

**T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

JOHN LOCKE'DA DİN – AHLAK İLİŞKİSİ

**Leyla GÖRÜNMEZ
1230206521**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
Doç. Dr. Ayşe Sıdıka OKTAY**

ISPARTA - 2018

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin Adı Soyadı	Leyla Görünmez	
Anabilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri	
Tez Başlığı	John Locke'da Din ve Ahlak İlişkisi	
Yeni Tez Başlığı ¹ (Eğer değişmesi önerildi ise)		
Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği hükümleri uyarınca yapılan Yüksek Lisans Tez Savunma Sınavında Jürimiz 10./05/2018 tarihinde toplanmış ve yukarıda adı geçen öğrencinin Yüksek Lisans tezi için; ☒ OY BİRLİĞİ ☐ OY ÇOKLUĞU² ile aşağıdaki kararı almıştır. ☒ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarılı bulunmuş ve tez KABUL edilmiştir. ☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda tezin DÜZELTİLMESİ³ kararlaştırılmıştır. ☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarısız bulunmuş ve tezin REDDEDİLMESİ⁴ kararlaştırılmıştır.		
TEZ SINAV JÜRİSİ	Adı Soyadı/Üniversitesi	İmza
Danışman	Doç. Dr. Ayşe Sıdıka Oktay	
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Hüsameddin Erdem	
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Nejdett Durak	
Jüri Üyesi		
Jüri Üyesi		

¹ Tez başlığının DEĞİŞTİRİLMESİ ÖNERİLDİ ise yeni tez başlığı ilgili alana yazılacaktır. Değişme yoksa çizgi (-) konacaktır.

² OY ÇOKLUĞU ile alınan karar için muhalefet gerekçesi raporu eklenmelidir.

³ DÜZELTME kararı için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır.

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM-ÖĞRETİM VE SINAV YÖNETMELİĞİ Madde 28-(4) Tezi hakkında DÜZELTME kararı verilen öğrenci sınav tarihinden itibaren en geç üç ay içinde gereğini yaparak tezini aynı jüri önünde yeniden savunur.

⁴ Tezi REDDEDİLEN öğrenciler için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır. Tezi reddedilen öğrencinin enstitü ile ilişkisi kesilir.

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “John Locke’da Din ve Ahlak İlişkisi” adlı çalışmanın , tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yaparak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Leyla GÖRÜNMEZ

08.06.2018

ÖZET

GÖRÜNMEZ, Leyla, John Locke’da Din ve Ahlak İlişkisi, Yüksek Lisans Tezi, 71 sayfa, Isparta, 2018.

Din ve ahlak değer koyucu olarak insan hayatına yön veren iki önemli alandır. Bunlar arasındaki ilişkinin varlığı ve niteliği her zaman felsefe ve ilahiyat sahalarında tartışma konusu olmuştur. Locke’un bu konudaki yaklaşımı bilginin kaynağına tecrübeyi koyarak yeni bir anlayış geliştirdiği için farklılık göstermektedir.

Bu çalışmada Locke’un din ve ahlak ilişkisini nasıl kurduğu ve temellendirdiğinin incelenmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda onun bilgi, akıl, iman, inanç, vahiy anlayışları da ele alınmış ve tartışılmıştır. Locke ahlaki temellendirmesini epistemoloji ve din felsefesiyle ilişkilendirilerek yapmaktadır. Çalışmamızda insanın kendisinin var olma nedenini bulması ve nasıl yaşaması gerektiği üzerine inceleme yapılmış ayrıca ahlak kurallarına uyulmadığı takdirde ortaya çıkabilecek sorunlar değerlendirilerek tartışılmıştır. Locke Hristiyan dininin akla uygunluğunu göstermeye çalışmıştır. Aynı zamanda ahlak ilkelerinin devamlılığı içinde Tanrı’ya ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir. Locke’un felsefesinde akıl son yargıç, son dayanaktır. Akıl ve diğer yetiler sayesinde insan Tanrı’nın mevcudiyetini idrak edebilmektedir. Locke doğa kanunu, hürriyet, mülkiyet gibi insanı ilgilendiren diğer konuları bu ilişki bağlamında yorumlamaktadır.

Sonuç olarak John Locke’un din ve ahlak ilişkisi Tanrı, akıl ve vahiy arasındaki bağlantıyı kurarak bunu bir yandan teolojik bir yandan rasyonel temellere dayandırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: John Locke, Felsefe, Din, Ahlak, Akıl

ABSTRACT

GÖRÜNMEZ, Leyla, Relation between Religion and Morality in John Locke, Master's Thesis, 71 pages, Isparta, 2018.

Religion and morality are two significant areas that direct human life within the history of philosophy. The problem how the relation between them is significant for Locke. Because his moral grounding is done being associated with epistemology and philosophy of religion.

In this thesis, it is studied on the reason d'être of a man and how to live. The possible problems to appear are also studied and discussed in case moral rules of John Locke's philosophy are not obeyed.

Locke tries to show the rationality of Christianity. At the same time, he states that God is needed for the continuity of moralities. Wisdom is the final judge and base. In this context, the relation between religion and morality in John Locke and connection among God, wisdom and revelation are evaluated.

A man can comprehend God's existence by courtesy of wisdom and other competences. In this context, Locke discourses on subjects regarding humans and what the moral problems are of capital importance.

Key Words: John Locke, Philosophy, Religion, Morality, Wisdom

İÇİNDEKİLER

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI.....	i
YEMİN METNİ SAYFASI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	vii
ÖNSÖZ.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM JOHN LOCKE ‘UN FELSEFESİNDE DİN – VAHİY

1.1. John Locke ‘un Hayatı ve Bilgi Öğretisi.....	3
1.1.1. John Locke ‘un Hayatı ve Eserleri.....	3
1.1.1.1. Locke ‘un Hayatı.....	3
1.1.1.2. Locke ‘un Eserleri.....	5
1.1.2. Epistemoloji.....	6
1.1.2.1. İde.....	8
1.1.3. Ampirizm.....	14
1.2. Tanrı ‘nın Varlığının Bilinmesi.....	15
1.2.1. Tanrı ‘nın Varlığı.....	16
1.2.2. Tanrı ‘nın Varlığıyla İlgili Deliller.....	18
1.2.2.1. Kozmolojik Delil.....	19
1.2.2.2. Teleolojik Delil.....	20
1.2.2.3. Antropolojik Delil.....	22
1.3. Locke ‘un Felsefesinde Vahiy.....	24
1.3.2.1. Locke ‘a göre İnsanın Vahye Muhtaç Olmasının Nedeni.....	26
1.4. John Locke ‘un Din Anlayışı.....	28

İKİNCİ BÖLÜM TANRIDAN AHLAKA GİDİŞ

2.1. Etik ve Ahlak Kavramları.....	31
2.1.1. Etik Kavramı.....	31
2.1.2. Ahlak Kavramı.....	32
2.1.3. Locke ‘a göre Ahlak İlminin Yeri ve Genel Çerçevesi.....	33
2.2. Locke ‘ un İman Anlayışı.....	35
2.2.1. İman, İnanç ve Ahlak İlişkisi.....	35
2.3. Locke ‘ un Ahlak Üzerine Düşünceleri.....	40
2.3.1. Ahlakın Kaynağı Hakkındaki Görüşler.....	40
2.3.2. Bir Bilim Olarak Ahlak.....	43
2.3.3. Ahlaki İyi ve Kötünün Belirleyicisi Olarak Haz ve Acı.....	45
2.3.4. Ahlaki Değer Koyucu Olarak Tanrı.....	48

2.4. Locke’un Toplum ve Devlet Yönetiminde Din ve Ahlak İlişkisi.....	50
2.4.1. Mutluluk Ahlakı.....	50
2.4.2. Ruhun Ölümsüzlüğü.....	51
2.4.3. İnsan Hürriyeti.....	55
2.4.3.1. İnanç Özgürlüğü.....	58
2.4.4. Doğa Durumu.....	59
2.4.4.1. Toplum ve Doğa Durumu.....	61
2.4.4.2. Mülkiyet, Doğa ve Ahlak.....	64
SONUÇ.....	66
KAYNAKÇA.....	68
ÖZGEÇMİŞ.....	71

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı Geçen Eser

C. : Cilt

Çev :Çeviren

s. : Sayfa

ss. : Sayfa Sayısı

S. : Sayı

vb : Ve benzeri

ö: Ölüm

mö. :Milattan Önce

ÖNSÖZ

Bu çalışmada 17. yüzyıl aydınlanmasını hazırlayan isimlerden birisi ve ampiriz akımının kurucusu olarak kabul edilen John Locke'un din ve ahlak alanlarındaki görüşlerini tasvir ederken nelere dikkat ettiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca Locke'un ahlaki kuralların temellendirilmesinde akla ve vahye ne kadar önem verdiği sorunu ele alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamız giriş, iki bölüm ve sonuç bölümünden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın amacı, yöntemi vb. konulara yer verilmiştir. Birinci bölümde Locke'un hayatı ve genel felsefesi ele alınmıştır. Bundan dolayı onun epistemoloji ve ampiriz anlayışları üzerinde de durulmuştur. Ayrıca Tanrı'dan ahlaka gidişin anlaşılması için Tanrı problemi üzerinde durularak delilleriyle ayrıntılı bir şekilde inceleme yapılmıştır. Daha sonra ise Locke'un felsefesindeki vahiy meselesi üzerinde durularak insanın ahlak bilgisi için neden vahye ihtiyacı olduğu temellendirilmeye çalışılmış ve Locke'un din anlayışı üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde öncelikli olarak etik ve ahlak arasındaki ilişki üzerine inceleme yapılmıştır. Sonra Locke'un iman anlayışı üzerinde durularak, iman ile ahlak arasında kurduğu ilişkiyi analiz edebilmek için iman ve inanç anlayışında vahyin gerekliliği üzerinde durulmuş ve ahlakta iyi-kötü, haz-acı gibi kavramların mutluluk arasındaki inceleme yapılmıştır. Sonuç kısmında ise bulguların genel bir değerlendirilmesine yer verilmiştir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında benden yardımlarını ve fikirlerini esirgemeyen kıymetli hocam Doç. Dr. Ayşe Sıdika OKTAY'a desteklerinden ve sabrından dolayı sonsuz teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca tez boyunca maddi ve manevi desteklerini benden esirgemeyen sevgili aileme ve özellikle de anneme teşekkür ederim. Her zaman yanımda olmalarını temenni ederim.

Leyla GÖRÜNMEZ
Isparta - 2018

GİRİŞ

Felsefenin ana bölümlerinden birisi olan ahlakın en temel problemlerinden bir tanesi ahlakın temellendirmesi sorunudur. Ahlaki değerlerin dine ve Tanrı'ya dayandıran genel anlayışlar yanında özellikle aydınlanma sonrası ahlakı akıl, duyu, sezgi vb. kaynaklara dayandırma ön plana çıkmıştır. Aydınlanma felsefesini hazırlayan John Locke, ampirist yaklaşımıyla ahlakı temellendirmede kendisinden beklenen farklı bir anlayış geliştirmiştir.

Bu çalışmada John Locke'un din ve ahlak ilişkisi konusundaki görüşleri incelenecek ve ahlakı temellendirme problemi ortaya koyulacaktır. Locke'un din ve vahiy kavramlarının anlaşılması için genel ampirist bilgi felsefesi ile vahiy, iman, inanç ve Tanrı anlayışı konularındaki yaklaşımı, Tanrı'nın varlığının bilinmesi ve bununla ilgili deliller, iman ve inanç kavramlarının ahlakla olan ilişkisi, ahlaki değer koyucu olarak Tanrı ve inanç özgürlüğü meselesi değerlendirilecektir. Bunun yanında da liberalist düşüncenin kurucularından birisi olarak onun toplum ve devlet yönetimindeki din ve ahlak ilişkisi de ele alınacaktır.

Bu çalışma John Locke'un din ve ahlak alanları arasındaki ilişkiyi nasıl kurduğu sorusu üzerinden hareket edilerek ele alınmış ve buna ek olarak Locke, ahlak öğretilerine ve ahlakın ne olduğuna dair akıl yürütmelerde bulunarak insanın yaşadığı dünyayı anlamlandırmasında yol gösterici olarak insanın iman ve Tanrı anlayışına nasıl ulaşması gerektiğinin bilgisi verilerek Locke'un ahlakının nasıl akıl ve vahiyle anlaşılır hale geldiği konusu üzerinde durulmuştur.

John Locke ile ilgili Türkiye'de ve dünyada epistemolojisi, akılcılık anlayışı, siyaset felsefesi ve liberalizm düşüncesi hakkında bir çok çalışma yapılmıştır. Bizden öncede John Locke'un akıl vahiy ilişkisini inceleyen bir tez aynı sosyal bilimlerde hazırlanmıştır. Ancak onun din ahlak ilişkisini özel olarak inceleyen ve ahlak anlayışını temellerini araştıran bir çalışma yapılmamıştır. Bundan dolayı tez özgün bir çalışmadır.

Araştırma sırasında öncelikli olarak Locke ile alakalı genel bir literatür taraması yapılmış ve başta John Locke'un "İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme" adlı eseri olmak üzere kendi eseri incelenmiş, fişlenmiş ayrıca Locke ile ilgili tezler ve makaleler de

okunarak oradaki yorum ve değerlendirmelerden de faydalanmıştır. Bunun yanında genel felsefe tarihi kitaplarından da bilgiler toplanmıştır. Çalışma sırasında tarama, betimleme, analiz, açıklama, yorumlama ve değerlendirme yöntemleri kullanılmıştır.

Sonuç olarak Tanrı kavramının anlaşılabilmesi açısından Tanrı'nın varlığını ispatlamak amaçlı akla başvurulmuş ayrıca Tanrı'dan insana doğru bir bilgi akışı olduğunu ifade eden vahyin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla Locke, insanın ahlaki hayatının bir düzen içerisinde devam ettirilebilmesi açısından aklın ve vahyin önderliğinde ortaya koyduğu görüşleriyle insanın eylemleriyle asıl amacına nasıl ulaşabileceğinin ve yaşamımıza dair bir takım akısal çıkarımlarla vahyi de inkâr etmeden nasıl iman etmemiz gerektiği konusunda yol gösterici olmuştur.

Çalışmada yer alan başlıca temel kavramlar; bilgi, akıl, din, ahlak, ampirizm, inanç, iman, vahiy, özgürlüktür. Söz konusu kavramlar John Locke'un felsefesi bağlamında açıklanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

JOHN LOCKE'UN FELSEFESİNDE DİN VE VAHİY

1.1. John Locke 'un Hayatı ve Bilgi Öğretisi

Aydınlanmanın kurucusu olarak yeni bir çağa olanak tanıyan John Locke, aldığı eğitimler sayesinde bilim ve felsefe alanlarının gelişmesine pek çok katkı sağlamıştır. 17. yüzyıl batı düşüncesi tarihi filozoflarından olan Locke, içinde bulunduğu çağa ayak uydurarak hem çağın toplumsal yapısından etkilenmiş hem de kendinden sonrakileri etkilemiştir. Bu çalışmamızın amacı Ampirizm in öncü isimlerinden biri olarak kabul edilen Locke 'un ahlak ve din alanındaki görüşlerini ele almaktır.

1.1.1. John Locke 'un Hayatı ve Eserleri

1.1.1.1. Locke 'un Hayatı

John Locke, 17.yy İngiliz Aydınlanmasını başlmasına öncülük etmiş. Düşünceleriyle, eylemleriyle, yazılarıyla 18.yy Aydınlanmasının gerçek kurucusu olarak yeni bir döneme geçilmesini sağlayan filozofların öncüsüdür. Onun aydınlanmaya özgü olan düşünceleri arasında bireyin özgürlüğü, aklın kılavuz olması, bilimde, dinde, eğitim ve devlet işlerinde otoritenin her türlüünden uzak durulması gerektiği¹ yer almaktadır. Locke, düşüncelerini geniş kitlelere duyurabilmeyi başarmıştır. Düşüncelerinin bu yönde gelişmesinde yaşadığı yüzyılın ve aldığı eğitimlerinde katkısı büyüktür.

¹ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 293.

İngiliz Aydınlanmasının babası olan Locke, 29 Ağustos 1632 yılında İngiltere’de Somerset’de Wrington’da doğdu. Somerset’te avukat olan babasının gayretleriyle yükseköğretim yaptığı Oxford Üniversitesi’nde doğa ve tıp bilimlerine yönelmesi, ailesinin kendisi için planladığı hayattan ve kökenlerinden uzaklaşmasına neden olmuştur.² Bu okulda aldığı eğitim sayesinde fizikçi ve kimyacı Robert Boyle (ö.1691) ile tanışır. Boyle, onun her alanda gelişmesine katkıda bulunmuştur. Öğrenimini bitirdikten sonra hem yazar hem de siyaset adamı olarak çalışan Locke ilk olarak İngiliz Elçiliği kâtibi olarak Brandenburg Dukalığında bulundu.³ Filozofumuzun yaşadığı yüzyılda yeni öğretiler ortaya çıkmıştır. Bu öğretilerin mimarlarından biri olan Bacon’un (ö.1626) düşünce sistemi bilime ışık tutarken bu öğretinin diğer mimarı olarak görülen Hobbes’un (ö.1679) adı Spinoza’nın (ö. 1677) yanında yer almaktadır. Locke aslında Spinoza’dan değil onun hocası olan Descartes’ten (ö.1650) etkilenmiştir.⁴ Bu filozoflar Locke’un düşünce dünyasının gelişmesinde etkili olmuştur.

Locke felsefesinde daha çok insanı ilgilendiren temel problemler üzerinde durdu. İçinde bulunduğu dünya görüşü açısından insan, kendisi dışında herhangi bir ilkeyle değil de bizzat kendinde taşıdığı bir nitelikle tanınmaya başlanmıştı. İnsan artık kendi kendisine rehber olan, çevresini anlayabilme ve böylelikle kendini kontrol altına alabilme gücüne sahip bir duruma geldi.⁵ Bu dönemde Locke, Klasik Aydınlanma’ya ait temaları vurgulayarak felsefe ve bilgi teorisi alanlarında gelişmelere neden olmuştur.

Locke, insanın bilgisinin kaynağı, eğitim, din, devlet vb. konular da araştırma ve çalışma yapmıştır. Çekişme ve anlaşmazlıklardan uzak kalarak çalışmalarının ağırlık merkezi olan insanlara yol göstermek, hayatlarına şekil vermelerini sağlamak amaçlı⁶ pek çok eser kaleme almıştır.

² John Duhn, *Locke-Düşüncenin ustaları*, çev. Fatoş Dilber, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 16,17.

³ Gökberk, *a.g.e.*, s. 294.

⁴ Jean Didier, *John Locke*, çev. Atakan Altınörs, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2009, s.1.

⁵ Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, Say Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 570.

⁶ Gökberk, *a.g.e.*, s. 294.

1.1.1.2. Locke ‘un Eserleri

Hayatı boyunca Klasik Aydınlanmaya ait düşünceleri savunan Locke, 17.yy filozofları gibi eğitim, din, ekonomi gibi pek çok alanda eserler yazmıştır. Yaşadığı çağın etkileri eserlerine yansımıştır. Her ikisi arasında uyum vardır. O, eserlerini üniversite öğrenimi sırasında kaleme almaya başlayıp ölümüne kadar⁷ devam ettirmiştir.

Locke, siyaset alanındaki fikirlerini ilk olarak *Hoşgörü Üzerine Bir Mektup (A Letter Concerning Toleration)* adlı eserinde ele almıştır. O, ilahiyat alanındaki görüşlerini *Hıristiyanlığın Akla Uygun Oluşu (The Reasonableness of Christianity)* eserinde incelemiştir. Daha sonraları Liberalizmin kutsal kitabı olarak da anılan *Hükümet Üstüne İki Deneme (Two Treaties of Government)* adlı eserinde halkı ezmeye çalışan monarşiye karşı halkın haklarını savunmuştur. Eğitim alanındaki görüşlerini 1963’te yayımlanan *Eğitim Üzerine Düşünceler (Some Thoughts Concerning Education)*⁸ adlı eserinde ortaya koyar.

Çalışmalarında insan merkezci olan Locke, insan bilgisinin kaynağını ve sınırlarının araştırıldığı dört ciltlik *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme (An Essay Concerning Human Understanding)* kitabında eğitim, siyaset, felsefe gibi alanlar hakkındaki bilgilerini de ortaya koymuştur. Daha çok bilgi kuramını açıkladığı ve konusu insanın bilgisinin kökeni ve sınırları üzerine araştırmalarının yer aldığı bu kitapların ilk baskısı 1690 yılında yapılmıştır.⁹ *Yöntem Üzerine İkinci İnceleme* adlı eserde bireysel özgürlük ve eşitlik konuları¹⁰ üzerinde durulur.

Locke, siyasetten ahlaka, dinden ekonomiye uzanan..vb. gibi toplumu ilgilendiren, insan hayatını şekillendiren her konu hakkında pek çok eser¹¹ ortaya koymuştur.

⁷ İsmail Çetin, *John Locke’da Tanrı Anlayışı*, Vadi Yayınları, Ankara, 1995, s. 20. Çalışmamızın bundan sonraki kısmında bu eser “*Tanrı Anlayışı*” şeklinde kısaltılacaktır.

⁸ Çetin, *Tanrı Anlayışı*, s. 20.

⁹ John Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, çev. Vehbi Hacıkadıroğlu, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2013, s.9,10.

*Çalışmamızın bundan sonraki kısmında bu eser “*İnsan Anlığı*” şeklinde kısaltılacaktır.

¹⁰ John Locke, *Yöntem Üzerine İkinci İnceleme*, çev. Fahri Bakırcı, Ankara, 2012,s.21,22.

¹¹ Gökberk, a.g.e., s. 294.

1.1.2. Epistemoloji

John Locke 'un ahlak ve din felsefesi alanlarındaki görüşlerini daha iyi kavrayabilmek için, onun epistemoloji hakkındaki düşüncelerini göz önünde bulundurmalıyız. Çünkü gerek dini gerekse ahlaki bilgilerimizin kaynağı diğer bilgilerimiz arasındaki yeri bilgi konusunda özgün bir yaklaşım geliştiren¹² Locke açısından ortaya koyulmalıdır. Bunun içinde önce epistemoloji bilinmelidir

Epistemoloji, Almanca “epistemologie”, İngilizce “epistemology” Türkçede “bilgi felsefesi” anlamında¹³ kullanılmaktadır. “Bilimler tarafından ortaya konulan felsefi problemleri ele alan disiplinin adıdır.”¹⁴ Felsefede bilginin ne olduğunu, bilginin niteliğini, nesnesini, ölçütünü, tüm bu bilginin özünde doğrulukla ne ölçüde bir ilişkisi olduğunu, bilginin doğruluğu varsa nasıl test edileceğini, bilginin gerçekten deneyimlerle mi elde edileceğini, bilginin olanaklı olup olmadığını araştıran alan epistemolojidir.¹⁵ Genel olarak bilgi (özne / subject) ile bilinen (nesne / object) arasında kurulan bir ilişkinin ürünüdür. Özneyle nesne arasında kurulan ilişkinin ürünü olan her şeydir.¹⁶ Bu ilişki din, bilim, sanat. vb. alanlarda olabilir.¹⁷ Böylece epistemoloji, insan ve evren arasındaki ilişkileri açıklama gayreti içerisindedir.¹⁸ Epistemoloji, en genel anlamıyla bilginin doğasını inceler, buna bir tür bilgi eleştirisi de denilebilir, burada amaç evrensel bir bilgiye ulaşmaktır. Genel anlamıyla “Bilimler tarafından ortaya konulan felsefe problemlerini ele alan disiplindir.”¹⁹ Başka bir ifadeyle epistemoloji, “Doğru bilginin mümkün olup olmadığını, doğruluğun nasıl tespit edileceğini, bilginin kaynağını ve sınırlarını”²⁰ araştırır.

17. yüzyılda yaşamasına rağmen düşünceleriyle, yazılarıyla ve eylemeleriyle 18. yüzyıl Aydınlanmasının kurucusu olarak²¹ yeni bir çağa olanak tanıyan Locke, “*İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*” adlı eserinde, insanın bilgisinin kaynağı, kesinliği ve

¹² Doğan Özlem, *Felsefe ve Doğa Bilimleri*, İzmir Kitaplığı, İstanbul, 1995, s.32

¹³ Süleyman Hayri Bolay, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, Nobel Yayınları, Ankara, 2013, s.45.

¹⁴ Bolay, a.g.e., s.45.

¹⁵ Takiyettin Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş*, Doğu Batı Yayınevleri, İstanbul, 1992, s.17.

¹⁶ Cevizci, a.g.e., s.236.

¹⁷ Bedia Akarsu, *Felsefi Terimler Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1998, s.34.

¹⁸ Bolay, a.g.e., s.42.

¹⁹ Bolay, a.g.e., s.45.

²⁰ Cevizci, a.g.e., s.158.

²¹ Gökberk, a.g.e., s.293.

sınırlarını araştırıp ortaya koymaya çalışmıştır. O, öncelikli olarak doğuştan hiçbir fikrin var olamayacağını kendi düşünceleriyle açıklamaya çalışırken felsefesine bilgiyi eleştirerek başlamıştır.

“Bilgilerimiz doğuştan doğrular olsaydı, doğuştan düşüncelerinde olması gerekirdi. Çünkü zihnin hiç düşünmemiş olduğu bir doğrunun zihinde bulunduğu düşünülemez. öznitelikler doğuştan ve kaynaktan gelen izlenimler olsaydı, bunların izini bile bulamadığımız birtakım kimselerde en açık ve en parlak şekilde bulunmaları gerekirdi; benim düşünceme göre doğuştan olsalardı kendilerinde en büyük güç ve yeğinlikle bulunacakları kimselerin bunları bilmemesi, bunların doğuştan olmadıklarının güçlü bir kanıtıdır.”²²

Bilginin doğuştan olmadığını yukarıdaki sözlerle ifade ettikten sonra bilginin nasıl elde edildiğini de aşağıdaki cümleleriyle açıklar;

“Zihin usun ve bilginin bütün gereçlerini deney yoluyla elde etmektedir. Bilgilerimizin tümünün temelinde deney vardır. Ve bilginin bütün gereçlerinin hepsi oradan türemiştir.”²³

Buradan da anlaşılacağı gibi ona göre bilgilerimizin temelinde tecrübelerimiz ve deneyimlerimiz vardır. Locke’un doğuştan bir bilginin olmadığına ve bilgilerin sonradan deneyimlerle kazanıldığına dair bu görüşü Kılıç’a göre; “Anlığın deney dışında basit ideleri oluşturma yeteneği yoktur.”²⁴ şeklinde ele alınmıştır. Ne kadar zeki olursak olalım deneyimlerimiz dışındaki basit ideleri zihnimiz algılayamaz. Locke idelerde toplanan bilgiye nasıl ulaşılması gerektiğini şu şekilde açıklar;

“Zihnimizi başlangıçta üzerine hiçbir şey yazılmamış düz beyaz bir kâğıt (tabula rasa) gibi düşünelim. Bu kâğıt nasıl doldurulur? İnsanın sınırsız kurgu yeteneği ile zihne aktardığı bu zenginliğin kaynağı neresidir? Tüm bu bilgi ve akıl malzemelerini zihin nerenden edinmektedir? “deneyim”. Tüm bilgimiz eninde sonunda deneye dayanır ve deneyimden gelir. Anlama yetimizi tüm düşünme malzemeleriyle donatan dışımızdaki duyulur nesneler ya da kendi

²² Locke, *İnsan Anlığı*, s.84.

²³ Locke, *İnsan Anlığı*, s.97,98.

²⁴ Cengiz Kılıç, “John Locke Bilginin Kaynağı ve İdeler Sorunu”, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl:18, Sayı:58, kış 2014, s.462.

içimizde algılamadığımız ve duyduğumuz zihinsel işlemlere yönelik gözlemimizdir. Bunlar tüm idelerimizin doğduğu bilgi pınarlarıdır.”²⁵

Bu ifadeden de yola çıkılarak deneyim yoluyla elde edilen bilgiler, dışsal ve zihinsel işlevlerimizin neticesinde ortaya çıkmaktadır. Bütün bilgilerimizin temelinde duyulur dünyadaki algılarımız ve tecrübelerimiz yer almaktadır. Bilginin gerçek kaynağı olan deneyimin ne olduğu ise ancak ide teriminin anlaşılmasıyla mümkündür.

1.1.2.1. İde

Locke ‘un “*İnsan Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*” adlı eserinde çok rastladığımız ve epistemolojisinde de önemli bir yere sahip olan *ide*, onun “Epistemolojisinin anahtar sözcüğü olmasına rağmen o bu sözcükle neyi ifade etmek istediğini hiçbir zaman anlatamamıştır.”²⁶ Ona göre, “Bir şeyin idesine sahip olmak onu algılamak, imgelemek ya da düşündürmektir; idesini taşımamaksa hiç algılamamak ya da imgelememek, düşünmemektir.”²⁷ Dolayısıyla Locke, bir şeyden bahsederken, bir şey hakkında bilgi verirken de ide kavramı kullanmaktadır.

Çetin’e göre Locke, *ide*’yi “İnsan düşünmesi sırasında zihnın objesi olabilen her şeyi diğerlerinin içinde en iyi anlatan ide terimi olduğu için ben onu hayal, fikir, tür ya da düşünme esnasında zihnın meşgul olabileceği herhangi bir şeyle kastedilen bütün anlamları ifade etmek için kullandım.”²⁸ cümleleriyle ifade etmektedir. Yani bilginin elde edilmesinde olduğu kadar idenin de elde edilmesinde deney önemli bir yere sahiptir. Deneyim sayesinde zihnimizde pek çok kavramı tasvir edebiliyoruz. Bu yüzden deneyimin ne olduğun ortaya çıkması gerekir. Bu da ancak ide teriminin anlaşılması ile mümkündür.

²⁵ Locke, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme I ve II Kitap*, çev. Meral Delikara Topçu, Öteki Yayınları, Ankara, 2000, s.133-134.

²⁶ Locke, *İnsan Anlığı*, s.27.

²⁷ Locke, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme I ve II Kitap*, s.38.

²⁸ Çetin, *Tanrı Anlayışı*, s. 49.

İde: (Alm. idee, İng. İdea-fikir, misal):Yunanca “idea – idein” görmek demektir. Günümüzde zihinde veya ruhta olan şey, öz anlamına gelmektedir.²⁹ Locke’a göre, ideler düşüncenin nesneleridir. Bütün ideler duyumdan ve düşünceden gelir.³⁰ Ona göre insanlar düşündükleri şeylerin ide olduğu bilincindedir. İnsanlar zihinlerindeki alev, ısı ve ışık, kar, beyaz ve soğuk, tatlı, mavi, ılık gibi benzeri sözcüklerle dile getirdikleri çeşitli şeyleri ide olarak isimlendirir.³¹ Dolayısıyla ide, Locke’a göre; tasarım (tasavvur) anlamına gelmektedir. Algı veya duyum içeriği ve kavram anlamını ifade eder.³² Bütün bilgilerimiz idelerimizde toplanır. Bilgi, iki ide arasındaki uyuşma ya da uyuşmamanın algılanmasıdır. Locke’a göre bilgi, iki idemiz arasındaki bağlantı uyuşma ya da uyuşmama ve karşıtlığın algılanmasıdır. Bu algının bulunduğu yerde bilgide vardır, bulunmadığı yerde inanacak, varsayacak bir şeyler bilsak da bilgi bulamayız. Akın kara olmadığını biliyorsak bu iki idenin uyuşmadığı anlamındadır.³³ Yani bir bilginin gerçekliğinden söz edebilmemiz duyum ve düşünce arasında uyuşmanın olması gerekir. Locke ide durumunu şu şekilde ifade eder;

“İdelere kesinlikle sahibim ve Tanrı onlara sahip olmamı sağlayan ilk nedendir; fakat onları nasıl edindiğimi, nasıl algıladığımı anlamadığımı kabul ediyorum. İdeler cismin belli hareketlerine Tanrı istenciyle birleştirilen zihin algılarıdır ki Tanrı belli algıların belli hareketlere eşlik etmesini buyurmuştur, ancak nasıl üretildiklerini bilmiyoruz. Nesnelerin bizde hareket aracılığıyla algıları kışkırttığını söyleyerek bunun nasıl olduğunu açıklayamıyoruz. Bu noktada açıkça cahilliğimi itiraf ediyorum.”³⁴

Locke doğuştan hiçbir bilginin mümkün olamayacağı görüşü üzerinde durmakta ve bu nedenle idelerin nereden geldiği hakkında kesin bir yargıya ulaşamamaktadır. Bundan dolayı öncelikli olarak varlığını deneyime borçlu olan idelerin zihne ulaşma süreci, nereden geldiği ve nasıl algılandığıyla alakalı sorular üzerinde durularak bu aşamaları ele alalım.

İde kendini zihne iç duyum (sensation) ve dış duyum (reflection) yoluyla iletir. Çeşitli renk ve ses tonları, damak tadı ve kokular, duyu ve düşünceler gibi pek çok

²⁹ Bolay, *a.g.e.*, s 173.

³⁰ Locke, *İnsan Anlığı*, s.97.

³¹ Locke, *İnsanın Anlama Yetisi zerine Bir Deneme I ve II Kitap*, s.183.

³² Bolay, *a.g.e.*, s 173.

³³ Locke, *İnsan Anlığı*, s.356.

³⁴ Locke, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme I ve II Kitap*, s.200, 25. Dipnot.

idealar aracılığıyla insan zihni dış dünyayı algılar.³⁵ Bunlardan dış duyumu (reflection) Locke şu şekilde ifade eder; “Dış duyumda duyularımız öncelikle duyulur tikel nesnelere yönelir ve bu nesnelerin onları etkilemesi ile zihnimize birçok seçik algı gönderir. Bu algılar sonucunda bizde *sarı, ak, sıcak, soğuk, acı, tatlı* gibi”³⁶ tasarımlar oluşur. Dış duyum bu şekilde duyu organlarımızla dışarıdan algıladığımız şeyler dış duyum olarak adlandırılır. Yani dışarıdaki bir nesnenin duyularımız aracılığıyla bize ulaşmasıdır.

Dış duyum sonucu elde ettiğimiz nitelikler sonucunda meydana gelen birtakım tasarımlar oluşur. Bunlar; inanmak, kuşku duymak, algılamak, istemek, düşünmek gibi olan ruhun bu etkinliklerini zihin yalnızca kendi iç işlevleri üzerinde düşünerek elde eder.³⁷ Bu şekilde iç duyum (sensation) oluşur.

Buradan da anlaşılacağı gibi “Zihne ideler iç duyum ve dış duyum olmak üzere iki yolla ulaşır: iç duyum (sensation), doğrudan doğruya canlı bir deneyimdir. İç duyum ise dış duyumdaki basit ideleri birleşik hale getirmektedir.”³⁸ Locke’a göre dış dünyadan gelen duyular zihin tarafından belli bir işleme tabi tutulmaktadır. Böylelikle dış deneyime bağlı olarak iç deneyim ortaya çıkmaktadır. Ona göre doğuştan idrak, hafıza, ayırt etme, karşılaştırma vardır. İç deneyim, dış deneyimle elde edilemeyecek düşünme, şüphe etme, inanma gibi ideleri zihne kazandırmaktadır.³⁹ Locke bu şekilde tasarımların kaynağını göstermektedir. İnsan yalnızca deneyimleyebildiği ideleri zihne kazandırmaktadır.

İç duyum ve dış duyum yoluyla elde edilen ideler sayesinde dış dünyayı kavrayabiliriz. Bu ideler, haz, acı, güç, varoluş ve birliktir. Hoşlanma, sıkıntı gibi duyum ve düşünüm idelerimiz bizde haz ve acı idelerinin oluşmasını sağlar. Güç idesine ise durmakta olan bedenimizin hareket etmesinde ya da doğal cisimlerin birbiri üzerindeki etkilerinden ulaşabiliriz. Aynı şekilde birlik ve varoluş idesinin de

³⁵ Locke, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Denemesi I ve II Kitap*, s.158,159.

³⁶ Locke, *İnsan Anlığı*, s.98.

³⁷ Locke, *İnsan Anlığı*, s.98,99.

³⁸Heinz Heimsoeth, *Felsefenin Temel Problemleri*, çev.Takiyettin Mengüşoğlu, Doğan Yayınları, İstanbul, 1994, s.64.

³⁹ Çetin, *Tanrı Anlayışı*, s.47,86.

zihnimizde var olduğu bilincine ulaşabiliriz.⁴⁰ Bütün bu idelerle insan duygusal yönüne anlam katar. Böylelikle Locke'un tasarımlarının kaynağını gösterdikten sonra onun düşünce yapısında etkisi olan Descartes, Leibniz, Hume gibi filozofları da inceleyelim.

Descartes'in (ö.1650) epistemolojisinde, hiçbir şey kesinliği tam anlamıyla vermez. Her şeye şüphe ile yaklaşır. O, kendinden önceki öğretileri bir kenara bırakarak, Tanrı'nın varlığından ve iyiliğinden bile şüphe ederek sağlam bir zemine ulaşmayı hedefler.⁴¹ Bu şekilde Descartes açık ve seçikliği⁴² içeren bir Tanrı anlayışına sahiptir. Tanrı'nın varlığı zihinde doğuştan bulunmaktadır. Böyle bir çıkarımla doğuştan düşünceler öğretisini savunmuştur.⁴³ İnsan ancak bu şekilde Tanrı'nın varlığının bilgisine ulaşabilir. Bu önerme sayesinde Descartes'in epistemolojisi hakkında bilgi edinilebilir.

Descartes'in felsefesinde önemli ölçüde yer tutan "doğuştan fikirler" görüşüne felsefe tarihinde yer alan ilk eleştiriyi Locke yapmıştır.⁴⁴ "İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme" adlı eserinde Locke "Bütün bilgilerin deneyden kaynaklandığı savını savunmak için doğuştan düşüncelerin olmadığı"⁴⁵ ifadesiyle söze başlamaktadır. Böylelikle deney yoluyla edinilen kavramların nereden geldiği değil; nasıl kullanıldığı üzerinde durarak⁴⁶ idelerin nasıl var olduğu bilgisine ulaşmaktadır.

Bu problem ile ilgili Locke'u etkileyen bir diğer düşünür ise Leibniz'dir. Leibniz'in (ö.1716) bilgi kuramında gerçek bilginin akılcı idealini, deneyimden kaynaklanan değil, idealler üzerine temellenmiş evrensel zorunlu doğruların bir dizgesi olarak kabul etmektedir. Evren ancak aklın yorumlayabileceği matematiksel-mantıksal bir düzendir.⁴⁷ Dolayısıyla Descartes'ın akılcılığı ile Leibniz'in akılcılığı birbirine benzemektedir.

⁴⁰ Locke, *İnsan Anlığı*, s.117.

⁴¹ Bolay, *a.g.e.*, s.35.

⁴² Felsefe dünyasında konusu bize vasıtasız gelen bilgi açık, konusu başka şeylerle karışmamış, kolayca ayrılabilen bilgi seçiktir. Descartes, *Metafizik Üzerine Düşünceler*, çev. Çiğdem Dürüşken, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2000. s.35.

⁴³ Gökberk, *a.g.e.*, s.237.

⁴⁴ Locke, *İnsan Anlığı*, s.49.

⁴⁵ Locke, *İnsan Anlığı*, s.45.

⁴⁶ Locke, *İnsan Anlığı*, s.23

⁴⁷ Frank Thilly, *Felsefenin Öyküsü III*, çev: İbrahim Şener, İzdüşüm Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.190.

Locke, epistemolojisini temellendirdiği ana yapıtı olan “Essay Concerning Humanun Derstanding” (İnsan Anlığı Üzerine Deneme) -1690- adlı kitabında “doğuştan düşüncelere” karşı bir tartışma ile başlar. İşte Leibniz’in “Nouve auxessais”si (Yeni Denemeler) Locke’un bu eleştirisine bir yanıttır. Ancak Leibniz’e göre birtakım kavramlar baştan beri *deneyden önce* anlıkta (zihinde) bulunmaktadır; örneğin geometri kavramları. Çünkü duyular hiçbir zaman bize tam bir daireyi vermezler; bunun gibi sayılarda duyulardan elde edilemez.⁴⁸ Dolayısıyla matematiksel ve geometrik ifadelerin bilgisi zaten zihinde doğuştan bulunmaktadır. Leibnizden farklı olarak bilgilerin sonradan tecrübelerle elde edildiği fikrini savunan bir diğer filozof ise Hume’dur.

Hume’da (ö.1776) Locke gibi insan bilgisinin deneyime ve duyu algısına dayandığını savunmaktadır. Epistemoloji konusunda da üzerinde durulduğu üzere Locke zihnimizi tabula rasa örneğinde de olduğu gibi işlenmemiş boş bir kağıda benzetmektedir. İnsan yalnızca deneyimleyebildiği ölçüde bilgi sahibi olabilir. Locke deneyimi iç duyum ve dış duyum diye ikiye ayırırken; Hume insan algılarını izlenime ve ideye ayırmıştır. İzlenim ideden daha önce oluşmaktadır. Çünkü bilgi ilk olarak izlenim şeklinde ortaya çıkmaktadır. İdelerin doğuştan olup olmaması önemli değildir. Dolayısıyla Hume açısından bütün izlenimlerimiz doğuştandır ve bunların daha önce hiçbir algıda kopyalanmamıştır.⁴⁹ Locke, bilginin kaynağı hakkındaki görüşlerini ifade ederken ampirizm ve rasyonalizmden yararlanmıştır. O, bilginin elde edilmesi konusunda Hume ile aynı düşüncelere sahipken Leibniz’e tepki göstermiştir. O halde bilgilerin elde edilmesi ve doğuştanlığı ile ilgili Locke’un görüşlerini de inceleyelim.

Locke, insan zihninde doğuştan var olan teorik ve pratik bilgiler bulunmasına itiraz etmiş ve insanların ortak olarak onaylayacağı bir önemenin doğuştan olacağı anlamına gelmediğini⁵⁰ ifade etmiştir. Bu konuyu biraz daha açacak olursak; Locke, doğuştan bilgiler insan zihninde saklı olarak bulunur, ancak insan, aklını doğru bir şekilde kullanmaya başladıktan sonra onları kavrar şeklindeki ifadesini de kabul etmemektedir. Çünkü bu durumda aklın bize doğru olarak öğrettiği her bilginin

⁴⁸ Gökberk,a.g.e., s.277.

⁴⁹ Habib Şener, *John Locke ve David Hume Din Felsefesi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014, 317,323.

⁵⁰ Locke, *İnsan Anlığı*, s.20.

doğuştan olduğunun kabul edilmesi gereği ortaya çıkacaktır.⁵¹ Locke, insan zihnindeki doğuştan var olduğu iddia edilen bu ilkelerin var olmadığını kanıtlamak için, “*Bir şey ne ise odur*” ve “*Aynı şeyin hem olması hem de olmaması olanaksızdır*”⁵² gibi mantık ilkelerinden hareket etmiştir. Bu mantık ilkeleri üzerlerinde düşünebilmek üzere bütün durumlara uygulanabilir biçime sokmuşlarsa da, bu yetinin ilk uygulamasının tikel ideler üzerinde olacağı açıktır.⁵³ Tikellikten kasıt; tümünden farklı olanı temsil eden demektir. Yani bir iddianın bir sınıfın tamamını değil de belirsiz bir bölümünü ifade eder.⁵⁴ Örneğin ak ve yuvarlak kavramları tikellik içerir. Bir kimse ak ve yuvarlak dediği ideleri edinir edinmez bunların bu ideler olduğunu ve kırmızı, kare dediği başka ideler olmadığını bilir. Ve dünyadaki kural ve önermelerden hiçbirini, bunları, daha önce hiçbir kurala bağlı olmadan bildiğinden daha açık ve daha kesin bilemez. Demek zihnin kendi idelerinde algıladığı ve her zaman ilk bakıştaki algılamadaki uyuşma ya da uyuşmama buradadır. Burada duyulabilecek olan kuşku bunun her zaman özdeşlik ya da başkalıktan değil adlar üzerinde olduğunu bilmek gerekir.⁵⁵ Yani mantığın ilkelerinden hareket ederek doğuştan hiçbir bilginin olamayacağını düşünmektedir.

Bütün bilgilerimizin temelinde basit idelerimiz vardır. Zihnimiz duyum ve düşünümle birkaç ideyi bir araya getirerek birleştirmiş ve birleşik ideyi oluşturmuştur. Kipler ile ilgili olan birleşik idelerimiz basit ve karışık ideler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Sayılar basit idelerin grubuna girmektedir. Bu ideler başka hiçbir ide ile karışmayan kiplerdir.⁵⁶ Karışık kipler ise birçok basit idenin bir araya gelerek birleşmesiyle oluşur. Renk ve şeklin birleşmesi sonucu oluşan ortaya çıkan güzellik idesi gibi.⁵⁷ bizi bir sonuca götürmelidir.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi düşünen bir varlık olan insanın zihnin yer alan ideler zihinsel işlemler ve dışsal duyumlar sonucu deneyimle ortaya çıkmaktadır Bundan dolayı idelerin var olmasında ampirizm etkili olmaktadır denilebilir.

⁵¹ Çetin, *Tanrı Anlayışı*, s.37.

⁵² Locke, *İnsan Anlığı*, s.48.

⁵³ Locke, *İnsan Anlığı*, s.357.

⁵⁴ Cevizci, *a.g.e.*, s. 1519.

⁵⁵ Locke, *İnsan Anlığı*, s.357.

⁵⁶ Locke, *İnsan Anlığı*, s.144.

⁵⁷ Locke, *İnsan Anlığı*, s.145.

1.1.3. Ampirizm

Doğuştan gelen fikirleri reddederek her şeyin doğrudan deneyle kazanıldığını iddia eden ampirizmin kökleri Aristoteles'e (mö. 322) dayansa da 17.yy'da Locke, Hume, Mill.(ö.1873) vb gibi İngiliz düşünürleri tarafından savunulmuştur. İngiliz Aydınlanmasını başlatan ve ampirizmin kurucusu kabul edilmektedir.⁵⁸ Bu dönemde ampirizm ile elde edilen bilgiler en güvenilir bilgilerdir.

Genel hatlarıyla ampirizm, "Bilginin tek kaynağı olarak deneyi kabul eden öğreti. Buna göre her şey duyulardan, gözlemden ve deneyden gelir. Zihindeki her şey deney kaynaklıdır. Doğuştan bir şey gelmez. Zıttı akılcılıktır."⁵⁹ Yani rasyonalizm⁶⁰ın tam tersi olan ampirizmde her şey bilginin tek kaynağı olan deneye dayanmaktadır. Her şey duyulardan, deneyden ve deney kadar önemli olan gözlemden gelmektedir bu yüzden de Locke, bilginin kaynağı sorununu ele alırken önceliği deneye vermiş ve bu konuda önceliği insan zihnine verenleri eleştirmiştir. Ampiristler, deneye ve gözleme dayanmakta ve doğuştan bir bilginin olanaklı olmadığını varsaymaktadırlar. Oysaki rasyonalistlerde akıl zaten bir takım yeti ve bilgilerle donatılmıştır. Doğru bilginin kaynağına aklımızı kullanarak ulaşmaktayız.⁶¹ Epistemoloji bölümünde de ele alındığı gibi insan zihni boş bir levha gibidir. Asıl ve kesin olan bilgiye doğuştan getirdiğimiz aklın ilkeleriyle ulaşamayız. Yani bilgilerimizi sonradan deneyim yoluyla elde etmekteyiz.

John Locke'a göre bir ide doğuştan olsaydı öncelikle Tanrı idesi doğuştan olurdu. Fakat Tanrı idesinin bulunmadığı topluluklarda bulunmaktadır. Herkeste bir Tanrı kavramı bulunsa bile bu Onun doğuştan olduğunu göstermez. Çünkü aynı dili konuşan aynı ülkede yaşayan insanların Tanrı'ya ait bir ses ya da bir ad üzerinde anlaşmış olabilirler. Bu da Tanrı'nın doğuştan olmadığının kanıtıdır. Dolayısıyla bazı düşüncelerin kimi insanlarda ortak olması onların evrensel olduğu anlamına gelmemektedir. İnsanlar görünür dünyadaki izlenimlerini, deneyimlerini bellekte tutarak

⁵⁸ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 1.baskı, Say Yayıncılık, İstanbul, 2011, s.117.

⁵⁹ Bolay, *a.g.e.*, s 77.

⁶⁰ Rasyonalizmde doğru bilginin kaynağı ve ölçütü akıldır. Akıl, doğru ve yanlış, iyiyi ve kötüyü ayırabilme kabiliyetidir. Bütün bilgilerin akılla elde edilebileceğini söyleyen bilimdir. Bolay, *a.g.e.*, s.68.

⁶¹ Bolay, *a.g.e.*, s 75.

yeri ve zamanı geldiğinde onları hatırlamaktadır.⁶² Eğer bütün bilgiler doğuştan olsaydı deneycilik diye bir şey mümkün olmazdı.

Locke 'un dünyasında, doğuştan gelen düşüncelerin hiçbir geçerliliği yoktur. İnsan zihnine bütün ideler deney yoluyla gelir. Bir şeyin gerçek olduğu fikrine yalnızca deney ve ampirizmle varabiliriz. Locke, bilginin elde edilmesi konusunda her ne kadar rasyonalizme zıtsa da Tanrı bilgisine ulaşmak için aklın yetilerine ihtiyacı vardır.

1.2. Tanrı'nın Varlığının Bilinmesi

Locke, Tanrı'nın kesin bir şekilde var olduğunu ve O'nun bilgisine her insana verilmiş olan akıl yetileriyle ulaşabileceğini savunmuştur. Locke, Tanrı'nın varlığına kesin olarak inanmış. Ayrıca Tanrı' ya ve vahye önem vermiştir. O, insanın sahip olduğu yetileri sayesinde Tanrı'nın varlığının bilgisine ulaşabileceğinin de üzerinde durmaktadır.

Vahyin bilgisine ulaşabilmek için ondan daha üstün bir gücün yani Tanrı'nın varlığını kabul etmek gerekir. İnsanın bu dünyadaki asıl amacı mutluluğa ulaşmaktadır. Bu amacını gerçekleştirmek ancak Tanrı'nın bizden uymamızı istediği şeyleri yapmakla mümkündür. Bunun içinde Tanrı'nın emir ve yasaklarına ihtiyaç vardır. Çünkü ahlak kurallarına uymamızı sağlayacak tek güç, kudret sahibi Tanrı'dır.⁶³ Akıl tek başına ahlak kurallarını kavramada yetersiz kaldığı için akli aşan konularda vahiye gereksinim vardır.

Tanrı'nın olmadığı bir ahlak kuralı olamaz. Bu yüzden de Locke' un ahlak üzerine düşüncelerinin ve Tanrı kavramının anlaşılabilmesi açısından Tanrı'nın varlığının ispatlanmasına yönelik rasyonel delilleri incelemeye çalışacağız.

⁶² Locke, *İnsan Anlığı*, s.93.

⁶³ John Locke, *Hoşgörü Üzerine Bir Mektup*, çev. Melih Yürüşen, Liberti Yayınları, Ankara, 1998, s.42,43.

1.2.1. Tanrı'nın Varlığı

Felsefenin en başta gelen konuları arasında yer alan Tanrı varlığı hakkında pek çok delil öne sürülmüştür. John Locke'da Tanrı'nın varlığını kendi epistemolojisine göre delillendirmeye çalışır.

En genel manada Tanrı, zorunlu olarak var olan, yani zorunlu olarak var olmak tabiatının gereği olan bir cevherdir, o nedenle ezelidir. Tanrının varlığı, onun ezeli oluşu ve ezeli hakikatlere sahip oluşu üzerinden temellendirilmeye çalışılmıştır.⁶⁴ Locke, yaşadığı yüzyılında etkisiyle Tanrı kavramından şüphe etmemiştir. O, *Tabiat kanunları Üzerine Denemeler* adlı eserinde de bütün evreni ve bizleri yaratan⁶⁵ bir Tanrı'nın varlığından söz etmektedir. Bu Tanrı insanları yoktan yaratmış ve dilediği zaman yine yokluğa döndürecek güce sahiptir.⁶⁶ Her şey Tanrı'nın elindedir. Locke, ampirist felsefesinde Tanrı kavramına yer bulmaya çalışmış ve insanın sahip olduğu bilme yetileriyle Tanrı'nın bilgisine ulaşabileceğini söyleyerek kendi açısından rasyonel tutum sergilemiştir. Locke, İnsanların Tanrı'nın kendilerine verdiği doğal yetiler sayesinde Tanrı'nın varlığının bilgisine ulaşabileceğini söyler ve bunu şu cümlelerle ifade eder.

“Tanrı'nın olduğunu kesin bilebiliriz. Tanrı bize kendisi üzerine doğuştan ideler vermemiş ve zihnimize kendi varlığını okuyabileceğimiz yazılar kazımamış olmakla birlikte, bize zihinlerimizi donatan o yetileri sağladığına göre, kendini tanıksız bırakmış sayılmaz; çünkü duyularımız, algılarımız ve usumuz olduğuna göre, kendi kendimize kaldığımız zaman onun açık bir kanıtından yoksun kalmış olamayız.”⁶⁷

Onun yukarıdaki ifadelerine göre; Tanrı bize kendi varlığını yine kendisinin verdiği akıl ve yetilerimizi kullanarak ulaşabilmemizi mümkün kılar. İnsanlar, Tanrı'nın kendilerine verdiği doğal yetiler sayesinde Tanrı'nın varlığının bilgisine ulaşabilmektedir.⁶⁸ Locke “*Tabiat Kanunları Üzerine Denemeler*” adlı eserinde de yine

⁶⁴ Aliye Çınar, *Rasyonel Teoloji*, Düşünce Kitabevi Yayınları, Bursa, 2008, s.122

⁶⁵ John Locke, *Tabiat Kanunları Üzerine Denemeler*, çev. İsmail Çetin, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999, s.70.

⁶⁶ Locke, *Tabiat Kanunları Üzerine Denemeler*, s.45.

⁶⁷ Locke, *İnsan Anlığı*, s.422.

⁶⁸ Locke, *İnsanı Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme I ve II. Kitap*, s.414

insanın duyularını ve aklını kullanarak Tanrı'nın var olduğu bilgisine⁶⁹ ulaşabileceğinin bilgisini vermektedir.

Tanrı varlığını açıklamak açısından sonsuzluk idesine de değinmek gerekmektedir. Locke' a göre "Sonsuzluk idesi soyut uzay ve süre içinde ölçülebilir bir sonsuzluktur... somut niteliksel sonsuzluk ideasını yalnızca Tanrı da bulunur."⁷⁰ Ona göre insanın sonsuz süreye ilişkin ideası yalnızca Tanrı'nın hep var olduğu bilgisine ulaşarak elde edilebilir.⁷¹ Herhangi bir süre ve zamanlamaya tabi olmayan kusursuz, soyut bir Tanrı vardır.

Locke, Tanrı bilgisini veren sonsuzluk ideasına nasıl ulaşabiliriz? Sorusuna da şöyle cevap verir. Zihin, birleştirme ile sonsuz sayıda ideyi bir araya getirip onlardan yeni bir ide meydana getirebilir zihin belirli bir zaman dilimine ait ideleri kullanarak sonsuzluk idesini elde ederken gerçekleştirdiği faaliyet birlemedir. Dakika, çağ gibi zaman uzunluklarına ait ideaları düşüncelerimizin el verdiği şekilde sıklıkla tekrar edebilmek ve herhangi bir noktada durmadan onları sonsuzca birbirine eklemek suretiyle sonsuzluk idesi ortaya çıkmaktadır.⁷² Böylece insan sonsuzluk ideasını elde eder.

Sonsuzluk ideasından sonra insanların hayatlarına yöne veren Tanrı'nın varlığı konusu Locke'a göre de ahlaki hayatın temellendirilmesinde ilk ve en önemli temeldir. Tanrı'nın fikrini hesaba katmayan ve bu fikir üzerine kurulmayan herhangi bir ahlaki hayat düşünülemez. Ahlaki hayatın devam edebilmesi için ahlaki kurallara uyulması ve yaptırım gücünü elinde bulunduran bir Tanrı'nın var olması gerekmektedir.

İnsanların genelde davranışlarını yönlendirdiği ahlak kurallarında, haz ve acıyı yönlendirecek bir yaptırım gücü olmalıdır. Bu yaptırım gücünün yani Tanrı'nın varlığını kabul etmek beraberinde ödül ve cezayı getirir. İnsanlar, kendilerini yönetmek için bir kural getirmemiştir. Tanrı bizim davranışlarımızın neticesinde haklı olarak ödül ve ceza verecek tek güç sahibidir.⁷³ Buradan da anlaşılacağı üzere Locke, Tanrı'nın varlığını

⁶⁹ Locke, *Tabiat Kanunları Üzerine Denemeler*, s.47.

⁷⁰ Locke, *İnsan Yetisi I ve II. Kitap*, s.278, 1.dipnot.

⁷¹ Locke, *İnsanı Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme I ve II. Kitap*, s.293.

⁷² Çetin, *a.g.e.*, s.105.

⁷³ Locke, *İnsanı Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme I ve II. Kitap*, s.472.

öncelikle onların eylemleri için kural koyan ve buna göre insanların yaptıkları davranışları ödüllendirme veya cezalandırma gücüne sahip bir varlık olarak gerekli görmüştür.

Locke’a göre; insan ahlak kurallarını gözeterek davranışlarının sonuçlarına (ceza veya ödül) razı olmayı baştan kabul etmeli ve ona göre davranmalıdır.⁷⁴ Locke burada ahlaki hayatı bir düzen içerisinde devam ettirecek olan ve ahlak kurallarına uymayı sağlayacak bir Tanrı’nın varlığından söz etmektedir. İnsan davranışlarını kontrol etme, cezalandırma ve ödül verme sonlu ve sınırlı bilgi sahibi olan insana değil; sonsuz, güç ve kudret sahibi, her şeyi bilen⁷⁵ tek bir Tanrı’nın elinde olmalıdır.

İnsanlar sonsuz bir hayatı yani ebedi mutluluğu elde etmek için ahlak kurallarına uymak zorundadır. Çünkü bu mutluluk sadece Tanrı’nın koyduğu kurallara uymakla elde edilir.⁷⁶ Genel olarak Tanrı, sadece ahlak kurallarının neler olduğunu belirlemez. Aynı zamanda bu kurallara uymamızı da sağlayacak yaptırım gücene de sahiptir. Yani yaptırım gücü de Tanrı’ya aittir. Tanrı bizi ahlak kurallarına uyduğumuz takdirde ödüllendirecek, uymadığımız takdirde cezalandırılacaktır. Tanrı’nın varlığının bilgisine ulaşma noktasında şimdi de Tanrı’nın varlığıyla alakalı delilleri ele alacağız.

1.2.2. Tanrı’nın Varlığıyla İlgili Deliller

Tanrı, kendisinin var olduğu bilgisine ulaşabilmesi için insanı bir takım zihinsel yetilerle donatmıştır. İnsana bu yetileri sağlayan bir Tanrı’nın kendisini kanıtsız bırakacağı düşünülemezdi.⁷⁷ Tanrı, ne kadar isterse o kadar onun bilgisine ulaşabilmekteyiz. Bu bağlamda tam anlamıyla Tanrı’nın varlığı bilgisine ulaşmak olanaklı olmasa da Locke ortaya koyduğu deliller sayesinde Tanrı’nın varlığının⁷⁸ bilgisinin araştırılmasında katkı sağlamıştır.

⁷⁴ Locke, *İnsanı Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme I ve II. Kitap*, s.415

⁷⁵ Locke, *İnsan Anlığı*, s.424.

⁷⁶ Locke, *İnsan Anlığı*, s.189,190.

⁷⁷ Locke, *İnsan Anlığı*, s.422.

⁷⁸ Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999, s.391.

Locke, ahlaki hayatın devamı için gerekli gördüğü, Tanrı'nın varlığını kanıtlamak için, din felsefesi içerisinde de klasik deliller olarak yer alan deliller ortaya koyar. O, bu delillerin bazılarını kullanarak teolojisini geliştirmiştir. Çalışmamızın bu bölümünde Locke' un ampirik bakış açısıyla kurduğu delilleri üç ana başlık atında ele alacağız.

1.2.2.1. Kozmolojik Delil

Locke, Tanrı'nın varlığını kanıtlamak için birçok delil ortaya sürse de en çok kozmolojik delile önem vermiştir.⁷⁹ Genel olarak kozmolojik delil, “kozmosun ve evrenin varlığından Tanrı'nın varlığına ulaşmayı amaçlar. Âlem delili de denilen kozmolojik delil yöntem olarak tümdengelim ve tümevarımı kullanır. Bu delilin ilk delil olarak isimlendirilmesinin nedeni Tanrı'nın var olması gerektiği sonucunu ulaştırmasıdır.”⁸⁰ Bu delilin amacı Tanrı'nın varlığına ulaşmaktır.

Ona göre, insan hiçliği bir varlık üretemeyeceğini, yani öncesiz – sonrasız bir şeyin var olduğunu ve yokluğun varlık üretemeyeceğini biliyorsak, bu öncesizlikten beri her şeyin bulunduğu açık kanıttır; Çünkü öncesiz bir şeyin başlangıcı olamaz. Başlangıcı olan bir şeyin mutlaka öncesi vardır. Bu da başlangıcı olan şeyi üreten bir şey olduğu anlamına gelir.⁸¹ Dolayısıyla Locke, ezeli ve ebedi bir Tanrı anlayışına sahiptir.

Locke' a göre “Öncesiz olmayan her şeyin bir başlangıcı vardır. Başlangıcı olanı da kendisinin yaratması gerekir. Yani sonlu olan her şey başka bir varlık tarafından ortaya konmuştur.”⁸² Demek ki başlangıcı olan her şeyi yaratan bir varlık vardır. Var olanlar ancak öncesiz ve sonrasız bir varlıktan meydana gelir. Yani sebebinin olması için öncesinin bilinmesi gerekir. Öncesi bilinmeyen bir şeyin sebebinden bahsedilemez. Bütün varlıkların temelinde yatan öncesiz ve sonrasız olan tek güç ve kudret sahibi Tanrı'dır.

⁷⁹ Çetin, *a.g.e.*, s.108.

⁸⁰ Mehmet Aydın, *Din Felsefesine Giriş*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2012, s. 42.

⁸¹ Locke, *İnsan Anlığı*, s.423.

⁸² Locke, *İnsan Anlığı*, s.423.

Locke'un bu konuyla alakalı "*İnsan Anlığı üzerine Bir Deneme*" adlı eserinde yer alan "düşünmeyen bir varlık düşünce üretemez."⁸³ sözleriyle akıl için düşünen bir varlığın olması gerektiği üzerinde durarak maddenin ezeli olmadığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Ezeli olan ilk varlık düşünen bir varlık olmalıdır. Çünkü düşünmeyen bir varlığın varlık üretmesi olanaksızdır. Örneğin; bir taşın bir yerde sağlamca durduğunu kabul edelim; eğer dünya da başka bir varlık olmasaydı o taş orada sonsuza denk hareketsiz kalması gerekirdi. Düşünmeyen bir şey kendi kendine hareket veremeyeceğine göre başka bir varlığın ona hareket vermesi gerekir.⁸⁴ Dolayısıyla o taşın hareketi yalnızca Tanrı tarafından olmaktadır. Öyle ki evrendeki maddelerin varlığından Tanrı'nın varlığının bilgisine ulaşmak mümkündür. Tanrı varlığını kanıtlamaya çalıştığı diğer bir delil ise teleolojik delildir.

1.2.2.2. Teleolojik Delil

Teleolojik delil, âlemde görülen düzen ve gaye fikrine dayanan delildir. Bu delil âlemdeki düzenliliğin Tanrının varlığı açısından iyi bir gerekçe olduğunu ortaya koymayı hedefler. Nizam, gaye, inayet ve tasarım vb. gibi değişik isimlerle adlandırılan⁸⁵ bu delil "Dünyada gözle görülebilir. Bir düzenliliğin ve amaçsallığın bulunduğunu bununda ancak Tanrı'nın yaratmasıyla gerçekleşeceğini öngörür."⁸⁶ Yani dünyanın bir düzeninin olması Tanrı'nın iradesine bağlıdır.

Locke, teolojik delilde Tanrı varlığını tabiat kurallarından çıkarır. Evrenin düzeni içerisinde varlığını sürdüren insan ancak Tanrı anlayışıyla bu düzenin devamlılığını sağlayabilir. Öyle ki insan bir kanuna bağlı olduğunu anlayabileceği, her şeyden önce, bir kanun koyucunun olması, bazı davranışları yapmamızı bazılarını uzak durmamızı sağlayacak, onun iradesine göre yaşayabileceğimiz zeki bir tasarımcı olması gerektiği sonucuna ulaşmaktadır.⁸⁷ O halde Tanrı kanun koyucudur. Evrenin düzenini ve devamlılığını sağlamaktadır. Aksi halde Tanrı'nın varoluşu anlamsızlaşır.

⁸³ Locke, *İnsan Anlığı*, s.426.

⁸⁴ Locke, *İnsan Anlığı*, s.426.

⁸⁵ Aydın, *a.g.e.*, s.60.

⁸⁶ Kılıç, *a.g.e.*, s.135.

⁸⁷ Locke, *Tabiat Kanunları Üzerine Denemeler*, s.44.

Bu husus Locke tarafından “*Tabiat Kanunları Üzerine Denemeler*” adlı eserinde şu şekilde izah edilmektedir;

“Tanrı’nın bize kendinin her yerde var olduğunu gösterdiği ve geçmişte sıklıkla vuku bulan mucizelerin tanıklığıyla olduğu kadar şimdi de tabiatın değişmeyen akışında adeta kendini, insanların gözlerine açtığı için; O’nun varlığını inkâr edecek kimsenin olamayacağını sanıyorum.”⁸⁸

Görüldüğü gibi, Locke tabiatı gözlemlediğimizde ve deneyimlediğimizde tabiatın değişmeyen düzeninde insanın Tanrı’nın varlığını kabul edeceğini düşünmektedir. İnsan evrendeki nizamın ve gayenin farkına vardıktan sonra bu düzeni sağlayan şeyin ne olduğunu bulmaya çalışacaktır. Akıl ve duyu tecrübesinin karşılıklı olarak yardımlaşmasıyla tabiat kanunlarının bilgisine ulaşabiliriz. Tabiat kanunlarına uygun bir yaşam için sahip olmamız gereken Tanrı’nın varlığının bilgisidir. Tanrı’nın varlığının bilgisine ulaşma yolunda ilk olarak bir kanun yapıcının yani Tanrı’nın bazı davranışları yapmamızı bazılarında ise uzak durmamızı istediğinin ve hayatımızı onun iradesine göre şekillendirmemiz gerektiğinin bilinmesi zorunlu olarak gerekmektedir.⁸⁹ Görüldüğü gibi onun ampirist felsefesine uygun olarak Tanrı’nın varlığını elde etme konusunda duyu verileri ve akıl oldukça etkilidir. Doğa durumundaki ahenk ve düzen duyu organları tarafından, gözlemlemekte ve idrak edilmektedir.

Locke’ a göre kendi varoluşumuzu kendimize borçlu değiliz. Burada insanın kendi kendini yaratamayacağı sonucu da ortaya çıkmaktadır. Çünkü insan mükemmel olarak vasıflandırılan pek çok şeyi kendinde bulamamaktadır. İnsan yalnızca kendinden başka bir dayanağı olmayan Tanrı’nın mevcudiyetine inanmaktan kendini alıkoyamamaktadır.⁹⁰ Bu, sonsuz bir varlık olmadığımızın ve her şeye gücümüzün yetmediğinin kesin ve açık bir kanıtıdır.

“İnsan kendi yapıcısı olup kendine varlık verseydi ve kendini tabii dünyaya çıkarmış olsaydı... Hiç şüphesiz ki insan da böyle bir güç olsaydı dünya hayatının sonu olan ölümlü oluşunu ortadan kaldırırdı. Varlık olmadığı takdirde, diğer kıymetli, faydalı, hoş ve yüce nitelikler de ayakta kalamaz... Bir şeyin varlığını korumak, onu yaratmaktan kesinlikle daha az,

⁸⁸ Locke, *Tabiat Kanunları Üzerine Denemeler*, s.17.

⁸⁹ Locke, *Tabiat Kanunları Üzerine Denemeler*, s. 44.

⁹⁰ Locke, *Tabiat Kanunları Üzerine Denemeler*, s.44.

ya da ne olursa olsun yalnızca aynı gücü gerektirir; bir şeyin herhangi bir zamanda var olmasını sağlayan bir varlık, o şeyin başka bir zamanda varlığının sona ermemesini de temin edebilir.”⁹¹

Yukarıda yer alan ifadelerden de anlaşılacağı üzere; Ölümlü bir varlık olarak, insan kendi kendisini yoktan var edemez. Aksi halde her şeyi yoktan var edebilseydik, öncelikle ölümü ortadan kaldırıp, sonsuz bir varlık olurduk. Aciz bir varlık olan insan kendini aşan, kendinden daha güçlü bir varlığın iradesine bağlı olduğunun bilincindedir. Bütün bunlarda tabiat kanunlarına uygun bir hayat sürmemizin Tanrı’nın varlığının bilgisini elde etmek açısından önemli olduğunu gösterir.

Tanrı’nın varlığını teleolojik delille ispatlama gayreti içine giren Locke, Tanrı’nın varlığını ispatlarken aynı zamanda insana yüklenmiş olan ahlaki sorumluluklarında olduğunu ifade etmektedir.⁹² Dolayısıyla Locke âlemdeki düzen ve gayenin sağlanması açısından Tanrı’nın varlığının bilgisi kanıtlanmaya çalışırken aynı zamanda insanın ahlaki sorumlulukları da yerine getirmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Bu da onu antropolojik delil olarak adlandırılan yeni bir delile yönlendirmektedir.

1.2.2.3. Antropolojik Delil

Antropolojik delili ele almadan önce bu delil de önemli olan sezgisel ve duyusal bilgi türlerini ele alalım. Kendi varlığımızla ilgili ne sezgisel bilgi ne de kanıtlı bilginin kesinliği mümkün değildir. Tanrı’nın varlığını ispatlamak için de antropolojik delilde kullanılan kesinlik bakımından bilgi derecelerinin en üstünde olan bilgi türü sezgisel bilgidir. Kozmolojik ve teleolojik delillerde dış dünyadaki varlıklar ve düzen hakkında sahip olduğumuz bilgi türü duyusal bilgidir. Kozmolojik ve teleolojik delillere başvurulmuş konular dolaylı aracı idelerken antropolojik delilde sezgisel bilgidir.⁹³ Bundan dolayı bu delil Locke için diğer delillerden daha önemlidir.

⁹¹ Locke, *Tabiat Kanunları Üzerine Denemeler*, s.45,46.

⁹² Locke, *Tabiat Kanunları Üzerine Denemeler*, s.12.

⁹³ Çetin, *Tanrı Anlayışı*, s. 116.

Locke'un Tanrı varlığını ispatlamak amaçlı kullandığı bu delil, kuruluşu ve yapısı bakımından kozmolojik delile benzemektedir. Adından da anlaşıldığı üzere bu delil insanın kendi varlığından Tanrı'nın varlığına ulaşmayı amaçlar. Locke açısından bu delilin bilgisi sezgiden kaynaklanan sezgi bilgisi gerekeceğinden dolayı antropolojik delille Tanrının varlığını ispatlarken kozmolojik ve teolojik delillerde kullanılan aracı bilgi yani duyuşsal bilgi, kesinlik bakımından bilgi derecelerinin en üstünde yer alır.⁹⁴ Ona göre bu delili diğerlerinden üstün yapan şey Tanrı'nın varlığını açıklamak için önemli bir delil niteliğinde oluşudur. Bu konuyla alakalı *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* adlı eserinde Locke şunları dile getirmektedir;

“İnsan sahip olduğu sezgisel bilgiyle kendi sonluluğun farkındadır. Kendi sonluluğun anlaşılması ise kendinden öte öncesiz ve sonrasız bir varlığın kabulü ile mümkündür. Şöyle ki; her başlangıcı olanın bir bitişi olacaktır, o onun başlangıcı, bu, şunun başlangıcı gibi cümleler kişiyi sonsuz gerilemeye düşürmektedir, insan kendini başlangıcı olmayan bir varlığın himayesine teslim etmelidir ki varlığını sezgisel olarak anlamlandırabilsin. Başlangıcı ve bitişi olmayan tek varlık ise ona göre Tanrı'dır. Aynı şekilde insan bir güç sahibidir. Ona bu gücü veren en büyük bir güç olmalıdır. Bu varlık da yine Tanrı'dan başkası değildir.”⁹⁵

Buradan da anlaşıldığı üzere insan kendi varlığının bilincinden Tanrı'nın varlığının bilincine varmaktadır. Bu bilinci sezgi olarak düşünmektedir. Bizim üzerimizde yaptırım gücüne sahip olan, belli bir zaman bizim hayatımız sona erse de sonsuz hayat sahibi, bizden daha güçlü ve bilgili bir varlık yani Tanrı vardır. Bize ölümsüzlüğü verecek ve mutlak mutluluğa ulaşmamızı sağlayacak üstün bir güç yani Tanrı gerekmektedir. Bunun içinde öncelikli olarak bir Tanrı tasavvurunun var olduğunun bilincinde olunmalıdır.⁹⁶ Bundan dolayı Locke'a göre, hem bilen hem de ahlak değerleri olan insan, belli kanunlara uymalı ve bu kanunları koyan bir gücün varlığını idrak etmelidir. Tanrı'nın varlığının anlaşılmasından sonra şimdi de vahiy konusunu ele alalım.

⁹⁴ Çetin, *Tanrı Anlayışı*, s. 116.

⁹⁵ Locke, *İnsan Anlığı*, s. 423.

⁹⁶ Locke, *İnsan Anlığı*, s. 423.

Hz İsa'da kendini göstermektedir. Buna şahit olanlar bu olayı Tanrı'nın ortaya çıkması şeklinde anlayıp yorumlamakta ve bu insanlar bu şekilde bir toplum oluştururlar. Bu topluluk şahit oldukları anları yazarak tarihi tutanak olacak şekilde kitap oluştururlar.¹⁰⁰ Bunlardan Locke önerme merkezli vahiy anlayışını kabul etmektedir.

Yukarıda verilen kişi merkezli vahiy anlayışı, Aydınlanma dönemi ile ortaya çıkmakta ve Locke bu anlayışı savunmamaktadır. Çünkü kişi merkezli vahiy daha öncede bahsedildiği üzere Kutsal Kitap da Hz. İsa'yla alakalı olaylara şahit olan insanların yorumlarına da yer verilmektedir. Locke her ne kadar Kutsal Kitap'taki bazı inanç esaslarına eleştirel yaklaşıp da Kutsal Kitabı anlamaya çalışan insanların diğer insanların yorumlarından ziyade İsa'nın anladığı manaya yoğunlaşmaları gerektiği üzerinde durmuştur. Böylelikle Locke aynı zamanda kişi merkezli vahiy anlayışını eleştirmektedir.¹⁰¹ Buradan da anlaşıldığı üzere Locke, insanların bir şeye inanacaklarsa bunu başkalarının yorumlarına bakmadan kendilerinin anlamalarının gerektiğini savunmaktadır.

Locke, vahyi aktarmalı ve orijinal olarak ikiye ayırmaktadır. Aktarmalı vahiy, Tanrı tarafından seçilmiş aracının bizdeki mevcut olan idelerden yola çıkarak vahyi iletmesidir. Orijinal vahiy ise Tanrı'dan mesajı doğrudan alan aracının vahiy olması durumudur.¹⁰² Burada Locke'un ifade ettiği vahiy, Tanrı'nın vahyi doğrudan peygambere iletmesi, peygamberinde vahyi insanlara doğru bir şekilde anlatması gerekmektedir. Locke, Tanrı'nın hayatımızı bize öğretmesi, bizi yönlendirmesi için yani Tanrı'nın doğru bir şekilde anlaşılması açısından vahiyi değerli görmüş ve vahyin doğru anlaşılması için de aklı yol gösterici olarak kabul etmiştir. İnsanların hayatlarını yönlendirirken vahye muhtaç olduğundan dolayı akıl ve vahiy ilişkisine değinmek gerekmektedir.

Locke, insanın dini hayatını düzenlemedeki zorunlulukları vahiyle gidermekte, vahiy Tanrı ile kendisi arasındaki bir bilgi aracı olarak kullanmaktadır. Tanrı, insana bilme yetilerinin yanı sıra aklın üstündeki hakikatleri öğrenmesi için de vahiy

¹⁰⁰ Recep Kılıç, "Batı Düşüncesindeki Modern Tartışmaların Işığında İslam Vahiyi" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.5, S.1, 2010, s.7.

¹⁰¹ Şener, *a.g.e.*, s.139.

¹⁰² Locke, *İnsan Anlığı*, s.474,475.

göndermiştir. Hem vahiy hem de akıl Tanrı'nın armağanıdır denilebilir.¹⁰³ Tanrı, insanlara cömert davranarak onlara buluş ve keşif yaparak hayatlarını kurtarmaları için onları diğer varlıklardan ayıran aklıda vermiştir. Dolayısıyla insan akli sayesinde karar verme, anlama, ilişki kurma gibi birçok yetiye de sahip olmaktadır.¹⁰⁴ Akıl denilen şey vahyin bildirdiği her şeyi izah etmede yetersiz kalmaktadır. Ama vahiyi anlamada ve Tanrı'nın bildirdiklerini kavramamızda da ona (akla) ihtiyacımız vardır. Yani vahyin anlaşılmasında ve bildirdiklerinin öğrenilmesinde her ne kadar bildirdiklerinin çoğu akli aşsa da vahyin bildirdiklerinin anlaşılmasında akıl önemli bir yere sahiptir.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere Locke, akli son yargıç, son yol gösterici¹⁰⁵ olarak isimlendirerek akla verdiği değeri göstermektedir. Akla önem vermesinin yanı sıra Tanrı tarafından gönderilen önermelerin doğruluğu içinde vahiy danışarak vahiyi de bir mecburiyet olarak görmüştür. Vahiy sayesinde insan birçok bilgi elde etmiş aynı zamanda yanlış ve doğruyu ayırt etmemizde bize rehber olarak doğru olana yönelmemizi sağlamıştır. Neden, niçin sorularını sorarak, bu ve benzeri soruların cevabını öğrenmemize olanak tanımıştır.¹⁰⁶ Bu sayede var olma nedenimizi bulmamızı sağlamış ve Tanrının bizden nasıl yaşamamız gerektiğini bilmemize yardımcı olmuştur.

1.3.2.1. Locke'a göre İnsanın Vahye Muhtaç Olmasının Nedeni

Vahiy, Tanrı ile insan arasında köprü durumundadır. Bu köprü sayesinde insan bilinmeyen bir dünyaya doğru keşif yapmaktadır. Bu durumda vahyin gerekli olduğunu bize gösterir. İnsanın vahye ihtiyaç duymasının temel sebebi metafiziksel alanı kavrayacak yetilerinin sınırlı olmasıdır. Locke'un vahiy karşısında önemli bir tehdit olarak gördüğü bağnazlık konusu da vahyin anlaşılması açısından önemlidir.

Bağnazlık genel olarak Almanca/fanatizmus; İngilizce/fanatizm anlamına gelmekte ve umumi olarak dini veya siyasi bir fikre yahut bir ideolojiye hislerle ve şiddetle bağlanmaktır. Kendi bildiğinden başka doğru kabul etmemektir. Duyduğu ve

¹⁰³ Çetin, *Tanrı Anlayışı*, s.88.

¹⁰⁴ Locke, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme III ve IV Kitap* s.411.

¹⁰⁵ Locke, *İnsan Anlığı*, s.484.

¹⁰⁶ Locke, *İnsan Anlığı*, s.485.

öğrendiği şeyi hiç sorgulamadan kabullenip yaymaya çalışmaktır.¹⁰⁷ Anlaşıldığı üzere bağnazlık aklın karşısındaki en büyük tehdit olarak görülmektedir.

Locke 'a göre, Tanrı, insanı birçok yetiyle donatmış olsa da insan bazen yanlış kapılıp bağnazca bir düşünceye sahip olabilmektedir.¹⁰⁸ O, “*İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*” adlı eserinde bağnazlıkla ilgili şu ifadelerde bulunur; bağnazlık akli ve vahyi bir kenara atarak insanın kendi beyninin temelsiz hayallerine koymasına ve bunları hem düşüncenin hem de davranışın temeli yapmasına neden olur. Bağnazlık insanları hem akıldan hem de vahiyden yoksun bırakarak yanlış düşüncelere kapılmasına neden olmaktadır.¹⁰⁹ Dolayısıyla bağnazlık akıl ve vahyin anlaşılmasının önüne geçmektedir.

Böyle bir durumda insan arzularının peşinden giderek gerçekleri görememektedir. Locke 'a göre insan Tanrı'nın kendisine vermiş olduğu yetilerle kavranmayacak olan metafiziksel alana ulaşmak için vahyin kendisine yol göstermesine ihtiyacı vardır.¹¹⁰ Vahiy, Tanrı aracılığıyla bize gönderilmiş kendi yetilerimizle kavrayamayacağımız gerçekleri bize bildirmektedir. Fakat insanın bağnazca bir düşünceye sahip olmasının da en büyük nedeni vahiy karşısında akla önem vermeyişidir. Aklını tam anlamıyla kullanamayan insan Tanrısal bir çağrı ya da buyruk olarak gördüğü şeyi uygularken yanılmadıklarını düşünürler.¹¹¹ Böylelikle insanlar yanlış düşüncelerin etkisi altında kalmaktan kendilerini alıkoyamazlar. Dolayısıyla bağnazlık ve vahyin birbirine karışmaması için Tanrı'dan gelen buyrukların aklın ve zihinsel yetilerimizin süzgecinden geçmiş olması gerekmektedir.

Vahyin olmadığı bir dünyada Adem ve Nuh'un hikayesi bize ulaşmayacaktı. Adem ve Nuh'un çocuklarının bağışlanmasının bilgisi bizde mevcut olmayacaktı.¹¹² Karanlıklar prensi şeytan ile Kutsal ruh 'un (holy spirit) bir muhal olarak kalacaktı.¹¹³ Vahiy sadece metafiziksel olanı anlamamıza değil, aynı zamanda geçmişteki olayları da bilmemize yardımcı olmaktadır

¹⁰⁷ Bolay, *a.g.e.*, s.31.

¹⁰⁸ Locke, *İnsan Anlığı*, s.387.

¹⁰⁹ Locke, *İnsan Anlığı*, s.480.

¹¹⁰ Çetin, *a.g.e.*, s.88.

¹¹¹ Locke, *İnsan Anlığı*, s.480.

¹¹² Locke, *Yönetim Üzerin İkinci İnceleme*, s.23.

¹¹³ Locke, *Yönetim Üzerin İkinci İnceleme*, s.26.

Metafiziksel alan ve geçmiş yaşantıların yanı sıra aynı zamanda toplumsal düzenin sağlanmasında da insanlara yardım etmektedir. Tanrı dünyayı insanlara ortaklaşa verdi. İnsan Tanrı'nın ona verdiği bolluktan nasıl yararlanabileceği konusunda vahiyden yardım alır. Bu sayede insan herhangi bir şeyin çürümesinin, israf edilmesinin önüne geçmektedir.¹¹⁴ Böylelikle Locke'un da ifade ettiği gibi vahiy aracılığıyla Tanrı'ya itaat edilerek olası anlaşmazlıkların önüne geçilmiş olunacaktır.

Locke 'un vahye verdiği diğer bir anlam ise çocuk yetiştirmedir. Ona göre; anne babalar çocukları üzerindeki iktarda çocuk üzerindeki iktidarın hepsi annede ve bu iktidar da babanın hiç etkisi yokmuş gibi görünse de akıl ve vahye danışıldığında anne ve babanın çocukları üzerinde eşit haklara sahip olduğu görünmektedir.¹¹⁵ Dolayısıyla vahiy ve akıl bize anne ve babanın eşit bir şekilde çocuk yetiştirmesi gerektiğinin bilgisini veriyor.

1.3.2.2 John Locke'un Din Anlayışı

“Din” terimi Arapçadan gelmiş olup dilimizde de aynen kullanılmaktadır. Kelime manası olarak “örf” ve “adet” anlamlarına gelmektedir. Batı dünyasında “religion” , Latince “religin” kelimeleri¹¹⁶ kullanılmaktadır. Din, ferdi ve içtimai yanı bulunan, fikir ve tatbikat açısından sistemleşmiş olan insanlara bir yaşam tarzı sunan, onları belli bir dünya görüşü etrafında toplayan kurumdur.¹¹⁷ Din kavramının doğru anlaşılması dini yaşam tarzı haline getiren bireylerin dini doğru yaşamalarına olanak tanır. İnsanlık kadar eski bir kurum olan din, en ilkel toplumdaki en uygar topluma kadar varlığını sürdürmüştür ve hayatın her alanını kapsamaktadır.

Locke'a göre “Din, zahiri bir ihtişam meydana getirmek veya ruhani egemenliği ele geçirmek yahut zorlayıcı kuvvet uygulamak için değil; insanların hayatını erdem ve dindarlık kurallarına göre düzenlemek için kurulmuştur.”¹¹⁸ Ona göre dini bir toplumun

¹¹⁴ Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, s.27.

¹¹⁵ Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, s.38.

¹¹⁶ Hüsamettin Erdem, *Problematik Olarak Din Felsefe Münasebeti*, Hüner Yayınları, 4.Baskı, Konya, s.22.

¹¹⁷ Aydın, *a.g.e.*, s.6.

¹¹⁸ Locke, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, s.13.

tek amacı Tanrı'nın emir ve yasaklarına uyarak ebedi hayatı kazanmaktır.¹¹⁹ Bundan dolayı din insanların hem bu hayatını hem de gelecekteki hayatına yöne veren bir alandır.

Locke "*Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*" adında kitap yazarak farklı dini inançlara karşı hoşgörüü savunmuştur. Ona göre; bir kişi diğer bir kişiyi başka bir kiliseye ya da dine mensup diye sırf çıkarları olduğu için ona zarar verme hakkına sahip değildir. Hangi dine mensup olursa olsun bütün haklarının ve ayrıcalıklarının korunması gerekir. Ona hiçbir şekilde şiddet veyahut kötülük uygulanmamalıdır.¹²⁰ Samimi bir Hristiyan mümin ve püriten¹²¹ olan Locke, her ne olursa olsun dini baskı ve zorlamadan uzak durulması gerektiği üzerinde ısrarla durmuştur.

Konuyu biraz daha açık kılabilmek açısından Locke'a göre; bir kimsenin dini farklılığından dolayı ne insanlar ne kiliseler ne de devletler asla dünyevi mallarına ya da sivil haklarına tecavüz etme hakkına sahip değildirler.¹²² Herkes kendi özgür iradesi ile istediği topluluğa ya da kiliseye katılabilmeli ve yine kendi özgür iradesi ile isterse katıldığı topluluktan ya da kiliseden çıkabilmelidir.¹²³ Locke her şekilde aklın kılavuzluğunu savunmuştur.

Yukarıdaki metinlerde de ifade edildiği üzere dini inançlara karşı hoşgörüü savunan ve her insanın kendi aklını kullanabilme gücünü elinde bulundurabileceği üzerinde duran Locke, aynı zamanda Hristiyan dininin de akla uygun olduğunu göstermeye çalışmıştır. O, kendinden sonraki Hristiyan teolojisinin gelişmesinde önemli rol oynamış ve doğal din anlayışının gelişmesine katkıda bulunmuştur. Yaşadığı dönemde Papa'nın iman esaslarını belirleme ve kutsal metinleri yorumlamadaki otoritesine karşı çıkarak akli sonuna kadar rehber olarak göstermiş ve modern incil tenkitçiliğinin başlamasında önemli katkıları olmuştur.¹²⁴ Ona göre Hristiyanlığın temeli aklın kılavuzluğunda İsa'nın kurtarıcı olduğuna inanmak ve İncil'e göre yaşamak olmalıdır.

¹¹⁹ Locke, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, s.21.

¹²⁰ Locke, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, s.43.

¹²¹ Locke, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, s.17.

¹²² Locke, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, s.46.

¹²³ Şener, *a.g.e.*, s.141.

¹²⁴ Çetin, *Tanrı Anlayışı*, s.21.

Locke 'a göre, akıl veya vahiyden birisi dışlandığı zaman ne akıl ne de vahiy tek başına bir işe yaramaz. O, dinsel konularda akla yer verilmezse birçok görüş ve törenlerin dinin varlığında kendisini göstererek yer bulacağını¹²⁵ dile getirerek yine akla büyük bir önem verdiğinin üzerinde durmaktadır. Buradaki tuhaflık, bilinenin dışında alışılmadık bir durum¹²⁶ olarak ifade edilmektedir. Ona göre, akıl her konuda her zaman başvurulması gereken bir rehber niteliğindedir.¹²⁷ Bundan dolayı dini sadece akla ya da sadece vahiye dayandırmak doğru olmaz.

¹²⁵ Locke, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme III ve IV Kitap* s.448.

¹²⁶ Locke, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme III ve IV Kitap*, s.451.

¹²⁷ Locke, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme III ve IV Kitap* s.460.

İKİNCİ BÖLÜM

TANRIDAN AHLAKA GİDİŞ

2.1. Etik ve Ahlak Kavramları

2.1.1. Etik Kavramı

Etik kavramının kelime anlamlarını inceleyecek olursak: Etik, Türkçeye Fransızca/ethique; Yunanca/etikos; Almanca/ethik; İngilizce/ethics¹²⁸ kelimesinden geçmiştir. Genel anlamda etik: “Ahlaki olanın özünü ve temellerini araştıran bilim. İnsanın davranışları ile ilgili problemleri inceleyen felsefe dalı. İyinin, kötünün, sorumluluk ve sorumsuzluğun ne olduğunu, insanın neyi yapabileceğini soruşturan, iyiliği kötülükten neyin ayırdığını soruşturan felsefe dalı”¹²⁹dır. Görüldüğü gibi etik köken olarak hemen hemen aynı anlamı ifade etmektedir.

Etik, felsefenin değerle ilgili boyutunu oluşturma ve doğru ve yanlışın nasıl olması gerektiğinin yanı sıra iyi, kötü, mutluluk, değer, sorumluluk, haz, irade, erdem gibi kavramların anlamlarını da ele alan bir disiplindir.¹³⁰ “Etik, ahlaksal yargılar vermez; bu yargılarda ne söylenmek istendiğini analiz eder.”¹³¹ Bu ifadede belirtildiği üzere etik, insan davranışlarını ele alan bir disiplindir.

Ahlak felsefesi yani etik’in amacı “İnsan davranışlarını sadece betimlemek değil aynı zamanda iyi-kötü, doğru-yanlış gibi değer kriterleriyle değerlendirmektir.”¹³² Genel olarak, etik; ahlaki eylemlerin doğasını araştıran, iyi bir yaşamın nasıl olması gerektiğini sorgulayan ve farklı tanımlara sahip olan bir daldır.

¹²⁸ Bolay, *a.g.e.*, s.6.

¹²⁹ Bolay, *a.g.e.*, s.6.

¹³⁰ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s.165.

¹³¹ Doğan Özlem, *Etik, Ahlak Felsefesi*, Say Yayınları, 2.baskı, 2010, s.234.

¹³² Hüsameddin Erdem, *Ahlak Felsefesi*, Hü-er Yayınları, Konya, 2002, s.19.

2.1.2.Ahlak Kavramı

Hulk kelimesinin çoğulu olan Türkçe'mizdeki ahlâk kelimesi din, karakter, seciye, tabiat manalarına gelen ve insanın iç ve dış dünyasını ifade eden bir kavramdır.¹³³ “Almanca/moral; Fransızca/morale; İngilizce/morals”¹³⁴ anlamlarına gelmektedir. Genel olarak “insan topluluklarınca zamanla benimsenen, fertlerin birbiriyle, aile, toplum, devlet ve bütün insanlarla ilişkilerini düzenleyen kurallar, ilkeler ve inançlar bütünüdür.”¹³⁵ Başka bir ifadeyle “Ahlak, insanın toplum içindeki her türlü davranışlarını ve onlarla olan ilişkilerini düzenlemek maksadıyla ortaya konulan ilkelerin, kuralların tamamıdır.”¹³⁶ şeklinde tanımlanmaktadır.

Ahlak, insanın karakter yapısını, iyi ve kötü, doğru ve yanlış gibi kavramlar karşısındaki duruşunu genel hatlarıyla ortaya koyan bir disiplindir. “İnsanların toplum içindeki davranışlarını ve birbiriyle olan ilişkilerini düzenleyen ilkelerin, bütünüdür.”¹³⁷ Ahlak tamamen insan davranışlarıyla insanın özgür seçimleriyle alakalı bir durumdur. Bundan dolayı ahlak, “İradenin seçme gücü yönünden doğar. Bu seçme gücüne sahip olan irade ise nefsi hayır ve şerre götürecektir olan güçtür.”¹³⁸ Dolayısıyla ahlak insanın nasıl bir hayat yaşaması gerektiğini açıklayan ve bunu ahlaki kurallarla ortaya koyan bir alanın adıdır.

Ahlak kurallarına uyulmasının insan için neden gerekli olduğu üzerinde duran Locke, “Bir kimsenin haklı olarak nedenini sormayacağı bir ahlak kuralının da önerilemeyeceğini”¹³⁹ düşünmektedir. O, ahlakın insan için genellikle summum bonum’u yani en büyük iyi olduğu ve insanlık için bir uğraş olduğu yargısındadır.¹⁴⁰ Tanrı’nın varlığını bulmaya ve araştırmaya dayalı bir ahlak anlayışı mevcuttur.

Ahlak ve etik her zaman birbirlerini tamamlayan unsurlardır. Etik, insanın eylemlerini özel ve bağımsız bir problem alanı olarak araştırır, bu alanın varlık

¹³³ Erdem, *Ahlak Felsefesi*, s.13.

¹³⁴ Bolay, *a.g.e.*, 4.

¹³⁵ Bolay, *a.g.e.*, s.4.

¹³⁶ Erdem, *Ahlak Felsefesi*, s.15.

¹³⁷ Erdem, *Ahlak Felsefesi*, s.14.

¹³⁸ Erdem, *a.g.e.*, s.14.

¹³⁹ Locke, *İnsan Anlığı*, s.86.

¹⁴⁰ Locke, *İnsan Anlığı*, s.447.

niteliklerini, insan eylemlerini ele alır. Bu bakımdan bir kişinin ya da toplumun ahlakıyla genel olarak ahlaki olayları inceleyen etik arasında fark vardır. İnsanın doğru seçimle doğru davranışı yapıp bunları alışkanlık haline getirebilmesi için fiil ve davranışların ahlâkî değerini bilmesi gerekir. Bunun için de ahlâk ilmine ihtiyaç vardır. Dolayısıyla da ahlak, etiğin konusu olan bir alandır.

2.1.3. Locke 'a göre Ahlak İlminin Yeri ve Genel Çerçevesi

John Locke, insan eylemlerini konu alan hemen hemen her alanla (ampirizm, epistemoloji, ahlak, din, eğitim) ilgili görüş ve düşüncelerini kaleme almış, adını duyurmuştur. İnsan davranışlarına yön veren ahlak kurallarının neler olduğu üzerinde durmuştur.¹⁴¹ Locke, ahlaklı olmanın yaşamda önemli bir yer tuttuğunu belirterek bunun temellendirilmesini felsefenin etkileri arasında görmüştür.¹⁴² Ahlakla ilgili görüşlerin kavranması insan hayatı için önem arz etmektedir.

Locke'a göre "Zihnin hiçbir zaman bilmediği, hiçbir zaman bilincine varmadığı hiçbir önermenin zihinde bulunduğu söylenemez. İnsanlar onları akli kullandıktan sonra bilip, kabul etmektedir."¹⁴³ İnsan, Tanrı'nın varlığı bilgisinin ne derece bilinebileceğini araştırmaktadır. Çünkü Tanrı'nın insana vermiş olduğu ahlaki sorumlulukların yerine getirilmesi için bu sorumlulukların bilincinde olması gerekmektedir. İnsandan farkında olmadığı bir sorumluluğu yerine getirmesi beklenemez. Tanrı, sorunlu bir varlık olarak yarattığı insana bazı yetiler vererek bu sorumluluğun şuuruna sahip olmasını sağlamıştır. Ancak insanın bu yetileriyle sorumluluklarını yerine getirebilmesi için sadece sorumluluklarının farkına varması yeterli değildir.¹⁴⁴ Ahlaki sorumluluğun bilincinde olduğu gibi uygulaması da gerekmektedir.

İnsan kendisine yüklenen sorumlulukların bünyesinde elde ettiği bilgiler ahlakın muhtevasını oluşturmaktadır. Locke "*İnsan Anlığın Üzerine Bir Deneme*" adlı eserinde Locke'a göre insanın sonsuzluğu elde etmesi, Tanrı'nın lütfunu kazanmaya ve bunları

¹⁴¹ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s.572.

¹⁴² Bedia Akarsu, *Ahlak Öğretileri*, Remzi Kitabevi, 3.Baskı, İstanbul, 1982, s. 131.

¹⁴³ Locke, *İnsan Anlığı*, s.73,74.

¹⁴⁴ Çetin, *Tanrı Anlayışı*, s.176.

gerçek hayatta gerçekleştirmeye bağlıdır. İnsan gelip geçici dünya hayatında ahlak kurallarına uyup Tanrı'nın emir ve yasaklarına uyup, gayret ve çalışkanlık sergilediği ölçüde sonsuz olan diğer dünyada yani ruhun ölümsüzlüğe kavuştuğu gelecekteki dünyada o derece mutlu olacaktır.¹⁴⁵ Dolayısıyla her insanın kendisi hakkında bir yargıya varması için kendine uygun olan ahlaki doğruya ve davranışa yönelmesi sağlanmalıdır.¹⁴⁶ Kendisi için neyin iyi neyin kötü olduğunu bile, ahlaki sorumluluklarının bilincinde olan ve uygulayan insan sonsuz olarak kabul edilen hayatta bunun mükâfatını alacaktır.

İnsan eylemlerini yöneten ahlak bilimi matematik bilimi ile aynı derecede ispatlanabilir bir bilimdir.¹⁴⁷ Yani “Ahlaksal bilgi de matematiksel bilgi kadar gerçek kesinliğe yetkindir.”¹⁴⁸ Başka bir ifadeyle “Matematikçilerin bir daireyi dört köşe yapma, koni kesimi gibi ya da başka herhangi bir matematiğe dair söylemleri bu şekillerden biri ya da diğerinin gerçek var oluşunu içermezler; Aynı şekilde, ahlaksal söylemlerin doğruluğu ya da kesinliği de, insanların yaşamlarının sözünü ettiği değerlerin dünyadaki var oluşlarıyla örtüşmezler.”¹⁴⁹ Ona göre ahlakın ispatlanabilir bir bilim olduğunun anlaşılabilmesi için Tanrı ile kendi varlığımız hakkında sahip olduğumuz ideaların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Çünkü Locke, ahlakın, apaçık yargılardan yapılacak, matematik de olduğu kadar itiraz kabul etmez olan zorunlu çıkarımlarla doğru ve yanlışın ölçülerinin ortaya konulabileceğinden şüphe etmemektedir.¹⁵⁰ Dolayısıyla hangi kurala uyup hangisine uyulmayacağı ile ilgili kurallar matematik kadar ahlakta da kesinlik taşımaktadır. Bu da ahlak ilminin matematik kadar kesinlik taşıdığı düşüncesine sahip olduğunu gösterir.

Her ne kadar Locke, “*İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*” adlı eserinde ahlakın ispatlanabilir bir bilim olduğunu söylese de bu ispatın nasıl yapacağına dair bir bilgi yer almamaktadır hatta Locke bu ifadelere karşılık olarak “Ahlak bilimini ispatlamak için hiç kimseye söz vermediğini”¹⁵¹ söylemektedir. Onun ahlakla ilgili görüşlerine baştan

¹⁴⁵ Locke, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, s.71.

¹⁴⁶ Locke, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, çev. Fahri Bakırcı, Ebabil Yayınları, Ankara, 2012, s.71.

¹⁴⁷ Locke, *İnsan Anlığı*, s.390.

¹⁴⁸ Locke, *İnsan Yetisi I ve II kitap*, s.244.

¹⁴⁹ Locke, *İnsan Yetisi I ve II kitap*, s.246,247.

¹⁵⁰ Çetin, *Tanrı Anlayışı*, s.178.

¹⁵¹ Çetin, *Tanrı Anlayışı*, s.179.

sona hakim olan düşünce, Tanrı ile insan arasındaki bir iletişim aracı olan vahyi kabul eden ya da etmeyen herkesin üzerinde birleşebileceği, dini düşünceden bağımsız bir ahlak sistemi ortaya koymaktır. Bu düşünce Locke'u ahlaksal bilgiyi matematiksel bilgi kadar akla dayalı ispatlanabilir bir bilim olarak savunmaya götürmüştür. Ancak Locke, böyle bir bilimin yetersizliğini fark etmiştir. İlk olarak akıl, insan davranışlarına yön verecek ahlak kurallarını eksiksiz olarak yerine getirecek güçte değildir. İkinci olarak da akıl, insanların ahlak kurallarına uymalarını sağlayacak yaptırım gücüne sahip değildir. Locke, aklın yetersiz kaldığı bu iki noktada sonsuz kudret ve güç sahibi bir varlık olan Tanrıyı devreye sokmakta, böylece rasyonel ahlakın yanında teolojik ahlakı yani Hristiyan ahlakını da benimsemiş olmaktadır.¹⁵² Teolojik ahlaka ve rasyonel ahlaka Locke'un ahlak üzerine düşünceleri bölümünde yine değinilecektir. Şimdi ise Locke için önemli bir yere sahip olan vahiy konusunun kavranabilmesi açısından iman ve inancın ahlak ile ilişkisine yer vermek mümkündür.

2.2. John Locke'un İman Anlayışı

2.2.1. İman, İnanç ve Ahlak İlişkisi

İnanç, hem bilginin hem de imanın temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle de iman ve bilginin kavranabilmesi açısından inancın (belief) ne olduğunu inceleyelim. İnanç kavramı, ulaşılan bir düşünme derecesinin, bir zihni faaliyet neticesinde alınan bir kararın sonucudur. İman (faith) inancı kendinde barındırmaktadır. Böylelikle her ikisi de inancı kendi muhtevasında bulundurmakla birlikte onu aşmaktadır. İnanç, doğru ya da yanlış olma olasılığı olan, doğru olduğu kabul edilse bile kesin olmama olasılığını içinde barındıran önermedir. Kısacası inanç, zan ve kanaate dayanan, haklılığı kanıtlanmamış sübjektif güvendir diyebiliriz.¹⁵³ Yani insanların doğru varsaydıkları önermelere karşı güven duygusu geliştirirler. Böylelikle inanç kavramı oluşur.

Tanrı'nın varlığını akılcı temellerle açıklamaya çalışan John Locke'un inanç anlayışına değinmek gerekir. Ona göre inanç (belief); "Aklın çıkarımlarına değil de,

¹⁵² Çetin, *Tanrı Anlayışı*, s.181.

¹⁵³ Aliye Çınar, *Rasyonel Teoloji*, Düşünce Kitabevi Yayınları, Bursa, 2008, s.66.

onların, olağanüstü (mucize) bir iletişim yoluyla Tanrı'dan geldiğini bildiren kimseye duyulan güvene dayanan önermeler için gösterilen onaylamadır.”¹⁵⁴ John Locke'un kaleme aldığı “*Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*” da ise inanç (belief), aklın çok güçlü bir şekilde ve dıştan hiçbir baskı uygulamadan kendini ikna etmesine bağlıdır.¹⁵⁵ şeklinde yer almaktadır.

İnanç, akıl üstü doğrulukların kabulü ve benimsenmesi yolunda tek araçtır. İncanın konusu yalnızca Tanrısal bildirimlerdir. Yani vahiydir. İnanç, bize bir önermeyi esinleyen (ilham veren) Tanrı'nın tanıklığına dayanıyorsa da, bunun bir Tanrısal esinleme (ilham) oluşunun doğruluğuna güvenimiz, kendi bilgimizin kesinliğini aşamaz.¹⁵⁶ İnsanların bu şekilde Tanrı'ya duydukları aşırı güven duygusunun adı inançtır. “İncanın konusu yalnızca Tanrı'dır. Tanrısal yolla bildirildiği kabul edilenler dışındaki önermelerle ilgili değildir.”¹⁵⁷ İşte burada Tanrıya duyulan güvenden kaynaklanan inanç söz konusudur.

Tanrıya duyulan bu güven duygusu tek başına incanın doğruluğunu kanıtlamada yeterli değildir. İnançlarımızın Tanrı'dan gelip gelmediği konusunda bize yol gösterecek olan Tanrı'nın kitapları ve aklımızdan başka bir şey değildir.¹⁵⁸ İnsanlar neyin doğru neyin yanlış olduğunu düşünerek akıl yoluyla bulabilir. Ve doğru olduğunu varsaydığı şeye yönelerek ona karşı aşırı güven duygusu geliştirirler. Doğruluğu kanıtlanmamış bir önermeye inanılması olanaksızdır.

İnanç konusunun izahından sonra genel olarak iman anlayışına değinelim. İman, “Tanrı'nın varlığına inanmanın yanı sıra doğru inanç¹⁵⁹ ve bilgiye dayanmaktadır.”¹⁶⁰ Dolayısıyla İman ve bilgi birbirlerini tamamlayan iki unsurdur. İman bilginin bittiği yerde başlar. Yani bilen bir insan inanan biri olmakta ve bilgisini imanla tamamlamaktadır.¹⁶¹ İman (belief) “Bir şeyin doğruluğuna inanmaktır.”¹⁶² Tanrı'ya ve

¹⁵⁴ Locke, *İnsan Anlığı*, s.437.

¹⁵⁵ Locke, *Hoşgörü Üzerine Bir Mektup*, s.20.

¹⁵⁶ Locke, *İnsanı Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme III ve IV. Kitap*, s.342,343.

¹⁵⁷ Locke, *İnsanı Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme III ve IV. Kitap*, s.443,444.

¹⁵⁸ Locke, *İnsan Anlığı*, s.485.

¹⁵⁹ Doğru inanç: bilgi ve incanın objelerinin aynı olması demektir. Hanifi Özcan, “Epistemolojik Açıdan İman”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları*, Nu.59, s.59.

¹⁶⁰ Özcan, a.g.e., s.59.

¹⁶¹ Özcan, a.g.e., s.67.

¹⁶² Afşar Timuçin, *Felsefe Sözlüğü*, Bulut Yayınları, 2004, s.280.

O'nun vahiyle bildirdiği görüşe duyulan bağlılıktır.¹⁶³ da denilebilir. Vahiy her şeyden önce iman meselesidir. Çünkü vahiy Tanrı'nın kendisini insana açması iman da insanın buna cevap vermesidir.¹⁶⁴ Vahiy ve akıl her konuda birbirini tamamlamakta birbirine yardım etmektedir. Vahyin gerçekten kaynağını Tanrı'dan alıp almadığının anlaşılması konusunda akıl devreye girer. Vahye dayalı iman bizi akıl kılavuzluğu ile doğru olan bilgiye ulaştırır.

İman ve inanç arasındaki ayrımın izahında inanç, Teolojik ve felsefidir. İman ise dinidir. Epistemolojik ve mantıki esaslara dayanan inanç; bir şeyi kişisel güvene dayanarak kabul veya reddetmedir. Burada güvene dayalı kabul veya red yani olumlu ve olumsuz hüküm verme bulunmaktadır.¹⁶⁵ Bir inancın gerçekleşmesi için öncelikle inanılacak bir objenin, sonrada zihnini onu kabul ya da reddedecek bir sebebinin olması gerekir.¹⁶⁶ Ama her şeyden önce inanmak için inanılacak şeye güvenmek gerekmektedir.

Locke imanda (belief) şüpheyeye yer vermemektedir. Şüphe günahların affını sağlamaz, onlara yeni günahlar ekler.¹⁶⁷ Zorla kabul ettirilmeye çalışılan iman gerçek iman değildir. Tanrı'nın yanında da hiçbir değeri yoktur.¹⁶⁸ Locke 'a göre hiç kimse zorla imana getirilemez, ikna yoluyla olmalıdır.¹⁶⁹ Çünkü "Hakiki ve kurtarıcı din, onsuz Tanrı için hiçbir şeyin makbul olmadığı aklın içsel olarak ikna edilmesine bağlıdır. Ve iknanın doğası öyledir ki, dış baskıyla hiçbir inanışa mecbur edilemez, bu yapıdaki hiçbir şey, insanların olaylara bakışını şekillendiren içyapılarını değiştirecek türden bir etkiye sahip olamaz."¹⁷⁰ Kişi içsel olmadığı, içinden gelmediği, hissederek inanmadığı hiçbir inanışa ait değildir. Vahyin anlaşılmasında akıl kadar amellerimiz de önemlidir.¹⁷¹ Dolayısıyla insanlar baskı ve zorlama olmadan istediklerini özgürce gerçekleştirebilmelidir.

¹⁶³ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s.236.

¹⁶⁴ Oktay, *a.g.e.*, s.19.

¹⁶⁵ Özcan, *a.g.e.*, s.48,49.

¹⁶⁶ Özcan, *a.g.e.*, s.50.

¹⁶⁷ Locke, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, s.18.

¹⁶⁸ Çetin, *Tanrı Anlayışı*, s.212.

¹⁶⁹ Locke, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, s.15.

¹⁷⁰ Locke, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, s.18.

¹⁷¹ Locke, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, s.18.

Locke 'a göre insanın bağımsızlığı kazanabilmesi için iman etmesi gerekmektedir. Ama tek başına iman yeterli değildir. İmanla beraber amel yani davranış konularına da uyulması gerekmektedir. İnsan ne kadar iman ederse etsin kutsal kitaba uymazsa ruhu ölümsüz olamaz. Ruhun ölümsüzlüğü kazanabilmesi içinde ilk ameli ahlaki kurallara uymak olmalıdır. Tanrı ahlaki kuralların neler olduğunu da vahiy aracılığıyla insanlara bildirmiştir. Ahlaki kurallara uyulduktan sonra da sonsuz kudret sahibi Tanrı'ya ibadet edilmesi gerekmektedir. Bunun içinde geçmiş günahlardan kurtulmak için tövbe etmelidir.¹⁷²

Ruhun ölümsüz olması ahlaki davranışlarımızda en büyük faktördür. İman etmek, inanmaktır, tasdik etmektir. İman eden kişi Tanrı'nın vahiy aracılığıyla bildirdiği ahlaki kurallara uyarak ezeli ve ebedi bir Tanrı'nın varlığını ve ruhun ölümsüz olduğunu.. vb doğrulamaktadır.¹⁷³ Burada vahiy, bilgi verici Tanrı ile bilgi alıcı insan arasındaki problemleri ve iletişim zorluklarını açıklığa getirmektedir.

“Her insanın ebedi mutluluğu ve ıstırapı elde edebilecek ölümsüz bir ruhu vardır, bu ruhun mutluluğu, Tanrı'nın lütfunu kazandıracak şeylere inanmaya ve bunları bu hayatta gerçekleştirmeye bağlıdır. Her insan kendi kurtuluşundan sorumludur. Bu yüzden de verdiğimiz kurtuluş kararından başkasının zarar görmesi söz konusu değildir. Zorbaca hiçbir şey yapılmamalıdır.”¹⁷⁴

Yukarıdaki ifadeye göre insanın inanmadan önceki görevi insanın inancın gerektirdiği davranışları gerçekleştirmesidir. İnsanın bireysel kurtuluşu buna bağlıdır. Bu bakımdan herkes kendi kişisel kurtuluşundan sorumludur. Kendisini kurtaramayanlar kendi sorumluluklarını yerine getiremeyenler olacaktır.

Locke'a göre akıl ve vahiy birbiriyle beslenen iki önemli kaynaktır. Akıl tek başına Tanrı'nın varlığını kavrama da yetersiz kalmaktadır. İnsan Tanrı'nın kendisini donattığı yetileri sayesinde vahiy anlamlandırarak ona duyduğu güvenle iman duygusuna ulaşmaktadır.¹⁷⁵ Aklını kullanmakta yetersiz olan insanlar kendilerini eğilimli buldukları aşırı eylemler ne olursa olsun bu dürtünün Tanrısal bir çağrı ya da

¹⁷² Çetin, *Tanrı Anlayışı*, s.212-214.

¹⁷³ Locke, *Hoşgörü Üzerine Bir Mektup*, s.74.

¹⁷⁴ Locke, *Hoşgörü Üzerine Bir Mektup*, s.71.

¹⁷⁵ Locke, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme III ve IV Kitap*, s.437,438,

buyruk olduğu ve ona uymak gerektiği sonucuna varırlar. Bu buyrukların Tanrı'dan geldiği düşüncesiyle uyguladıklarında yanılmadıklarını sanırlar.¹⁷⁶ Öyle ki insanlar akıl önderliğinde hareket etmezlerse neyin doğru neyin yanlış olduğunu ayırt edemezler. Bu görüşe başka bir kaynakta ise şu şekilde atıfta bulunulmuştur.

Locke'a göre zihin açıkça bilmediği bir şeyin doğruluğundan emin olmak için önermenin onu aldatmayan birisinden geldiğinden yeterince emin olmalıdır. Bu önermenin doğruluğuna karar verme işi ise akla düşmektedir.¹⁷⁷ İşte burada insan kendisine verilmiş olan akıl sayesinde Tanrı'nın bilgisine ulaşabilir. Tanrı'ya ulaşabilmek için akli yeterli ve doğru kullanmak gerekmektedir. Tanrı'ya ulaşamayanların tek sorunu aklını yeterli bir şekilde kullanamamasıdır.¹⁷⁸ Kısacası akıl Tanrı'ya ulaşmada tek ölçüttür. Tanrı'nın varlığına inanan Locke bunu rasyonel temellere dayandırmaktadır.

“Herhangi bir nedeni olmadan inanan bir kimse, ne doğruyu aramakta ne de kendisini hata ve yanıştan koruyacak ayırt edici yetiler veren Yaratıcısına karşı itaatkâr davranmaktadır, o sadece kendi zanlarını sevmektedir.”¹⁷⁹ Nedensizce Tanrıya itaatkar olan birey neyin iyi neyin kötü olduğunun bilincine varamadığı için sürekli kuşku ve şüphe ile yaşamaktadır. Böyle bir durumdaki kişi hata yapmaktan ve yanıştı yönelmekten kendini alıkoyamaz. Kendisini doğru yola sürükleyecek olan yetilerinin farkına varamaz. Yani ezeli ve ebedi olan Tanrı'nın koymuş olduğu kurallara uymayarak Tanrı'ya karşı gelmekte ve Tanrı'nın emirlerini yerine getirmemektedir. Bu bölümde iman ve ahlak arasındaki ilişkiyi ele almaya çalıştık.

İman olgusunun sistemli hale gelmesiyle din kavramı oluşmaktadır. Din konusunda Locke, Hristiyanlığı seçmiş ve bu dinin kuralları ile aklın kuralları arasında bir paralellik olduğu üzerinde durmuştur.¹⁸⁰ Hristiyanlık dininin anlaşılması açısından Locke'un felsefesinde vahiy anlayışı önemlidir.

¹⁷⁶ Locke, *İnsan Anlığı*, s.480.

¹⁷⁷ Locke, *İnsan Anlığı*, s.477.

¹⁷⁸ Çetin, *Tanrı Anlayışı*, s.104.

¹⁷⁹ Tahsin Ölmez, “John Locke’da Dini İnancın Rasyonalitesi”, *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, Volume 3 Issue, June 2013, s.182.

¹⁸⁰ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s.1023.

John Locke ampirist olmasına rağmen vahyi kabul ediyor. Vahyi kabul etmesi ahlaki doğrular için vahye ihtiyaç duyması aslında kendi ampirist felsefesiyle çelişen bir durumdur. Her ne kadar vahiy akli aşan bir konu olsa da onu doğrulama görevi akla düşmektedir.¹⁸¹ Dolayısıyla Locke için akıl her zaman son yargıdır.

2.3. Locke'un Ahlak Üzerine Düşünceleri

2.3.1. Ahlakın Kaynağı Hakkındaki Görüşler

John Locke, pek çok konuda olduğu gibi ahlak konusunda da önemli düşünceler ortaya koymuştur. Ona göre ahlak alanının temellendirilmesi felsefenin önemli bir görevidir.¹⁸² “Ahlaki doğruluk ve bozukluk hakkında sahip olduğumuz bilince veya kanaate göre eylemde bulunmamız gerekir.”¹⁸³ Dolayısıyla bütün insanların üzerinde anlaştıkları bir tek ahlak kuralının bile gösterilmeyeceğini iddia etmektedir.

Cihan ahlaki doğruluk ve bozukluk ile ilgili *İnsan Anlığı* adlı eserinde yaptığı atıfta Locke'u şu şekilde yorumlamıştır; Locke, insanlığın tarihi üzerinde az çok bilgi sahibi olan kişiler, eğer kendi dar dünyalarının dışına çıkabilirlerse tek bir ahlak kuralının olamayacağı gerçeğini rahat bir şekilde görebilirler. Nitekim Locke açısından, bütün insanların üzerinde anlaştıkları bir takım ahlaksal doğruların var olduğu bir yana, insanların bu ilkeler hakkında tam bir ayrılık içinde olduğu gözlemlenmektedir. Şöyle ki, insanlığın tarihini özenle inceleyen ve ülkesi dışındaki topluluklara bakan ve onların davranışlarını tarafsız olarak gözlemleyen birisi, birbirleriyle karşıt olan pek çok ahlaksal doğrularla karşılaşır. Yani tecrübeler bunu gösterir. Bu bağlamda farklı farklı kişilerin ve çeşitli toplumların başka pratik ilkeleri olduğunu görürler.¹⁸⁴ Evrensel ahlak yasası olmadığını, ampirist olduğu içinde gözlem ve tecrübeye dayanarak iddia eder. Dolayısıyla herkesin üzerinde uzlaşacağı evrensel ahlak kuralları yoktur. Bir

¹⁸¹ Locke, *İnsan Anlığı*, s.460.

¹⁸² Mustafa Cihan, “John Locke'un Ahlak Üzerine Düşünceleri”, *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.6, s. 99.

¹⁸³ Locke, *İnsan Anlığı*, s.89.

¹⁸⁴ Cihan, *a.g.e.*, s.102.

ulusun kabul ettiği ceza ya da yasağı başka bir ulusun kabul etmesi gibi beklenti içine girmek olanaksızdır.

Locke’a göre, “Bir şey ne ise o’ dur.” Ve “Aynı şeyin hem olması hem de olmaması imkânsızdır.”¹⁸⁵ gibi önermeler herhangi bir açıklığa ya da kanıta gerek duymayan mantık ilkeleridir.¹⁸⁶ Bu önermeleri kanıtlamaya çalışmak anlamsız ve boşadır. Locke bunları doğuştanlık ilkeler olarak değerlendirmektedir. Doğuştan ilkelerin ispatı gerekmeyen bilgiler olduğu birinci bölümde açıkladığımız için burada vermiyoruz. O yüzden burada ahlakla ilişkisine değinilecektir.

Ahlak prensipleri toplumdan topluma ve insandan insana göre değışen rölâtif bir nitelik arz ettiğinden dolayı doğuştan geldiği fikri doğru değildir. Locke, bu durumda her toplumun kendi gelenek ve göreneklerine göre farklı farklı ahlak yapılarının olduğunu kabul etmektedir. Ona göre bir toplumda geçerli olan ahlaksal kural başka bir toplumda geçerli olmayabilir.¹⁸⁷ Örneğın bazı toplumlarda hırsızlık yapmak ahlaksal açıdan kabul görmeyen bir davranışken eski mısırlarda bu durum meşru kabul edilmekteydi. Yaşlı insanlara saygılı ve hürmetli olunması gerekirken Sardinya’da yaşlı insanların hayatta kalmalarının yanlış anlaşılacağı düşüncesiyle öldürüldükleri bilinmektedir.¹⁸⁸ En uygar toplumlarda dahi çocuklarını açlık ve susuzlukla ormanda tek başına bırakan insanlar dahi kınanmış hatta bazı ülkelerde doğum sırasında annesi öldü diye bebeleri diri diri gömülmüştür. Asya kıtasının bir bölümünde ise hastalıkların önüne geçme düşüncesiyle hasta insanlar uzak yerlere götürölüp orada soğuk ve rüzgar altında ölmeleri için terk edilmiştir. Hristiyan halkı olan Migrelian halkı çocuklarını diri diri gömdüğü bilinmektedir.¹⁸⁹ Böylece Locke evrensel bir ahlak yasasının olamayacağını farklı kültürlere ilişkin örnekler vererek açıklamıştır. Eğer bir önerme doğuştansa, onun oluşturucusu olan idelerde doğuştan olmalıdır. Fakat gerçekte doğuştan ideler yoktur, onun içinde önermelerin kendisi doğuştan değildir.

Böylece Locke evrensel bir ahlak yasasının olamayacağını farklı kültürlere ilişkin örnekler vererek yukarıda da ifade ettiğimiz gibi açıklamıştır. Ona göre bunun

¹⁸⁵ Locke, *İnsan Anlığı*, s.86.

¹⁸⁶ Locke, *İnsan Anlığı*, s.86,87.

¹⁸⁷ Locke, *Tabiat Kanunları Üzerine Denemeler*, s.53,56.

¹⁸⁸ Locke, *Tabiat Kanunları Üzerine Denemeler*, s.57,58.

¹⁸⁹ Locke, *İnsanı Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme I ve II. Kitap*, s.76.

sebebi doğuştan fikirlerin olmamasıdır. Benzer şekilde ahlak kuralları da doğuştan değildir. O, bu konuda deliller ve açıklamalar getirir. Ak kara değildir ya da sarılık değildir gibi, bu önermelerin içindeki ideler deneysel olduklarına göre hiç kimse bunların doğuştan olduğunu öne süremez.¹⁹⁰ Bütün bilgilerimizi deneyimlerimiz sonucunda elde ederiz. Zihnimize doğuştan hiçbir bilgi gelmez.

Hiçbir kimsenin nedenini sormayacağı bir ahlak kuralının olması mümkün değildir. Eğer ahlak kuralları bir kanıt ya da onay gibi kabulü için bir nedene ihtiyacı olmasaydı, doğuştan ilkeler gibi kendiliğinden apaçık olsaydı Ahlaki ilkelerin doğuştan mı olduğu sorusu da bu kadar gülünç ve saçma olmazdı.¹⁹¹ Bütün toplumlar farklı değerleri bünyesinde barındırdığından dolayı, toplumlar için tek bir ahlak kuralının varlığından bahsedemeyiz.

Ahlak kurallarının doğuştan bütün insanlara verilmiş olduğunu savunanların, bu kurallara uyulmadığı durumlarda vicdanın bizi kınamasının söz konusu prensiplerin insanların zihinlerinde doğuştan hazır bulunduğu iddiaları doğru bir akıl yürütme değildir. Vicdanın bizi herhangi bir kurala uymamaktan dolayı kınaması, bu kuralın doğuştanlığına olduğu kadar sonradan öğrenildiğine de kanıt olabilir.¹⁹² Dolayısıyla ahlak ilkeleri arasında da yer alan, sana nasıl davranılmasını istiyorsan sende başkalarına öyle davranmalısın önermesinin çiğnenmesi durumunda vicdan devreye girmekte ve denetleyici rolü üstlenmektedir. Bireysel ve değişken olan vicdan, insanı herhangi bir kuralı yerine getirmediği için ya da herkesle aynı davranışı gerçekleştirmediği düşüncesiyle kınamaz. Bunun nedeni de ahlaki ilkelerin toplumdan topluma değişiklik göstermesidir. Ancak bazı ilkel kabilelerde çocukların diri diri öldürülmesi, hasta olan insanların soğukta ölüme terk edilmesi, yaşlıların yaşlılığın sıkıntılarından kurtarılması düşüncesiyle öldürülmesi ahlaki bir görev gibi atfedildiği bilinmektedir.¹⁹³ Dolayısıyla vicdanın kınaması, ahlaki kuralların doğuştan olduğu fikrini savunmayı gerektirmez. Locke’a göre vicdan bireysel ve değişken¹⁹⁴ olmasından dolayı da bir nevi kişinin keyfine bağlı bir durumdur. Dışsal bir kuvvetin zorlaması söz konusu olamaz.

¹⁹⁰ Locke, *İnsan Anlığı*, s.19.

¹⁹¹ Locke, *İnsan Anlığı*, s.86.

¹⁹² Çetin, *Tanrı Anlayışı*, s.39.

¹⁹³ Locke, *İnsanı Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme I ve II. Kitap*, s.79,80.

¹⁹⁴ Locke, *İnsanı Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme I ve II. Kitap*, s.75. dipnot.

Genel anlamıyla Tanrı eliyle bir şeyleri zihnimize yazmış değildir.¹⁹⁵ Locke açısından da Tanrı'nın bize yol gösterici olarak göndermiş olduğu vahiy olmadan sadece akli yetilerimizle ahlaki kuralları bilmemiz imkânsızdır. Her ne kadar ahlak kuralları doğuştan ve apaçık olmasa da toplumların ve bireylerin yaşadıkları toplumun ahlak ilkelerinin daha iyi kavranabilmesi açısından bir rehberin yardımına ihtiyaçları vardır. Demek ki ahlaki hayatın devam için ahlaki kurallara uyulması ve yaptırım gücünü elinde bulunduran bir Tanrı'nın var olması gerekmektedir. Toplum düzeni ve insanın varlığını rahat sürdürebilmesi açısından doğuştan olmasalar da ahlaki kurallara uyulması gerekmektedir.

2.3.2. Bir Bilim Olarak Ahlak

Locke' un evrensel bir ahlak yasası olmadığıyla ilgili görüşlerini ele aldıktan sonra, şimdi ahlakın bir bilim olarak nasıl olduğunu inceleyelim. Locke' a göre, ahlakın matematik gibi kanıtlanabilir bir bilim olduğunu söylemek mümkündür. Bu kısımda John Locke'un ahlakı nasıl bir bilim olarak temellendirdiği anlatılacaktır.

Locke, “*İnsan Anlığı*” adlı kitabında “Ahlaksal bilgi matematiksel bilgi kadar gerçek kesinliğe yetkindir.”¹⁹⁶ sözleriyle ahlak içerisinde yer alan ideler birbiriyle bağlantı ve uyuşma içerisinde. Bu ideler arasındaki ilişkiyi gördüğümüz sürece onlar hakkında kesin ve doğru bilgi elde ediniriz. Ahlakı doğru düşünen bir kişi için matematik önermelerinin doğruluğundan şüphe edildiğinden daha fazla şüphe edilmeyeceğini¹⁹⁷ ifade etmektedir.

Locke ahlakın kanıtlanır bir bilim olduğunu anlamak için Tanrı ile kendi varlığımız hakkında sahip olduğumuz ideaların göz önünde tutulmasının yeterli olduğu düşüncesindedir. Çünkü Tanrı insana bazı yetiler vererek bu dünyadaki sorumluluklarını yerine getirmesi için olanak tanır. Aklın aştığı konularda ise ona yardımcı olması için vahiyi göndermiştir. Bu açıdan Locke' a göre sorumlu bir varlık olan insanın “Ahlakın ispatlanabilir bir bilim olduğunun anlaşılması için, üstün bir

¹⁹⁵ Locke, *İnsan Anlığı*, s.77.

¹⁹⁶ Locke, *İnsan Anlığı*, s.244.

¹⁹⁷ Locke, *İnsan Anlığı*, s.445.

varlık olan Tanrı ile kendi varlığımız hakkında sahip olduğumuz ideaların göz önünde bulundurulması yeterlidir.”¹⁹⁸ Bu da ahlakın bir bilim olduğunun göstergesidir. Her ne kadar ahlak matematik gibi bir bilim olarak kabul edilse de bu ikisinin kabulü aynı derecede değildir.

Locke’a göre “Ahlaksal ilkeler doğruluklarının kesinliği açısından aklın ve zihnin aracılığıyla gerektirirler. Zihindeki yazılı harfler gibi belirgin değildirler. Öyle olsalardı, kendi arpacıklılılarıyla kesin, herkesçe bilinebilir bir varlık gösterirlerdi.”¹⁹⁹ Ahlaksal bilgi, matematiksel bilgi gibi kesinlik içerse de içeriğindeki yanlış bir ifade matematikteki gibi kolayca düzeltilemez.

Locke’a göre “Bir insanın yalnızca akıl yoluyla bulunabileceği bir ahlak kuralının varlığından söz edilemez... Eğer doğuştansalar, her doğuştan ilke için gerektiği gibi, ahlaksal kurallarda kendiliğinden apaçık olmalı, doğruluklarını kesinleştirecek bir kanıt ve benimsenmeleri için bir gerekçeye ihtiyaç duyulmamalıdır.”²⁰⁰ Dolayısıyla doğuştan ahlak kuralları olsaydı onlar hakkında herhangi bir bilgi eksikliğine ve kuşkuyla yer verilmezdi. Ayrıca akıl, ahlak kurallarına ulaşmakta kullanılan araçlardan sadece biridir. Tek başına yeterli değildir.

Sonuç olarak filozofumuz, öncelikli olarak pratik bilimlerin içerisinde yer alan ahlakı akılcılıkla açıklamaya çalışmış, ahlakın temel ilkelerinin kanıtlanabilir olduğunu savunarak²⁰¹ akılcı bir yaklaşım izlemiştir. Ancak ahlaksal olanın matematikteki gibi kanıtlanabilir olduğunu gösterme çabası yetersiz kalmış, kesin bir bilgiye ulaşamamış dolayısıyla kendisinin de itiraf ettiği gibi bu konudaki çalışmalarında başarılı olamamıştır.²⁰² Dolayısıyla Locke ahlak ve matematik arasında benzerlik kurarak ahlak ilminde kesin bilgi elde etme çabaları sonuca ulaşmamıştır. Onun yerine ahlakı haz ve acı duyularını başvurarak temellendirmeye çalışmıştır. Şimdi haz ve acıya dayanarak nasıl ahlakı temellendirmeye çalıştığını inceleyelim.

¹⁹⁸ Locke, *İnsan Anlığı*, s.178.

¹⁹⁹ Locke, *İnsan Anlığı*, s.72.

²⁰⁰ Locke, *İnsan Anlığı*, s.76.

²⁰¹ Locke, *İnsan Anlığı*, s.246,247.

²⁰² Locke, *İnsan Anlığı*, s.390.

2.3.3. Ahlaki İyi ve Kötünün Belirleyicisi Olarak Haz ve Acı

Haz ve acıyı ahlakta kriter olarak belirlemiş olan J.S.Mill (ö.1873) ve Jerem Bentham (ö.1832) gibi faydacı ve pragmatist filozofların öncüsü²⁰³ olan Locke ahlaksal olan bir şeyin matematiksel kanıtlanmasından sonra *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* adlı eserinde haz ve acı ideleriyle ilgili olarak şunları belirtmektedir:

“Duyum ve düşünümünden elde ettiğimiz idelerin en önemlilerinden ikisi haz ve acıdır. Bedendeki duyumların ya kendi başına ya da acı ya da hazla birlikte oluşu gibi, zihnin düşünce ya da algısı da ya kendi başınadır ya da haz ya da acı, hoşlanma ya da üzüntü, ne derseniz deyin, onunla birliktedir. Öteki yalın ideler gibi bunlar da, betimlenemezler ve adları tanımlanamaz; onları bilmenin yolu, duyuların öteki yalın idelerinde olduğu gibi, yalnızca deneydir. Çünkü bunları iyinin ya da kötünün bizi değişik biçimde etkilediği ya da bizim onları öyle düşündüğümüz sırada kendi içimizde neler duyumladığımız üzerinde bizi düşündürerek tanıtmaktan başka bir şey değildir.”²⁰⁴

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere doğamız gereği acıdan kaçıp, hazzı ya da hazza yöneliyoruz. Neyin bize acı verdiğini ya da haz verdiğini duyumlarımızla ve düşüncelerimizle deneyimlerimiz neticesinde ya da başkalarından gözlemleyerek bilebiliriz. Locke *“İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme”* adlı eserinde acı ve hazla ilgili şunları ifade etmektedir:

“Acı sıklıkla bizde haz üreten aynı nesne ve idelerle ortaya çıkar ki bu üzerinde durulmaya değer bir konudur. Haz almayı beklediğimiz durumlarda sıklıkla acı duymamız bir kez daha Tanrı’nın yüceliğini ortaya koyar. O, varlığımızın korunması amacıyla, bize zararı dokunacak çoğu şeye karşı uyarıcı bir işaret olarak nesnelere acı duyulanımınıda ilâştirmiştir. Ancak yalnız varlığımızı değil her bir parçamızı da korumayı hedeflediğinden çoğunlukla bize zevk veren idelere “acı” yı da eklemiştir.”²⁰⁵

Locke’a göre insanlar, acı ve hazzı duyulur dünyada somut bir şekilde deneyimlemeleri bu kavramları onlar için daha anlaşılabilir kılmaktadır. Belli bir dereceye kadar acıya ya da hazzı yönelebiliriz. Dış dünyadaki haz ve acı belli bir doyuma ulaştığı zaman -hazzı ya da acıya yönelmek- bizi gerçek mutluluğa

²⁰³ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s.578.

²⁰⁴ Locke, *İnsan Anlığı*, s.173.

²⁰⁵ Locke, *İnsan Anlığı*, s.172.

ulaştıracaktır. ²⁰⁶ Görülüyor ki insan burada haz ve acı kavramlarından yola çıkarak mutluluğa ya da mutsuzluğa ulaşabilmesi mümkündür. Bu durumda iyi ve kötü kavramları ile haz ve acı arasında da bir ilişkinin olması gerekir. Nitekim John Locke “*İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*”de bu ilişkiyi şu şekilde ifade eder;

“O zaman şeyler ancak acı ya da haz bağlamında iyi ya da kötüdürler. İyi dediğimiz bizde hazzı neden olan ya da çoğaltma veya acıyı azaltmaya başka bir deyişle bize başka bir iyinin kazanımını sağlamak ya da kötü dediğimse tersine bizde acı üretmek ya da arttırmak veya var olan bir hazzı azaltmaya yani bizde bir kötüyü doğururken bir iyiden yoksun bırakmaya elverişli olandır.”²⁰⁷

Locke’un yukarıdaki ifadelerine göre haz ve acı iyi ve kötüyü belirlemektedir. Çünkü insan kendine haz veren kendini mutlu eden şeye iyi, kabullenemediği, sevmediği, istemediği şeye ise kötü demektedir. Nasıl ki yapı olarak her insan farklılık gösteriyorsa bunların iyi ve kötü ayrımları arasında da farklılık olacaktır. Locke’a göre; bizdeki haz ya da acının azalması ya da artması durumunda iyi ve kötü kavramları ortaya çıkmaktadır. Haz veren şey iyi, acı veren şey ise kötü olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece haz veren şey iyi, acı veren şey kötüdür. İyi olan şey insana haz verirken kötü olan şey insandaki hazzın azalmasını ya da yok olmasını sağlamaktadır.²⁰⁸ Locke, öncelikle gerçekten iyi olanın haz olduğu düşüncesinden hareket eder.

Haz ve acı hayatımıza yön veren iki önemli kavramdır. Çünkü bu kavramlar insanların nasıl yaşamaları gerektiğini belirliyor. Haz ve acı kavramları, iyi ve kötü kavramlarını ortaya çıkarmaktadır. Bunlar ahlak felsefesinin temel kavramlarıdır. Dolayısıyla Locke’a göre, bu kavramlar ile haz ve acı arasında doğrudan ilişki vardır. Ona göre; “herkes kendini hoşnut eden ve haz verici bulduğuna iyi hazmetmediğine kötü der.”²⁰⁹ Bir acının yok olması iyiyi ve hazzı yaşatabildiği gibi bir hazzın yok olması da kötüyü ve acıyı yaşatabilir.

Locke’a göre haz ve acı insan doğasında bulunan deneyimlenen ve duyumsanan, hissedilen bir şeydir. İnsan kendisine neyin iyi neyin kötü geldiğini bilerek,

²⁰⁶ Locke, *İnsanı Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme I ve II Kitap*, s.301,302.

²⁰⁷ Locke, *İnsanı Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme I ve II Kitap*, s.301,302.

²⁰⁸ Locke, *İnsan Anlığı*, s.173.

²⁰⁹ Locke, *İnsanı Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme I ve II Kitap*, s.302.

duyumsayarak ya da öncesinde tecrübe ederek ona yönelmektedir. Yöneldiği iyi ya da kötünün, mutluluk ya da mutsuzlukla sonuçlanabileceğini düşünüp ona göre hareket etmektedir.²¹⁰ İnsan eylemlerinin asıl amacı mutluluğa ulaşmaksa bunu ancak ahlaki haz ile iyiye yönelerek ahlaki bir yaşam sürerek gerçekleştirebilir. Locke'un haz ve acıyı iyi ve kötü için temel alan bu anlayışından onun duyu tecrübesini ahlaki iyi ve kötü için kaynak gördüğü şeklinde bir çıkarım yapılabilir. Bu da ampirist düşünceye sahip bir filozof için beklenen birşeydir. Ancak o, iyi ve kötü kavramlarını Tanrı'nın iradesine bağlı olarak da açıklamaktadır. Nitekim erdemle ilgili açıklamalarında bu yaklaşım açık bir şekilde görülebilir. "Erdem Tanrı'ya en güzel ibadettir; yani Tanrı tarafından en fazla kabul görendir."²¹¹ Tanrı'nın koyduğu kurallara birebir uyan ve bu kuralları zevkle yerine getiren kişi erdemli bir kişidir.²¹² Dolayısıyla erdemli kişiler Tanrı'ya sorgusuz itaat ederler. O, ahlak öğretilerindeki problemleri aşmak için tek güç sahibi Tanrı'yı gösterir. Zaten insanların ahlak kurallarına uymaları konusunda insanları yönlendiren Tanrı'dır.

Her ne kadar Locke, ahlak problemlerinin kaynağı olarak haz ve acıyı ele alsa da erdemli insan kavramıyla bunlar arasındaki uyumsuzluğa dikkat çeker. Çünkü insan her ne kadar erdemli bir kişi olmaya gayret etse de erdemli biri olmaktan ziyade öncelikli olarak kendi çıkarlarını gözetmektedir. Kendisine fayda sağlayan şeyi iyi olarak adlandırmaktadır.²¹³ Tabi ki insan bunu yaparken de arzularının peşinden gidecektir. Başka bir ifadeyle;

"İyi ve kötü denen şeylerden her iyinin genellikle arzusunun uygun nesnesi olmasına karşın yine de her iyi, iyi olduğu kabul edilmiş de olsa, her tikel kişinin arzusunu zorunlu olarak uyandırmaz; herkes onun kendi mutluluğunun bir bölümü olarak gördüğü kısmı alır. İyilerin bütün geri kalan bölümü, gerçekte ya da görünüşte ne denli büyük olursa olsun, onu, zihninin o andaki durumunda kendisi için gerekli gördüğü mutluluğun, her insan her zaman ardından gider ve onun bir bölümünü oluşturan şeyi herkes arzular; insan iyi olduğu kabul edilen öteki şeylere, onları arzulamadan bakar."²¹⁴

²¹⁰ Locke, *İnsan Anlığı*, s.190.

²¹¹ Locke, *İnsanı Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme I ve II Kitap*, s.91.

²¹² Locke, *İnsanı Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme I ve II Kitap*, s.91.

²¹³ Locke, *Tabiat Kanunları Üzerine Denemeler*, s.64.

²¹⁴ Locke, *İnsan Anlığı*, s.190.

Dolayısıyla kendi arzularının peşinden koşan insan ahlaki yükümlülüklerini tam anlamıyla yerine getiremez ve Tanrı'ya karşı olan ödevinin ve sorumluluğunun bilincine varamaz. Ödev ve sorumluluk bilinci olan insan arzu ettiği şeyi elde ettiğinde kendine yeteri kadarını alır ve daha fazlasını arzulamaz. Sadece bireyin kendisine yönelik ahlakından bütün insanlığın kuşatacak ahlaki değerler çıkartılamaz. İyi ve kötü kavramları için daha evrensel değer koyucuya ihtiyaç duyulur. Locke için bu ancak Tanrı'dır. Genellikle optimistik tavırlar sergileyen John Locke'a göre ahlaksal iyi ve ahlaksal kötü yasa-yapıcının (Tanrı'nın) irade gücüne bağlı olarak bize iyilik ya da kötülük getiren yasalarla uyuşup uyuşamamasından başka bir şey değildir.²¹⁵ Anlaşılabacağı üzere ahlaksal yasa uyuşma ya da uyuşmama durumuna göre iyi ya da kötüyü belirleyecek olan güce sahip kişi yani Tanrı tarafından gerçekleştirilir.

2.3.4. Ahlaki Değer Koyucu Olarak Tanrı

Locke için haz ve acı iyi ve kötüyü belirleyen bir ölçüttür. Bu haz ve acı ile bunların doğruduğu iyi ve kötünün Tanrı'nın kanunları ile uyuşup uyuşmaması da Locke'un ahlak anlayışı açısından önemlidir. O, öncelikle tecrübeye dayandırdığı ahlak anlayışını Tanrı'nın yasalarıyla da ilişkilendirir.

Locke'a göre ahlaksal doğruluğun tek gerçek temeli olan Tanrı, hem ahlak kurallarını kendi özgür iradesiyle kurmuş hem de belli bir ölçüye göre kuralları seçmiştir. Bu ölçü, Tanrının tabiat kanunları ile insanın akılcı doğası arasındaki ahenktir. Çünkü insanın akılcı doğası ile tabiat kanunu arasındaki uyumu yalnızca Tanrı bilebilir. Bu bağlamda akılcı yapıyla donatılmış olan insanlar tabiat kanunlarının bağlayıcılığı altındadır.²¹⁶ Anlaşıldığı üzere, Tanrı'nın olmadığı bir ahlak kuralından söz etmek imkânsızdır. Locke'a göre;

“Mademki Tanrı her şeyin üstündedir ve bizim üzerimizde, kendimizin sahip olduğu büyük bir hakkaniyet ve güce sahiptir; madem biz bedenimizi, ruhumuzu, hayatımızı Tanrı'ya

²¹⁵ Locke, *İnsan Anlığı*, s.206.

²¹⁶ Cihan, *a.g.e.*, s.108.

ve yalnızca ona borçluyuz. O halde, Tanrı'nın iradesinin ortaya koyduğu buyruklar doğrultusunda yaşamamız gerektiği kabul edilmeli.”²¹⁷

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Tanrı olmadan ahlaki bir hayat var olamaz. Tanrı, bize şunu yap bunu yap diye emirler vererek aklın bile yetersiz kaldığı yerde bizim doğru ve yanlış olanı bulmamızı sağlamaktadır. Bu yüzden Locke, çalışmalarında aklın yetersiz kaldığı durumlarda insana yol gösterici olsun diye Tanrı'nın varlığıyla Vahiyi ispatlamaya çalışmaktadır. Herkes için geçerli ahlak kurallarından bahsediyorsak kanun koyucu olan Tanrı, Vahiy aracılığıyla bizi yönlendirmekte ve davranışlarımız sonucunda ceza ve ödül²¹⁸ vermektedir. Locke'un *İnsan Anlığı* adlı denemesinde ödül ve ceza ile ilgili şu ifadeler yer almaktadır;

“Ahlaksal iyi ve kötü, haz ve acıdan ya da bizde haz ve acıya neden olan ya da bunları üreten şeyden başka bir şey değildir. Demek ahlaksal iyi ve kötü de, istençli eylemlerimizin, yasa-yapıcının istenç (irade) ve gücüne bağlı olarak bize iyilik ya da kötülük getiren yasalarla uyuşması ya da uyuşmamasıdır; yasaya uyup uymadığımıza göre yargıç kararıyla gelen bu iyi ya da kötüye, haz ya da acıya ödül ve ceza denir.”²¹⁹

Ceza ve ödül sayesinde insanların davranışlarında süreklilik sağlanmakta ve hangi davranışların ahlak açısından iyi ya da kötü olduğunun sınırları belirlenmektedir. İnsanların ebedi mutluluğun ya da mutsuzluğun ölçütü ahlaki iyi ya da kötüdür. Dolayısıyla insanlar ebedi mutluluk ya da mutsuzluğu elde edecekleri ölümsüz bir ruha sahip olmak için Tanrı'nın ahlaki ödev sorumlulukları yerine getirmek, ahlak kurallarına uymak ve uygulamak zorundadırlar.²²⁰ Bu dünyadaki gelip geçici mutluluk yerine sonsuz mutluluğa ulaşmak isteyen insanların Tanrı'nın ahlak kurallarına uymaları gerekmektedir. Bu kurallara uyanlar ya da uymayanlar bunun karşılığını bu dünyada değil, sonsuz mutluluğun ya da mutsuzluğun vaat edildiği yerde kalarak olacaktır. O, mutluluk ve ahlak arasında bağlantı kurarak aslında Tanrı – ahlak ilişkisini kurmaktadır.

²¹⁷ Locke, *Tabiat Kanunları Üzerine Denemeler*, s.69.

²¹⁸ Locke, *İnsan Anlığı*, s.245.

²¹⁹ Locke, *İnsan Anlığı*, s.245.

²²⁰ John Locke, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, s.50,51.

2.4. Locke’ un Toplum ve Devlet Yönetiminde Din – Ahlak İlişkisi

2.4.1. Mutluluk Ahlakı

Bütün insan faaliyetlerinde ulaşılması amaçlanan en son hedef mutluluktur. İlkçağdan itibaren pek çok ahlak felsefesi ekolünde mutluluk en çok istenen en son hedeftir. Bu mutluluğun gerçekleşmesi için daha önce ifade edildiği gibi insanın ahlak kurallarına uygun bir hayat yaşaması zorunludur. Bütün insanlar mutlu olmayı amaçlamakta ve bu doğrultuda eylemlerini gerçekleştirmektedir.

Locke’a göre, “Mutluluk tam anlamıyla, yetkin olduğumuz en uç haz, mutsuzluk ise uç acıdır. Mutluluk denebilecek en düşük derecede hissedilen şey bile onsuz kimsenin hoşnut olamayacağı kadar çok haz ve rahatlık içerir.”²²¹ Mutluluk ve mutsuzluk iki zıt kavramdır. En yüce mutluluk ya da mutsuzlukta amaç sonsuz mükemmeliyete ulaşabilmektir.²²² Locke bunu şu cümlelerle ifade etmektedir;

“Haz ve acı gibi belli nesnelerin ya zihinlerimizdeki ya da bedenlerimizdeki değişik değişik derecelerdeki etkileriyle üretilmiş olduğundan, bizde bir haz üretme özelliği olan şeye iyi, bizde bir acı üretme özelliği olan şeye kötü diyoruz; çünkü bunlarda mutluluğumuzun ve mutsuzluğumuzun kendilerine bağlı olduğu haz ve acı üretme özelliği vardır. ...Mutluluk ve mutsuzluk, son sınırlarını bilemediğimiz iki ucun adıdır.”²²³

Locke görüldüğü gibi haz ve acı ile mutluluk arasında sıkı ilişki kurmuştur. Mutluluğu ve mutsuzluğu belirleyen aslında haz ve acı yani ahlaki iyi ve kötüdür. Dolayısıyla ahlakla mutluluk arasında da doğrudan bir ilişki söz konusudur. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, ona göre, insanın ahlaki hayat sonucunda ulaşmayı hedeflediği mutluluğun bu dünyada gerçekleşecek bir mutluluk olduğu düşünülmemelidir. Filozofumuza göre;

“Mutluluklarını küçük zevk ya da amaçlarla sınırlar, cennetin zevklerini mutlulukları için önemli bir unsur olarak görmezlerken tam, güvenli ve ölümsüz mutluluğa bu dünyada değil

²²¹ Locke, *İnsanı Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme I ve II Kitap*, s.338.

²²² Locke, *İnsanı Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme I ve II Kitap*, s.338.

²²³ Locke, *İnsan Anlığı*, s.189,190.

öteki dünyada kavuşacaklarının da yeterince ayırdındadırlar aslında. Ancak bu daha büyük görünen iyi arzularını harekete geçirmez ve istençleri o iyiye ulaşma çabasına yönelmez.”²²⁴

İnsanlar bu dünyadaki mutluluğu farklı şeylerde bulmaktadırlar; onlardan bazıları mutluluğu sorumsuzca yaşamakta bulurken, bazıları şan ve şöhret sahibi olmayı, diğer bazıları da varlıklı bir hayat sürmeyi mutlu olmakla bir saymaktadırlar. Eğer insanlar ahlaki bir hayat yaşamakla bu dünyada ulaşacakları bir mutluluğu hedefleyecek olursa, onların her biri benimsediği mutluluğa göre farklı davranışlarda bulunacak, böylece de ahlaki hayat birbirine aykırı davranışlardan ibaret olacaktır.²²⁵ Yani mutluluk Çetin’in de dediği gibi Tanrı’nın kendi koyduğu kurallara uygun hayat yaşayan insanlara vaat ettiği ebedi mutluluk olacaktır.²²⁶ Ahlaki kurallara uygun davranışlar bizi ebedi hayattaki mutluluğa götürecektir.

Ahlaki mutluluğa götüren insan eylemlerinin kural ve ölçütlerinin aranması olarak tanımlayan²²⁷ Locke böylece mutlulukçu (eudaimonist) bir ahlak öğretisi ortaya koymuştur.²²⁸ Çünkü ona göre, herkes mutlu olmayı istemektedir.²²⁹ Dolayısıyla bu mutluluğu da insan Tanrı’nın belirlemiş olduğu ahlak kurallarına uyarak, ahlaklı olana yönelerek yaşamını sürdürmekle elde edecektir.²³⁰ Locke bütün insanların ortak ve kalıcı bir kural çerçevesinde birleşmesini istemektedir. Bunu yapacak olanda bütün insanların mutlu olmasını isteyen Tanrı’dır. İnsan öncelikli olarak gerçek mutluluk peşindeyse mutsuzluğa gidecek olan bütün kapıları kapatmalıdır. Sonsuz mutluluğa ulaşmak isteyen insan bunu ancak ruhu ölümsüzlüğe kavuştuğunda elde edecektir.

2.4.2.Ruhun Ölümsüzlüğü

Ruh, Almanca’da *seele*, İngilizce; *soul* kelimeleriyle ifade edilir. Ölüm anında kaybolan hayat ilkesi,²³¹ İnsan varlığındaki hayatiyet ve maneviyat ilkesidir.²³² Locke,

²²⁴ Locke, *İnsanı Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme I ve II Kitap*, s.340.

²²⁵ Locke, *İnsanı Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme I ve II Kitap*, s.340,341.

²²⁶ İsmail Çetin, “John Locke’ da ahlak kurallarının kaynağı” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.6, c.6, s.196.

²²⁷ Cihan, “John Locke’ un Ahlak Üzerine Düşünceleri”, s.112.

²²⁸ Cihan, “John Locke’ un Ahlak Üzerine Düşünceleri”, s.112

²²⁹ Locke, *İnsan Anlığı*, s.189.

²³⁰ Cihan, “John Locke’ un Ahlak Üzerine Düşünceleri”, s.112,113.

²³¹ Bolay, *a.g.e.*, 311.

²³² Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s.376.

ruhun ölümsüzlüğü ile ahiret hayatı ve mutluluğu kastetmektedir.²³³ Daha önce mutluluk ahlakı bölümünde Locke'un mutluluk hakkındaki görüşlerine kısaca değinilmişti. Ona göre, "Mutluluğun ve mutsuzluğun kendine bağlı olduğu haz ve acı üretme özelliği vardır."²³⁴ Görülüyor ki, acı da haz da insan doğasında bulunan bir şeylerdir. İnsanlar mutluluğu ya da mutsuzluğu elde etmek için farklı açılardan hazza ya da acıya yönelirler. Ancak bu yönelim sayesinde sonsuz mutluluğa ya da mutsuzluğa ulaşılabilir.

Genel olarak, Locke'un ahiret hakkındaki görüşleri bu mutluluk anlayışıyla ilişkilidir. Ona göre, akıllı bir insan erdemli bir hayattan acı çekse bile sonsuz mutluluğa ulaşmak pahasına erdemsiz bir hayat yaşayarak bu hayattan haz duymayı gerektirecek herhangi bir şey yapmaz. Çünkü insan bu dünya da iyi bir hayat yaşamasa bile bunun sonucunda sonsuz mutluluğa ulaşacaktır.²³⁵ Anlaşıldığı gibi eşsiz ve sonsuz mutluluk sadece bu dünyadaki iyi yaşamın sonucudur. Sonsuz mutluluğa ulaşmak için ise sonlu mutsuzluğu yaşamak gerekmektedir. Aslında erdemli yaşamak insanlara acı verir. Erdemsiz yaşayanlar gibi sürekli haz duymazlar.²³⁶ Dolayısıyla ahlak kurallarına uyan ve erdemli yaşayan herkes bu dünyada da mutlu olacak diye bir kaide yoktur. Gerçek mutluluk sadece bu dünyayla alakalı bir durum değildir. Gerçek mutluluk ruhun ölümsüzlüğe ulaştığı ebedi hayattadır. İnsanlar ahlaki hayat yaşama gayesi içinde birçok sıkıntıya ve acıya katlanmaktadırlar. Bu nedenle ikinci bir hayatın varlığı düşüncesi onları tatmin etmektedir. Bu dünyada kavuşamadıkları mutluluğa ve huzura ahiret hayatında kavuşacaklardır.

Locke'a göre; "Her insanın ebedi mutluluğu ve ıstırapı elde edebilecek ölümsüz bir ruhu vardır ki, bu ruhun mutluluğu, Tanrı tarafından bu amaca göre belirlenmiş ve Tanrı'nın lütfunun kazandıracak şeylere inanmaya ve bunları hayata geçirmeye bağlıdır."²³⁷ Dolayısıyla ona göre, sonsuz hayatı elde etmek isteyen bir kişi için bu dünyada ondan daha önemli başka bir şey olması mümkün değildir. Ruhun ölümsüzlüğe kavuştuğu andaki sonsuz mutluluk içinde insanın Tanrı'nın emir ve yasaklarına uyması

²³³ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s.376.

²³⁴ Locke, *İnsan Anlığı*, s.190.

²³⁵ Locke, *İnsanı Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme I ve II Kitap*, s.361.

²³⁶ Şener, *a.g.e.*, s.126.

²³⁷ Locke, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, s.42.

gerekmektedir.²³⁸ Görüldüğü gibi Locke'un ruhun ölümsüzlüğü ile mutluluk hakkındaki görüşleri birbirini tamamlamaktadır Tanrı'nın koyduğu ahlaki kurallara uyanlar bu dünya da yaşayamadıkları mutluluğu ahiret hayatında da yaşayacaklar ve ebedi ödülün sahibi olacaklardır. Bunun önündeki tek engel erdemli yaşamın zorluklarına katlanmak, sıkıntılara göğüs germek yani acı çekmektir.

İnsan, ahlaki davranışlarının karşılığını bu dünyada alamıyorsa yani ahlak kurallarına uyanlar sıkıntı yaşıyor, uymayanlar refah içerisinde ise ölümle Tanrı'nın insanlara vaat ettiği mutluluğun gerçek olması için başka bir hayatın var olması gerekmektedir. İnsanlar ahlaki davranışlarının karşılığını göreceği öteki hayatı için öncelikle ruhun ölümsüz olduğu fikrini kabul etmelidirler.²³⁹ Görüldüğü gibi Locke' un bu kadar önem verdiği ruhun ölümsüzlüğü ilkesini ahlaki temellere dayandırdığı üzerinde kısaca duralım. Locke, ruhun ölümsüzlüğünü temellendirmek, gerekçelendirmek için ahlaka ahlak ve mutluluk arasındaki ilişkiye ihtiyacı vardır.

Locke, ruhun ölümsüzlüğü meselesini iki ayrı tarzda açıklar; birincisinde ruhun ölümsüzlüğü meselesi ile ahlak ve mutluluk ilişkisi kurarak rasyone temele dayandırmaktadır. İkincisinde ise ruhun ölümsüzlüğünü vahiy ile temellendirmektedir. Ahlaki hayatı rasyonel bir temele dayandırmaktadır. Çünkü Tanrı'nın bize verdiği bilme yetileriyle biz ruhun ölümsüzlüğünü bilemeyiz. Bu bizim bilgimiz dâhilinde değildir. Deneyimleyemediğimiz dolayısıyla da bilmediğimiz bir şey hakkında akıl yürütüp delil gösteremeyiz. Herhangi bir delil ya da bilgimiz olmadığı için de ruhun ölümsüzlüğüyle ilgili akılcı bir ispat yapamayız. Ayrıca ruhun ölümsüzlüğünü tabii yetilerimizle bilmemiş olmamız onun gerçekliğini yok saymaz. Bu nedenle Tanrı, bilme gücümüzün ötesinde olan ruhun ölümsüzlüğünü bize vahiy vasıtasıyla bildirmiştir.²⁴⁰ Yani Tanrı, insanların ruhlarının ebedi olarak yaşayacağını vahiyle bildirmeseydi insanların bunu akıl veya başka yetileriyle bilmeleri mümkün değildi. Bu bilgi sadece vahiyle bilinebilecek türden bir bilgidir. Ancak bunun akli temellere dayanmaması onun gerçeğini yok sayamaz. Anlaşıldığı üzere Locke, vahiyle bildirilen ahiret hayatına önem vermektedir. Fakat bunun rasyonellikten uzak olduğunun da bilincindedir. Onun için ahlak ve mutluluk arasındaki ilişkide ruhun ölümsüzlüğü meselesi önem arz etmektedir.

²³⁸ Locke, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, s.42.

²³⁹ Çetin, *Tanrı Anlayışı*, s.198.

²⁴⁰ Locke, *İnsan Yetisi I ve II. Kitap* s.472.

Locke, ruhun ölümsüzlüğünü vahiyle de ilişkilendirmiştir. Ona göre, “tinsel olaylar ve ruhun ölümsüzlüğü gibi akli yetilerimizle kavrayamayacağımız alanlarda aklın üstünde olan bir şey yani vahiy gerekmektedir. Çünkü zihin, açıkça bilmediği şeyin doğruluğuna inanmayıp yalnızca görünürdeki olasılığa kapıldığına göre, onun, yanıltmayan ve aldatmayan birisinden geldiğine yeterince inandığı bir tanıklığı benimsemesi gerekir.”²⁴¹ Dolayısıyla Locke’un anlayışına göre ölümsüzlüğümüzün bilgisini bize aldatmayan ve yanıltmayan bir Tanrı’dan geldiğine inandığımız vahiy verir. Ruhumuzun özü olmayan ölümsüzlük, koşulludur ve ilahi iradeye bağlıdır. Günahlar, bedenın ölmesini neden olur.²⁴² Tanrı’nın bizden yapmamızı istediğı ve vahiy aracılığıyla bildirdiğı emirleri uygularsak mutlak ölümsüzlük bizim için en büyük hediye olacaktır.

Çetin’e göre konuyu biraz daha açacak olursak, ölümsüzlüğün bir hediye niteliğinde olması için her şeyden önce davranışlarımızın Tanrı iradesine uygun şekillenmesi gerekir. “Tanrı kulunun nasıl davranması gerektiğini vahiy aracılığıyla bildirir. Bu konu, insanın tabii yetilerini aşan ve tamamen vahye dayanmak zorunda olduğu dini hayatını ve davranışlarını içine alır. Locke, bu konuda, biz ibadetlerimizi yalnızca Tanrı’ya yaparız ve O’na yaraşan ibadetlerimizi yine en iyi şekilde O bilir. Bu yüzden yapacağımız ibadetleri ancak Tanrı’nın gönderdiği vahiy aracılığıyla bilebiliriz demiştir.”²⁴³ Görüldüğü gibi rasyonel temellerle Tanrı’nın varlığı açıklanmaya çalışırken, akıl ruhun ölümsüzlüğünü açıklamak için tek başına yeterli değildir. Doğruyu yanlıştan ayırabileceğimiz akılla beraber neyin doğru neyin yanlış olduğunu ve nasıl ibadet etmemiz gerektiğini bize bildirecek vahye de ihtiyaç duyulmaktadır.

Sonuç olarak ruhun ölümsüz olduğunu kabul ediyorsak, ahlaklı bir hayat yaşamamız gerekmektedir. Ne kadar tabii bilme yetilerimizle ruhun ölümsüzlüğünü rasyonel temellerle kavrayamasak da Tanrı vahiy aracılığıyla bunu bize bildirmiştir. Görülüyor ki Locke, ruhun ölümsüzlüğü, ahiret hayatı ve mutluluğu ahlaki bir hayat için gerekli görmüş bunlarla ilgili bilginin temeline de hem akli hem de vahiy koymuştur.

²⁴¹ Locke, *İnsan Anlığı*, s. 477.

²⁴² Jean Didier, *John Locke*, çev. Atakan Altınörs, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2008, s. 74.

²⁴³ Çetin, *Tanrı Anlayışı*, s. 87.

2.4.3. İnsan Hürriyeti

Özgürlük kavramı, “*Almanca freibei; Fransızca liberte; İngilizce freedom; Eski Türkçe hürriyet*”²⁴⁴ kelimeleri ile ifade edilir. Ahlaki bir hayat yaşamak isteyen kişi, her türlü zorlama ve baskıya maruz kalmamalı, toplum baskısından uzak durmalıdır. Fakat genel anlamda özgürlük, “insanın toplum içindeki zorunlulukla olan ilişkisidir. Nesnel zorunluluğun kavranması ve kavranılanların bilinçli olarak uygulanması ve kullanılması yeteneğidir. Zorunluluk olmaksızın özgürlük”²⁴⁵ olamaz.

Locke’a göre Özgürlük, “Bir kimsenin, zihninin seçmesine ve yönlendirmesine göre yapma ya da yapmamaktan vazgeçme gücünün bulunmasına ilişkindir.”²⁴⁶ Buna bağlı olarak Locke, özgürlük ve zorunluluk ideleriyle ilgili “Herkesin kendinde bir şeyi başlatma ya da durdurma, sürdürme ya da bitirme gücü bulunduğunu sanıyorum. Zihnin, herkesin kendisinde bulduğu, insanın eylemleri üzerindeki gücünün kapsamının incelenmesi özgürlük ve zorunluluk idelerini doğurur.”²⁴⁷ İfadelerini kullanmıştır.

Özgürlük, insanın bir şeyi yapmak ya da yapmamak hakkındaki kararı ile ilgilidir. Locke, “Bir insanın yapmak istediğiyle yapmak istemediğini engelleme gücü aynı derecede ise o insan özgürdür diyebiliriz. Eğer bir insan bu gücü elinde bulunduramıyorsa o insanda özgürlükten bahsedemeyiz.”²⁴⁸ İfadelerini kullanmakta ve yine ona göre; “Bir kimse yapmak istediği şeyi yapma gücünde olmadığı şeye tercih edebilir.”²⁴⁹ Dolayısıyla insan, kendi davranışlarını gerçekleştirme özgürlüğüne sahiptir. Tanrı’nın kendisine vermiş olduğu özgürlükle ahlaki bir sorumluluk yüklenir ve Ahlak kurallarına uyarak aksi davranışlardan kaçınır.²⁵⁰ Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi yaşamın amacı mutluluğa ulaşmaksa insanlarda eylemlerinde ahlaki olana yönelmeli ve ahlaksal bir yaşam sürmeye gayret etmelidir.

²⁴⁴ Bolay, *a.g.e.*, s.296.

²⁴⁵ Manfred Buhr- Alfred Kosing, *Bilimsel Felsefe Sözlüğü*, çev. Veysel Atayman, 2.baskı, Ankara, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1996, s.319,320.

²⁴⁶ Locke, *İnsan Anlığı*, s.181.

²⁴⁷ Locke, *İnsan Anlığı*, s.180.

²⁴⁸ Locke, *Tanrı Anlayışı*, s.201.

²⁴⁹ Locke, *İnsan Anlığı*, s.182.

²⁵⁰ Çetin, *Tanrı Anlayışı*, s.205.

Locke'un ahlak anlayışı içerisinde Tanrı'nın varlığı ve ruhun ölümsüzlüğü iki önemli temel olarak karşımıza çıkmaktadır. Ama yalnızca ahlaki hayat bu iki temel üzerine kurulamaz. Ona göre: İnsanlar sürekli ve tutarlı bir ahlak hayatı için bir takım kurallara ve bu kuralların beraberindeki sorumlulukları yerine getirilip getirilmemesine göre cezalandırılacak ya da mükafatlandırılacaklardır. Bu yüzden de insan kendini ahlaki bir hayat yaşamaktan alıkoyan her türlü zorlama ve baskıdan kaçınmalıdır. İnsan istediği davranışı seçebilme ve istediği gibi gerçekleştirebilme özgürlüğüne sahip olmalı,²⁵¹ kendi kararını herhangi bir baskı altında olmadan kendisi verebilmelidir.

İnsanın doğuştan gelen hürriyeti, Tanrı dışındaki başka bir insanın iradesine ya da insanın yasama otoritesi altında olmamalıdır. Sadece kendi yönetimi için doğa yasasına bağlı kalmamalıdır. İnsanın toplum içindeki hürriyeti ise devletin, iktidarın kendisine vermiş olduğu güvene ve yasalaştırdığı yasalarla bir iradenin hükümdarlığının altında olmalıdır.²⁵² Dolayısıyla bir durum insanın kendi özgür iradesine bırakılıyorsa burada ahlaki hayatın dayandığı temellerden biri olan insan hürriyeti var demektir. Böylelikle özgürlükle Tanrı inancı arasında ilişki kurar. İnsan aklıyla bir şeyi seçer, alır, yapar, vazgeçer, yönlendirir. Çünkü bu gücü Tanrı ona vermiştir. Yani özgürlük Tanrı'nın insanın doğasına²⁵³ bıraktığı bir şeydir.

Daha öncede belirtildiği üzere ahlaklı olmak, mutluluğu seçmiş ruhun ölümsüzlüğü hepsi Tanrı'nın insana verdiği özgürlük sayesinde. Dolayısıyla insan, Tanrı'nın ona verdiği akıl sayesinde kendi davranışlarını belirleme ve yönetme gücünü elinde bulundurmaktadır. İnsan dışsal olmayan, içsel olan bencilce arzularını doyurma gayesi içerisinde. Bu yüzden de ahlaka uygun olmayan davranışlar sergilerler. İnsan ancak iradesine sahip olduğu zaman yetilerini doğru bir şekilde kullanmayı öğrenir. İnsan gücünün yettiğine yönelerek gizli kalmış gizil bir zorunluluğun altında kalmaktadır.²⁵⁴ Kendi hürriyetini kendi elinde bulunduran insan böyle bir durumdan iç zorlamaları kontrol altına alarak kurtulabilir.

²⁵¹ Locke, *İnsanı Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme III ve IV Kitap*, s.413,414.

²⁵² Locke, *Yöntem Üzerine İkinci İnceleme*, s.21.

²⁵³ Locke, *İnsan Anlığı*, s.181.

²⁵⁴ Locke, *İnsan Anlığı*, s.181,182.

Filozofumuza göre insan özgürlüğü ile Tanrı'nın özgürlüğü arasında bir ilişki vardır. Ancak burada insan istencinin özgür olup olmadığı sorusu gündeme gelmektedir. Daha öncede belirtildiği üzere insan kendi seçimlerinde özgürdür. Bu nedenle de insan eylemlerinde ahlaka uygun davranışları gerçekleştirmekte uygun olmayanlardan kaçınmaktadır. Aksi halde insanın ahlaki hayatından söz edilemez.²⁵⁵ Ahlaki hayatta zorunluluk olsaydı, insan kendi davranışlarını seçme ve uygulama özgürlüğüne sahip olamazdı. Yani insana ahlaki özgürlüğü veren Tanrı, onu kısıtlasaydı insan ahlaki bakımdan Tanrı'ya ve Tanrı'nın kurallarına bağlı, zorunlu bir varlık olurdu.

Locke'a göre Tanrı, öncesiz ve sonrasız her şeyi bilen bir varlıktır. Yani onun bilgisi dışında hiçbir şey var olamaz.²⁵⁶ Tanrı bütün güçlerin kaynağıdır. Onun gücünün yanında başka bir güç bulunamaz, bulunma ihtimalide yoktur. Her şey ona bağlıdır dolayısıyla tek güç verende o'dur. O halde Locke için ezeli ve ebedi bir Tanrı anlayışına sahiptir diyebiliriz.²⁵⁷ Bizim sahip olduğumuz bütün bilgilerin kaynağı Tanrı'nın her şeyi bilmesinden ileri gelmektedir.

Locke, insan özgürlüğü ile Tanrı özgürlüğü arasındaki ilişkiyi çözümleyememiş olması onun insanların özgürlüğü olduğu fikrini değiştirememiştir.²⁵⁸ İnsan yalnızca gücü dâhilinde bile olsa bir şeyi isteme ya da istememe özgürlüğüne sahip değildir. İnsan yalnızca herhangi bir eylemi yapmak ya da o eylemden vazgeçmek gücünü elinde bulunduracak kadar özgürdür.²⁵⁹ O halde insan özgürlüğü Tanrı'nın istemesi dâhilindedir.

Locke, insan özgürlüğü fikrini savunmakla beraber Tanrı'nın ilim, kudret sıfatları çerçevesinde nasıl özgür olacağını açıklamamıştır, insanın ile Tanrı'nın özgürlüğü arasında nasıl bir ilişki, olacağı sorusunu cevapsız bırakmış görünmektedir. Tanrı, geçmişi, şimdiyi ve geleceği bilmektedir. Yaptığımız her davranış Tanrı'nın bilgisi dâhilindedir. Ama anlaşılan o ki Locke Tanrı'nın özgürlüğü ile insanın özgürlüğü arasındaki ilişkiyi kuramamış veya bu sorunu görmezden gelmiştir.

²⁵⁵ Locke, *İnsan Anlığı*, s.184.

²⁵⁶ Locke, *İnsan Anlığı*, s.425.

²⁵⁷ Locke, *İnsan Anlığı*, s.424.

²⁵⁸ Locke, *İnsan Anlığı*, s.183.

²⁵⁹ Locke, *İnsanı Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme I ve II Kitap*, s.325.

2.4.3. İnanç Özgürlüğü

İnsan hürriyeti konusunda özgürlük kavramına yer verilmişti. Şimdi de inanç özgürlüğü alanını ele alalım. Locke’a göre inanç özgürlüğü, kişilerin inançlarını özgür, serbest bir şekilde dilediği gibi herhangi bir müdahale olmadan istediği her yerde yaşama hakkına sahip olmasıdır.²⁶⁰ Kişi hangi dine mensup olursa olsun istediği dini özgürce yaşama hakkını elinde bulundurmaktadır. Bu kişinin en doğal hakkıdır. Bundan dolayı kişilerin vicdanlarına saldırmak ve baskı yapmak yerine, herkesin istediği gibi yaşamasını sağlamak gerekmektedir.²⁶¹ O halde dini hayatta herkes birbirine karşı hoşgörülü olmak zorundadır.

Locke’a göre hoşgörü sahibi olmayan kişilerin dinsel baskı ve zorlamayla dine hizmet ederek Tanrı’nın rızasını kazanacağı düşüncesiyle diğer kişilere zulmetmesi mümkün değildir. Burada aynı dine mensup insanların amacı kendi siyasi çıkarları için baskı ve saldırı ile dindaş olmaya çalışarak devlete karşı söz sahibi olmaya çalışmaksa maalesef bununda insanın var olma sebepleri arasında yeri yoktur.²⁶² Böylelikle kişiler siyasi gücü ve otoriteyi elinde bulundurmaya çalışmaktadır.

Locke’un da dediği gibi “Dine baskı ve dinde baskı sökmez.”²⁶³ Dolayısıyla devlet kaynaklı ya da kişilerden kaynaklı ya da kişisel otorite kurmadan kaynaklı her ne sebepten olursa olsun uygulanan hiçbir baskı kişileri inanca götürmemektedir.²⁶⁴ Bu yüzden de Locke’un da üzerinde durduğu gibi devletin bütün baskı ve zorlamaları, inanç alanında etkisiz kalmaktadır.²⁶⁵ O halde kişiler istediği dini yaşama ve seçme hakkına sahip olmaktadır.

Locke, böylelikle devlet ve din alanlarını birbirinden ayırmaktadır. Devlet alanıyla din alanının birbirinden ayrılmasının önündeki engeller ortadan kalkarak devlete bağlı olmasının da önüne geçilmiş olmaktadır.²⁶⁶ “İster ruhani ister bireysel kaynağı ne olursa olsun devlet kişilerin öteki dünyadaki ruhlarının selameti açısından

²⁶⁰ Locke, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, s.9.

²⁶¹ Locke, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, s.9.

²⁶² Locke, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, s.11.

²⁶³ Locke, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, s.10.

²⁶⁴ Locke, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, s.9.

²⁶⁵ Locke, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, s.10.

²⁶⁶ Locke, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, s.10.

hiçbir inanca ve ibadete müdahale etme hakkına sahip değildir.”²⁶⁷ Bu yüzden de devlet bünyesinde olan kişilere asla inançları ve değerleri konusunda baskı ve saldırı yapmamalı tam tersine kişilere dinlerini yaşayabileceği uygun ortamlar sunmalıdır.²⁶⁸ O halde devlet yönettiği kişilerin inançlarını göz önünde bulundurarak onlara uygun hayat tarzı sunmalı ve bunu görev edinmelidir. Kişiler başka biri için inançlarını değiştirmek zorunda bırakılmamalıdır. Herkes özgür ve hür iradeye sahiptir. Ve devlet bunu korumak ve devam ettirmekle mükelleftir.

2.4.4. Doğa Durumu

Özgür iradeye sahip olan insanlar arasındaki eşitliğin sürdürülebilmesi, anlaşmazlıkların giderilmesi, birbirlerinin haklarına saygı duyulması açısından John Locke, etkin olarak 1688’de siyasetle ilgili çalışmalar yapmaya başlamıştır.²⁶⁹ İlk dönem çalışmalarından biri Oxford’da ahlak dersleri verdiği dönemde kaleme aldığı “*Doğa Yasası Üzerine Denemeler*” adlı çalışmasıdır. Metafiziksel bir siyaset anlayışından uzak kalan doğa yasasının ortaya çıkması için belirleyici olan bir üst irade vardır.²⁷⁰ Bu üst irade yalnızca Tanrı’dır.

Doğa durumu, insanların başkalarından izin istemeksizin ya da başkasının iradesine bağlı olmaksızın doğa yasasının sınırları içerisinde eylemlerini düzenleyebilecekleri ve kişilikleri üzerinde uygun bulduğunu düşündükleri biçimde tasarrufta bulunabilecekleri yetkin bir özgürlük durumudur. Bu durum ayrıca bir kişinin diğerlerinden daha fazla iktidar ve yetkinin sahip olmadığı, bütün iktidar ve yetkinin karşılıklı olduğu bir eşitlik durumudur.²⁷¹ Ancak bu eşitlik ve özgürlük durumu olmasına rağmen başıbozukluk durumu değildir. Bir kimse kendini ya da kendine ait mal varlığını koruma amaçlı herhangi bir varlığı yok etme gücüne sahip değildir. Herkes eşit ve bağımsızdır. Bundan dolayı doğa durumunda var olan akıl, insanların birbirinin can ve mal varlıklarına zarar vermemesi gerektiğini öğretir. Bütün insanlar

²⁶⁷ Locke, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, s.10.

²⁶⁸ Locke, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, s.11.

²⁶⁹ Ali Timuçin, *John Locke’un Siyaset Anlayışı*, Bulut Yayınları, İstanbul, 2006, s.11.

²⁷⁰ Timuçin, *John Locke’un Siyaset Anlayışı*, s.12.

²⁷¹ Locke, *Yöntem Üzerine İkinci İnceleme*, s.9.

Tanrı'nın mülkiyetindedir. Bir kimse başka bir kimsenin yaşamına son veremez.²⁷² Bir kimse kendi yaşamını tehlikeye sokacak herhangi bir durum karşısında doğa yasasını çiğneyenleri, yasanın ihlalini engelleyebilecek derecede cezalandırma hakkına sahiptir. Bu sayede bütün insanlar, başkalarının hakkını çiğnemekten ya da birbirlerine zarar vermekten alıkonabilir. Doğa durumunda bir kimse başkasına yaptığı kötülükten dolayı o kişiyi cezalandırırsa herkes aynı şeyi yapabilir.²⁷³ Buradaki amaç bir başkasının da aynı hatayı yapmasının engellenmesidir. Kimse kimseden üstün ya da aşağı durumda değildir. Bütün herkes eşit mülkiyet hakkına sahiptir.

Locke'un doğa yasası anlayışında hem ahlak anlayışının yansımaları bulunmaktadır.²⁷⁴ Ona göre doğa yasası, “insanların ahlaki doğruluk ve ölçülülük bağlamında eylemlerini nitelemek ve onları erdem-erdemsizlik diye adlandırmakta temel olmak durumunda oldukları değişmez ve süreğen bir kurallar bütünüdür.”²⁷⁵ Bundan dolayı Tanrı'nın emir ve yasalarına eksiksiz olarak uymamız gerekmektedir. Locke, “*Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*” adlı eserinde evrendeki her şeyin Tanrı'nın eseri olduğu ve bizlerinde Tanrı'nın iradesinde olduğumuz için onun doğa durumuyla ilgili vermiş olduğu sorumlulukları yerine getirmemiz gerektiğiyle ilgili şunları ifade etmektedir.

“Bir insanın hatalı davranışlarının ve aykırı ibadet şekillerinin, başka bir insanın hakkını çiğnemek anlamına gelmediği görülürse veya onun cehennemlik oluşunun başka insanların işlerini etkilemediği düşünülürse her insanın ruhunun kurtuluşunun sadece kendisini ilgilendirdiği ortaya çıkar.”²⁷⁶

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi her insan kendini korumak ve kendi varlığını devam ettirmek zorundadır. Bunun içinde insanın bir başkasının hayatını olumsuz etkileme hakkına sahip değildir. Akıl burada devreye girer ki zaten insan aklıyla bir başkasına zarar vermemesi gerektiğini öğrenir.

²⁷² Locke, *Yöntem Üzerine İkinci İnceleme*, s.10,11

²⁷³ Locke, *Yöntem Üzerine İkinci İnceleme*, s.12.

²⁷⁴ Timuçin, *John Locke'un Siyaset Anlayışı*, s.21.

²⁷⁵ Locke, *İnsanı Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme I ve II Kitap*, s.25.

²⁷⁶ Locke, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, s.42.

Sonuç olarak doğa durumunda olan bütün insanlar eşit haklara sahiptir. Bir kimse başka bir kimse üzerinde iktidar kuramaz ya da başka bir kimsenin özgürlüğünü kısıtlayamaz hatta insanlar birbirlerini yaptıkları davranışlarının neticesinde istedikleri gibi cezalandırma hakkına sahip değildirler. Her birey kendi yaptıklarından sorumlu tutulmaktadır.

2.4.4.1.Toplum ve Doğa Durumu

Sorumluluklarımızı yerine getirmez. Bir başkasının mal ve can güvenliğini tehdit edecek davranışlarda bulunursak doğa durumundan toplum durumuna geçiş yaparız. Konuya girmeden önce toplumun anlaşılabilmesi açısından devlet yapısından bahsedelim. Locke’a göre devlet denilen şey; “Kendi sivil çıkarlarını tedarik etmek, korumak ve geliştirmek için teşkil edilmiş bir insan toplumdur.”²⁷⁷ Yani devlet kişilerin haklarını koruyan mülkiyettir.

Locke’a göre, doğa durumundan toplum durumuna geçen insanlar doğa durumundaki özgürlüklerini garanti altına alma gereği duydukları için aralarında bir anlaşma yaparak devlet yapısını oluşturmaktadırlar. Bu şekilde insanlar kendi kanunlarını kendileri yapma haklarından vazgeçerek bunu meşru bir yönetime yani devlete bırakırlar. Dolayısıyla devletin insanları ve insanlara ait olan her şeyi korumak ve toplumu insanların yaşayabileceği şekilde bulundurmak gibi bir görevi vardır.²⁷⁸ Yani insanlar arasında doğa durumunu sona erdiren tek anlaşma topluma girmek ve insanların karşılıklı olarak birbirleriyle anlaşma yapmasıdır.²⁷⁹ Onun doğa yasasının başlıca kanıtı insanların diğer canlılardan farklı olarak akıl ve vicdan sahibi olmasıdır. İnsan doğal duruma yükümlü bir varlık olmasaydı toplumsal yapıda da bu yükümlülüğü taşıyamayacaktı. Toplumsal yapıyı kurmak ve sürdürebilmek açısından bu durum önemlidir. Bu nedenle de yasanın bozulması insanlığın yok olması anlamına gelmektedir. Çünkü insan nesliyle başlayan yasanın sınırları insan nesliyle de sona erecektir. İlk olarak kendilerinden üstün bir yasa koyucunun varlığını kabul etmemiz ve

²⁷⁷ Locke, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, s.16.

²⁷⁸ Locke, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, s.8.

²⁷⁹ Locke, *Yöntem Üzerine İkinci İnceleme*, s.16.

yasayı yapanın iradesine göre yapıp yapmayacaklarımızı ve yaşam şeklimizi ona göre şekillendirmemiz gerekmektedir.²⁸⁰ Yasayı yapanı yani Tanrı'yı insan aklı ve duyu deneyimleriyle bulabilir.

Locke'a göre insan ahlaki eylemlerinde vicdanının ve devletin boyunduruğundadır. Öyle ki toplum yapısı içerisinde dini hayatını yaşamak isteyen bir insanın hayatı devlete bağlıdır.²⁸¹ Yani toplum yapısında her şey devletin kontrolü altına girmektedir. Bundan dolayı Locke'a göre devlet hem insanların dini inançlarının korunmasında hem de hayatın diğer alanlarında tarafsız olmalı, her ne olursa olsun eşitsizlik yapmamalıdır.²⁸² Dolayısıyla toplum durumunda yaşama, din, inanç, mülkiyet ve özgürlük hakkıyla bireyler eşit ve hürdür. Şimdi de doğa durumundaki insanların kendi haklarını nasıl oluşturduğunu ele alalım.

Çalışan insan hakkıyla emek vererek kazanır. İnsanlar Tanrı'nın kendilerine verdiği ürünlerin karşılığını çalışarak, üretim yaparak hakketmektedirler. Var olan bütün her şey Tanrı tarafından insanlara devredilmiştir. Her şey insanların ortak kullanımındadır. Kendi emekleriyle, çalışarak elde ettikleri her şey onların özel mülkiyetindedir. Bir başkasının söz hakkı olamaz. Herkes kendi emeğinin karşılığı kadar mülkiyet hakkına sahiptir. Bununla ilgili John Locke şunları dile getirmektedir.

“Açıktır ki doğadaki şeyler herkesindir, ancak kendi kendisinin efendisi ve kendi kişiliğinin ve kişiliğin eylemlerinin ve çalışmalarının sahibi olan insan kendi içinde büyük bir mülkiyet zeminine sahiptir ve buluşlar ve zanaatlar hayatı kolaylaştırdığında kendi varlığını desteklemek ve rahatlatmak için uyguladığı şeylerin büyük kısmı tamamen kendisine aittir, bu şeyler diğerleriyle ortaklaşa sahip olduğu şeyler olmaktan çıkarlar.”²⁸³

Aslında burada ele alacağımız özel mülkiyet yani öz sahiplik ilkesine değinilmiştir. Birey Tanrı'nın ortaklaşa sunduğu, bir başkası tarafından özel mülkiyet getirilmemiş alanlara kendi emeğini de katarak ortak kullanım alanı olmaktan kurtarır, kişiselleştirir yani özel mülkiyeti haline getirir. Locke aslında “Atımın ısırdığı otlar

²⁸⁰ Timuçin, *John Locke'un Siyaset Anlayışı*, s.25,26.

²⁸¹ Locke, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, s.42.

²⁸² Locke, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, s.11.

²⁸³ Locke, “Sosyal Sözleşme Teorileri II: John Locke”, *Siyasal Düşünceler Tarihi II*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2002, s.4.

benim mülkiyetim haline gelir.”²⁸⁴ sözleriyle özel mülkiyeti savunmuş yeteri kadarının özel mülke dönüştürülmesini daha fazlasının ise diğerlerine bırakılması şansını yok etmektedir. Bu onun ortak mülkünün özel mülke dönüşmesi ile ilgili tezidir.²⁸⁵ Doğa durumunun sağladığı bu özgürlük ve eşitliği herhangi bir savaş durumuna karşı korunmak amaçlı doğa durumundan siyasal toplum düzenine geçilmiştir. Savaş durumuna geçmeden önce Locke, bir başka eserinde doğa durumunun ve doğa yasalarının korunması konusunda şunları ifade eder;

“....Tüm insanların birbirlerinin haklarına tecavüz etmesi ve birbirlerine zarar vermesi engellenmeli ve tüm insanlar için barış ve korunma isteyen doğa yasası gözetilmelidir; bu durumda doğa yasasının uygulanması herkesin elindedir; bu yüzden herkes, kendisi yasayı ihlal etmediği sürece yasayı ihlal edeni cezalandırma hakkına sahiptir. Çünkü doğa yasası, bu dünyada insanları ilgilendiren tüm diğer yasalar gibi, doğa durumundaki hiç kimse yasayı gerçekleştirecek ve bu sırada masumları koruyacak ve suçluları engelleyecek güce sahip değilse, anlamsız hale gelir ve eğer doğa durumundaki bir kişi, yaptığı bir kötülükten dolayı bir diğerini cezalandırabiliyorsa, herkes cezalandırabilir. Çünkü mükemmel eşitlik durumunda, yani kimsenin diğerine üstünlüğü ve diğeri üzerinde yargı hakkı olmadığına, bu yasayı gerçekleştirmek için bir kişinin yapacağı şeyi diğer herkes de yapabilir...”²⁸⁶

İnsanlar kendi hakları kadar birbirlerinin haklarını korumak içinde elinden geleni yapmalıdır. Herkes birbirinin yaşamını, özgürlüğünü, sağlığını ve malını korumalıdır. Çünkü doğa durumunda herkes eşit haklara sahip olarak doğmuş. Aynı yeteneklerle aynı şartlarda işgücüne sahiptirler. Kimsenin birbiri üzerinde itaatsizliği yoktur. Kimse kimsenin hakkını ihlal etme hakkına sahip değildir. Doğa yasası herkes için aynı derecede geçerlidir. Bireyler birbirlerinin haklarına tecavüz eden kişiyi cezalandırma hakkına sahiptirler.

Sonuç olarak, insanlar bir özgürlük durumu olmasına rağmen doğa durumunu terk ederler. Bunun başlıca sebebi, ihtilaflarda veya tartışmalarda taraflar arasında hakemlik veya hâkimlik yapacak meşru bir devletin bulunmamasıdır. Böyle bir yokluk, doğa durumunda özgürlüğün tam anlamıyla garanti altında olmadığı anlamına gelir.

²⁸⁴ Locke, *Yöntem Üzerine İkinci İnceleme*, s.25.

²⁸⁵ Hardy Bouillon, *John Locke*, çev. Ali İbrahim Savaş, Liberte Yayınları, Ankara, 1998, s.17.

²⁸⁶ John Locke, “Hükümete Dair İki Risale”, *Batıya Yön Veren Metinler*, Derleyen: Alev Alatlı, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 859.

Bundan dolayı, bireyler, kendilerini ve kendilerine ait şeylerin korunmasını garanti altına alma amacıyla, toplumu ve sivil-siyasi yönetimi oluştururlar.²⁸⁷ Buna göre devletin var olma nedeni insanların haklarını ve mal varlıklarını korumaktır. Mülkiyet de toplum, devlet yapısı ve doğa durumuyla yakından ilişkili ve açıklanması gereken bir kavramdır.

2.4.4.2. Mülkiyet, Doğa ve Ahlak

Mülkiyet sözcüğü İngilizce;*possession*; olarak çevrilip mülk, mal, mal varlığı, servet gibi karşılıkları olsa da Locke, mülkiyet kavramı için *property* sözcüğünü²⁸⁸ ele almaktadır.

Özel mülkiyette doğa ve ahlak olmak üzere iki sınır mevcuttur. Özel mülk edinme sürecinde doğa sınırlamasına göre bir birey kullanabileceğinden daha fazlasını özel mülkiyeti haline getiremez. Doğa durumunda acıktığımızda karnımızı doyurmak için etrafımıza bakınırken üzerinde olgunlaşmış elmaların olduğu bir elma ağacını gördüğümüzde Locke’a göre, biz o ağaca tırmanıp elmaları toplayarak o elmaları kendi özel mülkiyetimiz haline getirebiliriz. Ancak bunu yaparken yiyebileceğimizden fazlasını almamalıyızdır. Buna göre üç elma şimdi yemek için üç-beş elma da daha sonra, elmalar çürümeden, yemek için alabiliriz. Özel mülkiyet, ağaca tırmanmak istemeyen tembel birisi gelip bizden elimizdeki elmaları istemesi halinde, bize o kişiye “Hayır” deme imkânını sunar. Elmalarımızı paylaşp paylaşmamak tamamıyla bizim karamıza kalmıştır.²⁸⁹ Kendi emeğimizle elde ettiğimiz bir şeyi başkasına sunmamız bizim vicdanımıza ve arzumıza bırakılmıştır.

Ahlaki sınırlama ise gelecek nesillerin iyiliğini düşünme ödevini yükler. Az önce doğa sınırlamasında ele aldığımız elma ağacı üzerinden konuyu aktaralım. Ağaçta 10 elma var ve bunların 8’i sağlam 2’si çürük. Benim 5 tane sağlam elmayı alıp geriye 3 tane sağlam elma bırakmam sayısal anlamda eşitlik sağlasa da niteliksel anlamda eşitlik sağlamaz. Bu da ahlaki sınırlamaya aykırıdır. Eğer ben sağlam elmadan 4 tane alıp

²⁸⁷ Locke, *Yöntem Üzerine İkinci İnceleme*, s.18.

²⁸⁸ Locke, *Yöntem Üzerine İkinci İnceleme*, s.9.

²⁸⁹ Locke, *Sosyal Sözleşme Teorileri II: John Locke*, s.5.

benden sonrakine de 4 tane elma alma fırsatı sağlarsam ahlaki açıdan eşitliği sağlamış olurum.²⁹⁰ Locke’a göre, ahlaki sınırlamada sadece sayısal anlamda eşitlikten söz etmek mümkün değildir. Niteliksel anlamda da eşitliğin sağlanması gerekmektedir.

Doğa sınırı ve ahlaki sınırı mülk edinme ve zenginleşme dâhilinde de ele alınmalıdır. Doğal sınırlama paranın kullanıma girmesiyle anlamını yitirir. Biz, para sayesinde çürüme ve bozulmaya uğrarız. Dolayısıyla mülk edinme ve zenginleşmede doğal sınırın varlığı gözetilemez. Yani bu ikisi devreye girdiğinde doğa sınırı, ortadan kalkar. Ancak ahlaki sınır varlığını devam ettirir. Elma ağacı örneğinde de benim daha fazla elma almam başkalarının daha az elma almalarına sebep olacaktır. Yani ben zenginleşirken başkaları fakirleşecektir. Ama her zaman benim zenginleşmem başkalarının fakirleşeceği anlamına gelmez. Yani ben zenginleşip, ekonomiye katkıda bulunduğumda bundan benim dışındakilerinde faydalanabilmesi başkalarının varlığının yağmalanmadığı anlamına gelmektedir.²⁹¹ Benim dışındaki birine de benim zenginliğimin fayda sağlaması ahlaki sınırın devam etmesini sağlamaktadır.

“...Devlet, hem toplumun üyelerine karşı gerçekleştirilen yasa ihlallerini çeşitli uygun gördüğü şekilde cezalandıracak (yani yasa koyabilecek) hem de toplumun bir üyesi olmayanların toplum üyelerine verdiği zararlara karşı savaşacak (yani savaş ve barış kararı verebilecek) bir güce sahip olmalıdır; tüm bunların amacı da mümkün olduğunca tüm toplum üyelerinin mülkiyet haklarını korumaktır..”²⁹²

John Locke, her alanda mülkiyetin önemini vurgulamıştır. Mülkiyet haklarını korumak için, her insan işlediği suçların karşılığında cezalandırılacaktır. Bu döngünün adil olabilmesi ve eşit haklar düzeninin sağlıklı bir biçimde sağlanabilmesi açısından insanlar devlet otoritesine başvurmuşlardır. Devletin en önemli görevi bireylerin mülkiyet hakkının korunması sorunudur. Yani doğa durumunun da temelinde Tanrı’nın verdiği özgürlük ve ahlaki seçimler vardır. Mülkiyet anlayışının korunmasında mümkün olduğunca Tanrı tarafından verilen kurallara uyulması gerekmektedir.

²⁹⁰ Locke, *Sosyal Sözleşme Teorileri II: John Locke*, s.5.

²⁹¹ Locke, *Sosyal Sözleşme Teorileri II: John Locke*, s.5.

²⁹² Locke, “Hükümete Dair İki Risale”, s.861.

SONUÇ

Bu çalışmada Locke'un felsefesinde din ve ahlak kavramları ile aralarındaki ilişki incelenmiştir. Dolayısıyla ahlakla vahiy ve Tanrı ile arasındaki bağlantı üzerinde de durulmuştur. Bu bağlantıların onun ampirist bilgi felsefesi içindeki yeri ve önemi de tez boyunca işlenmiştir. Ayrıca ahlakın mülkiyet, hürriyet, devlet, doğa durumu gibi kavramlar aracılığıyla onun siyaset felsefesine yansımalarına da yer verilmiştir.

John Locke aydınlanma düşüncesinin en önemli isimlerinden, deney ve tecrübeyi temel alan ampirist anlayışa sahip filozoflardan birisidir ve kendisinden sonrada pek çok filozofu da etkilemiştir. Onun özellikle ampirizme dayanan bilgi anlayışıyla rasyonalizme zıt olsa da Tanrı'nın bilgisinin kavranmasında aklın yetilerine ihtiyaç olduğu konusuna yer verilmiştir. Locke ayrıca Tanrı'nın olmadığı bir ahlak kuralından bahsedilemeyeceğini belirterek Tanrı'nın varlığının bilgisine ulaşmak için ampirik bakış açısıyla bazı deliller ortaya koymuştur. O, Tanrı bilgisine ulaşmada akli son yargıç ve son yol gösterici olarak kabul ederek her fırsatta akla verdiği değeri belirtmiştir. Aklın yanı sıra vahyi de bir mecburiyet olarak görmüştür. Her ne kadar Locke ampirist bir filozof olsa da vahyi kabul etmiş olması ve vahye ihtiyaç duyması nedeniyle kendisiyle çelişmektedir. Her fırsatta aklın ve vahyin ayrı ayrı işe yaramadığını belirtmiş ve dini sadece akla dayandırmanın doğru olmadığını vurgulamaktadır. Dolayısıyla vahiy olmadan sadece akli yetilerimizle ahlaki kuralları bilmemiz imkansızdır.

Her ne kadar doğuştan olmasalarda ahlaki kurallara uyulması gerekmektedir. Bundan dolayı insan, vahiy aracılığıyla Tanrı'ya itaat ederek olası anlaşmazlıkların önüne geçmeye çalışmıştır. Aynı zamanda Locke ahlaki akılcılıkla açıklama çabası içerisine girerek ahlakın matematik gibi kanıtlanabilir bir bilim olduğunu göstermeye uğraşsa da bu çabası yetersiz kalmış ve bu kanıtı nasıl yapacağına dair herhangi bir bilgi vermemiştir. Ödev ve sorumluluk bilincinde olan insan her ne kadar ahlaki sorumluluklarını yerine getirirse de tek bir kişiden bütün insanlığı kuşatacak ahlaki değerler çıkartılamayacağına yer vermiştir. Ebedi mutluluğu elde etmek isteyen her birey ahlak kurallarına uymak ve uygulamak mecburiyetindedir. Locke mutluluk ve ahlak arasında bağlantı kurarak aslında Tanrı ve ahlak arasında bağlantı kurmaktadır.

Doğuştan düşüncelerle alakalı olarak Locke *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* adlı eserinin de konusu olan doğuştan hiçbir bilginin mümkün olamayacağı görüşü üzerinde durulmakta ve bu nedenle de idelerin nereden geldiği hakkında kesin bir yargıya ulaşamamaktadır. Dolayısıyla bu onun felsefesinin eksik ve eleştirilen kısımları arasında yer alır.

Locke'un felsefesinde insanın ahlaki hayat ile birlikte dini hayatı da yaşama şartlarını kabul ederse ölümsüz bir hayatı kazanır. Her ne kadar insan istediği davranışı seçme ve yapma özgürlüğüne sahip olsa da Locke'un insanın özgür iradesiyle Tanrı'nın insan özgürlüğü bilgisi arasında nasıl bir ilişki olduğu sorusunu cevapsız bırakmıştır. Yüzyıllardır cevap aranan bu sorun karşısında onun sessizliği dikkat çekicidir.

Çalışmamızda *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* ve *Yöntem Üzerine İkinci İnceleme* gibi eserleri temel alınarak pek çok eserine yer verilmiştir. Ruhun ölümsüzlüğü, insan hürriyeti, mülkiyet, doğa durumu gibi kavramlara ahlak ve din ile alakalı olduğu için ele alınsa da bu kavramlar aynı zamanda siyaset felsefesinin de içerisinde yer aldığından onun siyaset felsefesi incelenirken din ile ahlak arasında kurduğu bağlantıların da göz önünde bulundurulması gerektiği kanatindeyiz. Çünkü o insanın değerleriyle ilgili konularda sadece akli temel alan vahyi ihmal eden bir düşünür değildir.

KAYNAKÇA

- AKARSU, Bedia, (1982), **Ahlak Öğretileri**, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- AKARSU, Bedia, (1998), **Felsefi Terimler Sözlüğü**, İstanbul, İnkılap Kitabevi.
- AYDIN, Mehmet, (2012), **Din Felsefesine Giriş**, İzmir İlahiyat Vahfi Yayınları.
- BOLAY, Süleyman Hayri, (2009), **Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü**, Ankara, Nobel Yayınları.
- BOUİLLON, Hardy, (1998), **John Locke**, çev. Ali İbrahim Savaş, Liberte Yayınları, Ankara.
- BUHR, Manfred, KOSİNG, Alfred, (1996), **Bilimsel Felsefe Sözlüğü**, çev. Veysel Atayman, Ankara, Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- CEVİZCİ, Ahmet, (2011), **Felsefe Tarihi**, İstanbul, Say Yayıncılık.
- CEVİZCİ, Ahmet, (2011), **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul, Say Yayıncılık.
- CİHAN, Mustafa, (2014), “John Locke’un Ahlak Üzerine Düşünceleri”, **Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı.10. Ankara.
- ÇETİN, İsmail, (1994), “John Locke’da Ahlaki Kuralların Kaynağı”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:6, Cilt:6.
- ÇETİN İsmail, (1995), **John Locke’da Tanrı Anlayışı**, Ankara, Vadi Yayınları.
- ÇINAR, Aliye, (2008), **Rasyonel Teoloji**, Düşünce Kitabevi Yayınları, Bursa.
- DESCARTES, (2000), **Metafizik Üzerine Düşünceler**, çev. Çiğdem Dürüşken, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- DİDİER, Jean, (2009), **John Locke**, çev. Atakan Altınörs, İstanbul, Paradigma Yayınları.
- DUHN, John, (2008), **Locke-Düşüncelerin Ustaları**, çev. Fatoş Dilber, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi.
- ERDEM, Hüsameddin, (2010), **Problematik Olarak Din-Felsefese Münasebeti**, Konya, Hüner Yayınları.
- ERDEM, Hüsameddin, (2002), **Ahlak Felsefesi**, Konya, Hü-er Yayınları.

GÖKBERK, Macit, (1966), **Felsefe Tarihi**, İstanbul, Remzi Kitabevi.

HEİMSOETH, Heinz, (1994), **Felsefenin Temel Problemleri**, çev. Takiyettin Mengüşoğlu, Doğan Yayınları, İstanbul.

KILIÇ, Cengiz, (2014), “John Locke Bilginin Kaynağı ve İdeler Sorunu”, **Ekev Akademi Dergisi**, Yıl:18, Sayı:58.

KILIÇ, Recep, (2010), “Batı Düşüncesindeki Modern Tartışmaların Işığında İslam Vahyi”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:5, Sayı:1.

LOCKE, John, (1996), **An Essay Concerning Human Understanding, (İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme)**, çev. Vehbi Hacıkadıroğlu, İstanbul, Kabalcı Yayınevi.

LOCKE, John, (1998), **Hoşgörü Üstüne Bir Mektup**, çev. Melih Yürüşen, Ankara, Liberti Yayınları.

LOCKE, John, (1999), **Tabiat Kanunları Üzerine Bir Deneme**, çev. İsmail Çetin, İstanbul, Paradigma Yayınları.

LOCKE, John, (2000), **İnsanı Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme I ve II Kitap**, çev. Meral Delikara, Ankara, Öteki Yayınevi.

LOCKE, John, (2000), **İnsanı Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme III ve IV Kitap**, çev. Meral Delikara, Ankara, Öteki Yayınevi.

LOCKE, John, (2012), **Yöntem Üzerine İkinci İnceleme**, çev. Fahri Bakırcı, Ankara, Ebabil Yayınları.

LOCKE, John, (2002), “Sosyal Sözleşmeler Teorileri II: John Locke”, **Siyasal Düşünceler Tarihi II**, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları.

LOCKE, John, (2014), “Hükümete Dair İki Risale”, **Batiya Yön Veren Metinler II**, Derleyen: Alev Alatlı, İstanbul, Alfa Yayıncılık.

MENGÜŞOĞLU, Takiyettin, (1992), **Felsefeye Giriş**, İstanbul, Doğu-Batı Yayınevi.

OKTAY, Ayşe Sıdika, (2013), **Din Felsefesinde Vahiy ve Mucize Kavramları**, Isparta, Nokta Yayınevi.

ÖLMEZ, Tahsin, (2013), “John Locke’da Dini İnancın Rasyonalitesi”, **Beytulhikme An International Journal of Philosophy Araştırma Makalesi**, ISSN:1323-8303 volume 3 issue, Ankara.

ÖNER, Necati, (1999), **Felsefe Yolunda Düşünceler**, Akçağ Yayınları, Ankara.

ÖZLEM, Doğan, (1995), **Felsefe ve Doğa Bilimleri**, İstanbul, İzmir Kitaplığı.

ÖZLEM, Doğan, (2012), **Etik – Ahlak Felsefesi**, İstanbul, Notos Yayınları,

ÖZCAN, Hanifi, “*Epistemolojik Açıdan İman*”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları** Nu.59,s.59.

ŞENER, Habib, (2014), **John Locke ve David Hume Din Felsefesi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme**, İstanbul, Ötüken Yayınları.

TİLLY, Frank, (2007), **Felsefenin Öyküsü III Çağdaş Felsefe**, çev. İbrahim Şener, İstanbul, İzdüşüm Yayıncılık.

TİMUÇİN, Ali, (2006), **John Locke’un Siyaset Anlayışı**, İstanbul, Bulut Yayınları.

TİMUÇİN, Afşar, (2004), **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul, Bulut Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Adı ve Soyadı: Leyla Görünmez

Doğum Yeri: Kahraman Maraş / Merkez

Doğum Yılı: 15.04.1991

Eğitim Durumu:

Lisans Öğrenimi: 2008- 2012 Akdeniz Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü

Yüksek Lisans Öğrenimi: 2013-2018 Süleyman Demirel Üniversitesi, Felsefe ve Din bilimleri Anabilim Dalı, Din Felsefesi Bölümü,

Yabancı Diller:

1. A2 Elementary – Amerikan Kültür Dil Okulları

Sertifikalar:

1. 2014-2015 Rehberlik Kursu Sertifikası

İş Deneyimleri:

1. 2012-2013 Fettah Tamince Denizcilik Anadolu Meslek Lisesi, Felsefe Öğretmenliği
2. 2015-2016 Yenice Haruniye Düziçi İlköğretim Okulu, İngilizce Öğretmenliği
3. 2016-2017 75.Yıl Düziçi Anadolu Meslek Lisesi, İngilizce Öğretmenliği